

1990. DEC. * 44. ÉVF.
12
Ágh
István
prózája;
Kiss Benedek, Marsall László,
Pintér Lajos, Szepesi Attila,
Utassy József versei; Grezsa Ferenc,
Tabajdi
Csaba,
Turczel
Lajos
tanulmánya

1990. DEC. * 44. ÉVF.

12

Ágh

István

prózája;

Kiss Benedek, Marsall László,

Pintér Lajos, Szepesi Attila,

Utassy József versei; Grezsa Ferenc,

Tabajdi

Csaba,

Turczel

Lajos

tanulmánya

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF

Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR

Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ
SZOKAI IMRE

Belső munkatárs: RADVA LÁSZLÓ

Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)

GREZSA FERENC (Szeged)

TADEUSZ NOWAK (Varsó)

SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)

VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

tiszatáj

A Csongrád Megyei Tanács lapja. Kiadja a Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft.
Felelős kiadó: Christian Theodose és Dlusztus Imre. Ügyvezető igazgató: Kispál Antal.
90-6149 — Szegedi Nyomda.

Felelős vezető: Kónya Antal megbízott igazgató.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Telefon: (62) 12-670. Terjeszti a Magyar
Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlap-
üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel
u. 10/A — 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR
Postabank Rt. 219-98-636 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 25 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 75, fél évre 150, egész évre 300 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

XLIV. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

DECEMBER

MARSALL LÁSZLÓ: Jelentéktelennek tetsző találkozás; A külföldi kufár háborgása	3
SZEPESI ATTILA: Szamártestvér; Eltört dallam ...	4
HORGAS BÉLA: Száz napja: Anna; Dallam, Annától; Anna, Füreden	6
ÁGH ISTVÁN: Erőszak és csábítások	9
UTASSY JÓZSEF: Éjfél; Szeptember elején	20
KISS BENEDEK: Vágta; Pillanatkép, este, tavasz	21
VARGA IMRE: Lelet; Út vagy; A múltban. Oda-vagy	22
JIRÍ DANĚK—JAN KOLÁŘ: A vörös gidára várva (Klányi Jozefina fordítása)	24
KAUTZKY NORBERT: Gyászbeszéd	48
PINTÉR LAJOS: Gyertyaszentelő (Ég a gyertya, ég; Gyertyaszentelő; Future in the Past; Kör)	50
FODOR GÉZA: Ily ránk vert sorssal; Varióla	54

NÉZŐ

TURCZEL LAJOS: Levél a gyöngéd forradalom szlovák fiataljaihoz	55
TABAJDI CSABA: A közép- és kelet-európai nemzeti etnikai kisebbségek néhány időszerű problémája	61
BÉRCZES LÁSZLÓ: A hódító (Mai szlovén drámák)	67

TANULMÁNY

GREZSA FERENC: „A legbűnösebb magyar egyfelvonásos” (Németh László: Petőfi Mezőberényben)	70
---	----

KRITIKA

FRIED ISTVÁN: Németh László Tanú-korszaka (Greza Ferenc monográfiájának margójára) ...	76
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Greza Ferenc: Németh László Tanú-korszaka	86
IMRE LÁSZLÓ: Szegedy-Maszák Mihály: Kemény Zsigmond	89
VARGA MAGDOLNA: Baka István: Égtájak célkeresztjén (Válogatott és új versek)	91
POMOGÁTS BÉLA: Sinka István vallomásai (Mezítláb az utolsó padból)	94

Szerkesztői asztal a borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZÉKELY DÁNIEL metszetei az 5., 23., 49., 53. oldalon és a borítólapon

MARSALL LÁSZLÓ

Jelentéktelennek tetsző találkozás

(Holland kismesterek stílusában)

Nagy januári havazás után,
csak a fákra festett turistajeleket követve
tétován taposom az akkori szűzhavat.
Gyalogolok, tehát élek: a bizonyosságom.
Az is ingatag — meg-megcsúsztam a hóban.
S egyszerre előttem egy kora délelőtti
néma falu, mint csönd jelképe meg örökség.
Hatalmas gúnár áll — fehér a fehérben —
a faluszéli nyomóskút rácsa-tócsája előtt,
előtt! a világ előtt! magában
egyedül és gyigyereg: látomás is, szobor is.
Nem moccan. Én sem. Csak néz, és lát,
engem, mint mogyorószín kabátos óriást?
Állok és nézem, nem mozdul, nem virityöl.
A csodák még meg nem írt könyvéből kitépett lap:
voltunk az Ige a Logosz együgyű képe,
két-egy lélek; — a közeli úton hörrögő teherautó
kaotikus latyakban akár céltalan nyomorúság,
középkori pokolból fölhalló hang, kínzottaké.
Akkor összetévesztette magát a mítoszban
Léda meg a Hattyú — nem történik semmi — állunk.
Valaki nominalista ördög bökött meg szelíden.
Elindultam az országút iránt, és maradtam
ott és abban a pillanatban, mint örökös jelenlétben.

A külföldi kufár háborgása

Átjutottam egy „keményen ellenőrzött” határon,
furgonom teli dugig szemeteskukákkal.
Minden kukába egy-egy lopott
arany szentségtartót rejtettem,
— gondosan bagyulálva orrfacsaró szagú kupacba —,

*Minden arany szentségtartóba régi Világatlaszt.
A Világatlaszokba felerészében éles
kézigránátokat gondosan csomagoltam.
A másik felébe heroínt, marihuánás cigarettát.*

*A szemetet a közparkokban szétszórtam,
meg éjjelente a gyéren megvilágított köztereken.
Eközben lopott szentségtartóimat elemelték,
s mint utóbb megtudtam, kábítószereimet is
felerészükben elcserélték USA-dollárért,
kis kurváikkal maguk szívták el a többit.*

*Kibiztosítva egyik kézigránátomat,
fölrobbantották a furgonomat.
A többit gyúlékony anyagokkal dolgozó üzemek
raktáraiba dobálták — kérdezem: mi ez?
Hogyan lehet itt s kívül fair play kereskedni?*

SZEPESI ATTILA

Szamártestvér

*Testem, számártestvér, hová? Úgy visszük egymást
itt az őszi verőfény alatt, hogy nem tudni, ki cipeli
a másikat, nem tudni, ki az árnyék és az árnyékot vető.
Izzadsz és botladozol velem, olykor rúgnál s én vissza-
foglak tétován, hisz nem sejthető, melyikünk a gazda,
melyikünk a megtúrt vad, a domesztikált őslény. Valami
szellemről makogtak itt a régiek, görnyedve sárgult fő-
liákon, ami már senkinek sem kell többé. Kőd az, habó-
kos mágusok ábrándja, varjúkárogás. Mire való a felhők
néven nevezése, a szavakkal játszadozás, a fürkészett
titok? A visszfények lidércfények, az álmok szappanbu-
borékok. Az évszakok szívdobbanása képzelgés csupán.
Gyermeki limlom minden sugallat, ábránd, éberálom. Mi-
nek a folyóparton kavicsokkal gurigázni, lesni szélüzte
ördögszekeret, szempárok párbeszédét, szivárványhidat
a város felett? Érdesebb szavak kellene, művi csöröm-
pölés, dobszó, vateszi handabanda. Hát jól vigyázz,
iádra semmi szükség többé. Legjobb, ha mindketten
csöndben maradunk.*

Eltört dallam

Mit szólna Ön, Arany János, poéták közt görbe mágus, körüllesve városában itt e századvégi őszben, rikácsoló és akarnok váteszek közt néma őrszem? Rákapna-e könnyű dalra, hangolna-e sugallatra, ódon szavak faggatója, nyugós akadémikus, cipel akit görbebotja bicebóca járdaszélen, hallik ahol prófétálás, vásártéri povedálás — le szabad-e ily szót írnom? Excuse, Entschuldigung, pardon! Körül ezer műszer, pótszer, vegyszer, kegyeszer, gyógyszer, óvszer. Itt a kétség örök vétség, csupa kórság a valóság. Ön aggályos, tiszta lélek, kit a távolság megillet, nem firtatom, mit is szólna itt e világvégi őszben, váteszek közt görbe mágus, poéták közt néma őrszem. Több a verssor, amit áthúz, röpke dal is ritka vendég. Benti csöndje fogja tollát fájó görcsbe. Néma ritmus, eltört dallam kucorogna otthon hosszan, de csak töredéke gyűlne, szava fogytán ki is hülne. Ülne éji gyertyalángnál, ahogy messzi holdvilágnál — romok között, baljós éjben — egy-egy tépett kuvik gubbaszt Csonka-torony tetejében.

SZÉKELY DÁNIEL METSZETE

Száz napja: Anna

Harangszó

lépdel át a téren,
az őszi délben
van valami rebbenésszerű;
a fénybe kiált,
a fénybe ásít,
a fénybe tüsszent
Anna,
a kert légvételeit,
ahogy nyír és fenyő
még most is zöld ujjait
kétkedve a szélbe mártja
és zúgni kezd a hegy
fűorgonája —
ezt hallgatja
éppen száz napja, Anna,
és hallgatása
a táj neszeit kiszabadítja,
külön szól a füvek sárga,
és a vadrózsa meg a kökénybokor,
külön a kéreg,
rúcskös vagy sima,
minden elágazásnak
meg kell szólalnia,
a völgyből sziréna jajgat,
hátrább hergelt kutya,
följebb repülő mormolászik,
hegyek kéksége állni látszik
az ég előtt, föl-fölpúposodnak —
oldalt bakancsok csörtetése
elhal,
gumiabronccsal a rossz csel
nem kell,
s milliónyi süket lárma
a csöndet most már megtalálja,
mert itt van Anna és itt a hallgatása,
érdemes hangot adni,
csupa gyönyörűség,
ahogy egy póre vasnyikorgás fölkapja a fejét,
megered a nyelve,
örül, hogy van értelme,
boldog,
a dolgok száz napja szépen elrendeződnek.

Dallam, Annától

Fönn kezdi vagy lenn kezdi,
mindig
helyére billenti
s ha egyszer útjára lebbenti,
előbb megcsavarja
Anna,
teletűzdeli
selyembélű glisszandókkal,
rigó-gurgulákkal —
szárnyal
a dallam
a légen által,
szökken szitakötő-vonalban:
tőle kaptam,
itt van, megismerem,
a dal derekát
e dallammal most
felövezem,
jöhet a tánc, cipő nem kell,
mezítláb csattogunk
a kissé duzzogó szelekkel,
dudorászunk,
ügyelj, Anna, hogy be ne ázzunk,
én felül,
te alul,
középen a dal,
itt a zivatar,
korog a hordó-
hasú felhő
s mert a kövérkés, reneszánsz
esőcseppek
létrát nem lelnek az úthoz,
hát leesnek
a földre,
letottyannak,
itt van vége a dalnak,
suhog a zápor,
ablakon dobol, más szó nincsen,
örül a kert sarkában egy
kedves, kaporszakállú isten.

Anna, Füreden

Anna, Füreden —
hol máshol?
Még anyástól és apástól,
de akkor is itt,
a kies táj titkait
most tanulja,
nyári hő a feje-alja
s nem holmi kő,
amolyan remetepárna,
melyre a költő rátalálna —
tudod, Anna,
egyszer régen,
hat híján kétszáz éve éppen,
egy szegény boldogtalan
faggatta itt
Tihany riadó leányait,
panaszolta Rózsit és Lillát,
álmodott
epret, bort és csókot, csöndet,
vigadozó társaságot,
csak hát; látod,
csúnyán befürdött Csokonai,
békái és egerei
voltak s lettek csupán,
a szerencse mindig kupán
csapta,
üres maradt a kupa és a kaska —
no, ne sírj, Anna,
nem azért mondtam,
megvan a program,
ember és polgár
leszel e tónál,
szépségem —
hanem most már zene szóljon,
csárdás, tangó, éji rumba,
gyerünk el egy teátrumba,
bálba —
ott húzzák az álomlétrát,
lépkedjünk.

Erőszak és csábítások

Molnár Sanyi meglepődött, hogy ott találja Pók Ilit a templomban kismise előtt. — Hogy kerülsz ide? — Suttogtak egymásnak, Ili simulékonyan, mintha máris a fiú karjában lenne, Sanyi a meglepődés erőltetett hangsúlyával, zavartan. — Csak nem akarsz gyónni? Keféltél? — Megijedt a saját szavától is, hiszen már ott ült elől a szentes Gizella, aki három kismisére való időt ájtatoskodott egyhuzamban, fél órával előbb már ott volt, és fél órával később ment el. Bár csak a gyerekek értették egymást, szentes Gizella nagyot hallott, az öspörös pontosan öt perccel a mise előtt szokott megérkezni a sekrestyébe, néhány perc múlva, mégis félt Molnár Sanyi a mosolygó Kis Szent Teréztől, a nagy szemű Szent Antaltól, de leginkább az oltárkép Máriája miatt szégyenkezett, ahogy mintha Joó Mari nézné kislányos, ártatlan jóhiszeműséggel. Halk beszédük csak öbennük lett olyan hangos.

— Miattad jöttem.

Sanyi sietősen rakta ki az almáriumra a miseruhákat, alupra felejtette, amit először kell fölvenni, az inget, fordítva bújt a magáéba is. — Ejnye, ejnye — morgott az öspörös úr —, még mindig alszol... Vidd ki az ámpolnákat! — A kisebb borosat és a nagyobb vizeset az oltár jobb oldali vakablakába tette, s amíg visszatért, addig a pap türelmetlenül dobolt ujjaival, s csak a végén vette észre, hogy a temetőt nézi. Eközben ministránsa a szőnyegben majdnem hasra esett. A szentélyből lepislantott a padokra, magasban érezte magát, szentes Gizella égett gerendaként meredt föl, mintha csupán a feje, az alsó karja meg a rózsafüzéres keze lenne a fából kifaragva, szemgödreibben két ácsszög villogott, kifelé szúrtak: Együtt akartok fürödni? — Gondoltam, beszéltem, néztem, cselekedtem szemérmetlen dolgokat. — Cselekedtél? Magaddal vagy mással? — Ili az utolsó padból integetett. — Mi lesz, ha vihog? Ez mindig vihog. — Kedves Híveim! Pók Ilona és ifjú Molnár Sándor úttörők az Isten házában paráználgodtak. A megszejtelenített templomot a mai naptól bezárom. Kiközösítem, kiközösítem, kiközösítem a közösülöket, őket. — Ekkor botlott meg a fiú, és bemenekült a sekrestyébe. Elfordult a temetőtől az öspörös, fölemelte a négyzetesen fedett aranykelyhet. — Hányszor figyelmeztettem? Mindenki megmondhatja, mikor a fölszentelt ostyát a takarítólányok, köztük Pók Ilona, megették, és ifjú Molnár Sándor miért pirult el, mikor azt kérdeztem, hogy az illetlen ábrát ki mázolta a bejáratra? — Sanyi a misekönyvvel odaperdült a sekrestyeajtó csengőjéhez, meghúzta hosszú, hímzett szalagját, megálltak az oltárral szemben, együtt léptek föl a dobogóra, lerakta jobbra a misekönyvet, s visszafelé. — Megint integet. Szentséggyalázás! Mea culpa, mea culpa, mea makszima culpa. — Emlékszel, tavaly milyen jót fürödtünk? — Ja, majdnem az egész osztály... — Veled szerettem volna... — Fogd be a szádat! — Nem hallja senki. — És ha az öreg?... — Fürödjünk együtt! Gyere a kertünk alá, ha sötét lesz! — Inkább a fűzesben. — Sötét lesz. — Letérdelt, hármat csöngetett. — Mi volt ez? — Odaszaladt az ámpolnákhöz, pedig a misekönyvet kellett volna átvinni balra, odaállt már az öreg, mérgesen nézte az oltárterítőt. — Ott leszek. Alig van víz a Hajagosban.

— Nem bánod meg, elhiszed? Megmutatom, jó? Te is... — Fölmutatta az Urat az öspörös úr, összetörte az ostyát, szájában ropogtatta, hangosan kortyolt a kehelyből, kiöblítette, kiitta fenéig a bort. — Most már ne csöngess! — A Szűz Mária hasonlít Joó Máriára, Joó Mari hasonlít Pók Ilire, Pók Ili hasonlít Bozóky Babára, csak az szőke, minden nő egyforma... mégis a Pók Ilivel... — Az áldoztatórácsnál térdel a szentes Gizella, az öreg pap kifejeztette a miséből, csak akkor vette észre az asszonyt, mikor az egészet befejezte, s még a szenteltvíztartó is üres volt.

— Csak a szovjet nők lehetnek ilyen szép szőkék — mondta Haszonics a tanácselnöknek, aki nagy itatóslappal törölgette a tehenek nyálát, ami a gulyán való átevickélésük közben hullott a rendőr zubbonyára. — Igazán hasonlít a lánya a plakátra, Bozóky elvtárs?

— Há Ilonka kartársnő mondja, igaz lehet. A Baba is szőke. Én azt nem tudhatom, de az biztos, hogy a szovjet nők ilyenek, láttam közléről, egészen közléről, mikor Vorosilov csicskása voltam. Nézze! — előhúzza pénztárcájából a fotografiát. — Kopott már persze, régi, de azért fölismer bennünket, ugye? Ő a hadvezér, én meg ez. — Hüvelykujjával eltakarta magát, Haszonics elvette a képet, gondolkodott, a fölismerhetetlen alakot próbálta azonosítani, mégis, honnan kerülhetne hozzá másképp ez a fénykép?

— Egy harcban edzett élet darabját tartom a kezemben, hősnek kellett lennie, Bozóky elvtárs, hogy olyan nagy hadvezér csicskása lehessen, mint Vorosilov marsall, ha én a marsall elvtárs helyében lettem volna, egy Katyusát vagy Szonyecskát sem felejtettem volna el a kitüntetés mellől.

— Jól mondja, Haszonics elvtárs!

— Most büszke lehetne, ha szovjet lánya is volna. Szonja Bozókája! Szép szőke Szonja Jozsipovna Bozókája!

— Hát igen, büszke... Ilonkám! Kínáld meg az elvtársakat! Mit kérnek az elvtársak!? Inkább menjünk mihozzánk! — Nagyon kedves! — Induljunk, elvtársak! Göndics elvtárs? — Kevés az időnk, meg kell beszélünk a helyzetet. — Minálunk a legnyugodtabb a helyzet, Göndics elvtárs! Egy kis harapni-való, egy kis vérpezsdítő...

A volt jegyzőlakás a tanácsház hátsó traktusa, az L alakú épület hosszanti része. Ahogy lépegettek, két szokatlan jelenség osztotta meg a rendőrök figyelmét. Göndics a csökött szilvafához kötött tehenre kérdezett. — Végre van hajtva? — Lefoglaltuk adóba. A Molnárék ennek a tejét vizezték. — Így kell csinálni. De visszaadják, ugye? A tej az népgazdasági érdek. — Ismerem a helyzetet... Molnár délutánra behozza Ilonka kartársnőnek a rejtegetett összeget, hazaviheti a tehenét, megfejheti, és aztán már garantáltan tiszta tejet ad le. Kidoboltattam, még akkor is, ha nem vizezték. — A szilvafa kérge síkosan ragyogott a kötelektől, s ahogy a végrehajtott állatok a nyakukat dörögölték hozzá, tövében ledöngölték a földet, gyökérig legelték, s most hiába nyújtózkodik a zöld eleségért a zsemlyeszínű állat. Az udvar sarkában, a gyümölcsösben, a napos gyöpön Bozóky Baba sütteti magát fürdőruhában, nem látnak oda az utcáról, az iroda ablakából. De most a csizmák belerontottak az édeni titokba, ahol csak a nap pásztája, a piros cseresznyefüggő lehetett odavalósi, s az érett lány; sűrű, szőke haja elomlott, szétvetett lábai lazán álmodoztak a barna pléden. Haszonics a combok közé felejtette magát, ahol a für-

dőruha sárga szirmai összegyűrődtek, s ráfeszültek a tenyéryi dombra, föl-vonultatta képzeletét a perspektívában megrövidült nyakig, odakíváncozott, ahol a lesütött szem, a mosolygó arc, a fölvetett áll a melltartóval meghúzott keblek völgyébe ékelődik.

— De szépen gondolja a tehenét a molnár, Bozóky elvtárs! — A tanácselnök azon mesterkedett, hogy lányáról Haszonics figyelmét elterelje, szorosan mellé oldalazott, egy szuszra sorjázta a gondokat, míg az üveges verandába értek. — Ráér még Molnár Sándor a tehenét vakarni, szappanos vízben mossa a farkát. De ha az őrlés elkezdődik... — Hogy érne rá? És a tűzrendészet? Ellenőrizték? — Azt mondta a kisbíró, ő oda többet nem megy, Göndics elvtárs! Merthogy kidobolta, ki lettek hirdetve a tejjel, és ez a tehen ráadásul, ő oda nem megy, meg merték fenyegetni. — Göndics is elfedte Bozóky Babát. — Lesújtunk rájuk.

A bejáratnál szemben, a tükör fölött fácánkakas pompázott, alatta faragásos asztal, mindegyik lába oroszlánfejben végződik, sörényét megnöveszti a díszterítő rojtja. A nyitott szobában ugyanaz a stílus, a jegyzőék csak az ágy-neműt vihették magukkal. Dísznövények és csendéletek: dinnye meg szőlő, nyulás, fácános vadászsákmány a véres hóban. — Vadászik, Bozóky elvtárs? — Nincs nekem arra időm, Haszonics elvtárs... nem hagyja az osztályharc... a béke... — s a tonetszékre mutatott. — Tessék leülni! — Háttal a bejáratnak, szemben a tükörrel, melyben a fákat csak derekától fölfelé lehet látni. — Bezzeg a jegyzőnek maradt ideje népnyzás közben. Így ni!... — s kihúzta a sublóból a vadásztársaság csoportképét. — Ez itt a Büki jegyző. Azt mondják, olyan rossz lövő volt, hogy minden nyúl feléje futott a körvadászaton, mégis itt ez a legközepén a Büki jegyző, a nagyságos úr! Elvtársak! Lefősttette magát a Jágerrel, látja, ott a bokorban a jegyző, a szarvasok nyugodtan ihatnak a Hajagosból, a fák mögött az a ház meg a Molnárék malma. — Élethű, kéremszépen. — Úgyes ember a Jáger, mondtam is neki, fösse le Rákosi elvtársat ide az irodába, aztán tudja, milyenre csinálta? Ne merjen többet ecsetet a kezébe venni, aki Rákosi elvtársat nem élethűen fösti le. Csak az urakat tudja? Betettem a kamrába, meg se merem mutatni magának. — Rákosi elvtárs a kamrában? — Mit csinálhattam volna, Göndics elvtárs? Ferikém? Ott legalább nem gyalázza meg senki. — A fiát meg taníttatjuk Sopronban. — Erdész akar lenni. — És folytatja, ahol az apja abbahagyja. — Nem tud az fösteni, Ferikém, Göndics elvtárs! Irmám! — Bozóky né zöld butykost hozott kupicákkal, füstölt sonkát házi kenyérral. — Egészségünkre! Jó étvágyat!

— Azannyát! — csettintett Haszonics. — Amindenit! — Bozóky Baba emelkedett a tükörben, ahogy jött föl a lépcsőn, cukorkás ajka elvékonyította köszönését. — Csókolom! — énekelte, egyszerre tűnt félszegnek és kellettőnek. A fölálló Haszonics eltakarta a lány tükörképét, visszafordult, kezét nyújtott a levegőben, de Baba akkor libbentette meg haját, s oldalra nézett.

— Üdül a lányom.

Fürdőruháján mozgolódtak a virágminták.

— Egy kis szabadság.

Puha neszek kunkorodtak a szőnyegen mezítlábától.

— Legalább kipiheni magát a nagy munkára.

Könnyed áramok selymezték a bőrét, farán, derekán, melltartópántján összesűrűsödtek, szétszóródtak váll- és nyakívén a fény-árnyék vibrálásban.

A délelőtti naptól fölhevült a Puck márkájú oldalkocsis motorkerékpár minden alkatrésze, a benzintank Göndics legérzékenyebb szervét sütötte, csizmaszárából zsírt fakasztott a működő motor, Haszonics csak akkor kapaszkodott, ha muszáj volt a gödrök miatt, most, mikor áttértek a malomútra, fogdózkodott, elengedte, odanyúlt megint. Jobb volna most már gyalogosan, de a főnök tudta leginkább, az erőszakos túráztatásnak milyen hatása van, különösen Molnárakra, távol a falutól. '45 nyarára emlékezteti őket, mikor kétszer betörték hozzájuk a ruszki, s lelőtték kutyáikat. — Szovjet katonaruhás rablók voltak azok. — Göndics megállt, hogy a csöndből félelmetesebben bújjon a gép. Molnár Sándor abbahagyta a vizeskerék javítását, előbújt. — Mariska! Hallod? — Felesége kinézett a pablásablakon. Lustán föltápászkodtak a komondorok, rávakkantottak a zajra, hánytorgó bundásan gomolyogtak az út felé. Úgy magasodott a malom, mintha kastély volna a park közepén, megszzebbről magas fehér falak, hatalmas tömbben a zöld, közelebről az ép vakolat világítását beárnyékolta a kikezdett, malterfoltos bazalt, kisült moha rozsdásodott a cseréptetőn, a tűzfalon két négyszögletes ablak feketedett, egyikben megjelent valami piros karton.

Göndics emlékeztetett volna 1948 nyarára, első szolgálati évében itt nem akadt semmi rendelkeznievaló, csak a malomellenőr járt ide, mint hivatalos személy, ő is hagyta, hogy ne engedje be a molnár a tiszta padlójú épületbe, mert bevinné a sarat. A malomellenőr még halászni is hívta Göndicset, együtt halásztak a malomtóból az őrlésre váró parasztokkal, nyáron sütötték a keszeget, a pontyot, az égő szemű molnárné mónárpogácsával kínálta őket, de megfordult a világ, az az elherdált liszt most bekerül a népgazdaság vérkeringésébe. Halászni tilos!

— De ezek nem felejtik a halászlé ízét, fogadjunk, őrmester elvtárs! Majd most benézünk a föld alá. Igen? Na, aki ilyen finomat ebédel, az reggelire pontyot sütött, ugye? Ahelyett, hogy telimernék a hordókat. Kétszáz liter a tűzrendészeti szabály... Hogy van elég víz a tóban? Ott van, de a hordókban nincs. Egy tűzhöz a kétszáz se lenne elég, elsősegélynek legalább négyszáz liter. Csáklya? Tűzcsapó? Az van, de minek, ha üres a hordó, he?! Leégték a harmincas években... Molnár! Nem hagyná abba a siránkozást? Gyakorlottak a tűzesetben... Mért ne gyűjtogatnának megint? Ja! Akkor a maguk kára volt, azon is meggazdagodtak, ha a vám tizenkét kiló, akkor maguknál tizenöt. Ne mondja! Folyó évben el lesznek véve. Ránk ereszti a komondorait? A vadászterületre?

A két komondor veszett ugatással hullámozott feléjük, elhallgat a motor, löllésbe feszülnek.

— Tűz! — kiáltja Göndics, fölbukik, nyekken az egyik a másik után, megpördülnek, s elterülnek hörögve, vér szivárog bundájuk alól. — Az anyjuk istenit! Az anyjuk keserves úristenit!

— Ránk uszították a kutyákat! A rendőrségre!?

— A kutyák! Mit csináltak a kutyák? Úristen! — sikoltozta az asszony. — Gyilkosok! — rázta az öklét. — Jaj, a kutyák! — letérdelt, verte a földet. — Átkozottak! Pizskos kommonisták! Dögöljete meg, rohadtak! Rohadtak! Jaj nekem... Sándor!

A férfi halántékához tapasztotta ujjait, kihullott a szekerce a kezéből, s megfordult, görnyedten vánszorgott ez a magas, korán öszülő férfi, ment, mint akit hátulról tarkón lönek, oda, a föltűrt gallér meg a svájci sapka közé.

A déli harangszó kicsalta a kapuba Tódor Henriket. Nem szólták meg, a nyugdíjas kőfaragó és leváltott párttitkár látványosan végigunatkozta a dologidőt, az a veteményesre, kevés kukoricára, krumplira, répára való asszonyi juss még szórakoztató kapirgálásra sem volt elegendő. Állt a kapuban, leült az árnyékos padra, sétált a határban, különösen akkor, mikor a szántó gazdáknak is jólesett megpihenni, politizált, s nem úgy szidta a rendszert, mint ők. Elmondta, mit olvasott a Népszavában, mint egykori szervezett munkás, újság csak neki járt a házhoz, meg sánta Palinak a Magyar Nemzet. Hazaindították a mezők népét a harangok, elkezdődtek az iskolások befejező órái. És most éppen arra várt Tódor Henrik, hogy Molnár Sanyit el ne szalassza, kölcsön adja a pénzt, ami miatt tehenüket lefoglalták adóba. Mikor Illés kisbíró a molnárék jószágát a tanácsra vezette szégyenkezve, mint az elfogott tolvaj közszemlére bocsátott prédájával, csak annyit mondott: — Ötszáz! — Ennyiért lehetne kiváltani, s megint segítene a kőfaragó a nyugdíjából, és abból, amit pesti gyerekei küldenek a konyhára havonta. Elsétált az iskoláig, kihallatszott: a Béketábor legyőzhetetlen. Sánta Pali legelső hazatérő, bodzággal csapkodja az anyakecskét, a temető orgonasövényétől alig mozdul az Ellus, gidái két lábra állva csipkedik a magas leveleket, szívderítő piruettek alakítanak, mégis inkább vesszőt tör Tódor Henrik. — Menjetek, nee, tee! Megéri ez a vesződség magának?

— Márt hogy mondhat ilyent, kérem? Úgy veszem észre, nem olvassa figyelmesen az újságot, vagy többet házudik a világ proletárjai egyesüljétek Népszavája az én Magyar Nemzetemnél? Csak az én hírlapomban olvasható, milyen hatásos a kecsketej a rádióaktív sugárzás ellen? Minden nap várhatjuk az amerikai atombomba bevetését Kóréában, Makkartur tábornok zsebében hordja a végrehajtási utasítást, csak a megadott jelszó, és Tódoréknak egyetlen csepp sem áll rendelkezésére arra az alkalomra, mikor a közeli Magasbakonyban megsemmisíti a Vörös Hadsereget az Uesarmi. Márt pediglen a falu lakossága ellen való vétek, hogy ez a Bozóki József tanácselnök, akinek ön is elhiszi azt a lóditást, miszerint Vorosilov pucérja volt, akinek módja lenne elrendelni a kötelező kecsketartást, ahogy a ricinust kivetette a páraszokra, de akkor márt nem kérdés a székrekedés, kérem, fosás, reterátproblémák, akkor nem csak mi élünk túl a harmadik világegést magtalan nejemmel, ami már magának is mindegy, ugye kérem? De ezeknek a gyermekeknek itt az iskolában, akiknek a béketábor legyőzhetetlen, a béke útja biztos út lehetne, nem mindegy, kérem.

Ottfelejtették a kecskéket, sánta Pali csak Tódorék kapujában vette észre, hogy majdnem hazaért állatai nélkül.

— Azt tetszett kérdezni, megéri ez nekem? Láthatja, minő szórakoztató. Kihajtok a sertésfertőzőz a páskomba, finom, gyenge akácleveleket csipegetnek a kecskéim, kérem, kifekszem a napra, ámbárt ilyen cudar melegben fön-ségesebb az árnyék, még azt se bánom, hogy a maguk kanásza elkunyerálja az összes dohányomat, mondtam is neki, akkor a váci börtönben csücsült, mikor én valódi macedón dohányból sodortam, mire kiszabadult, arra meg itt ez a mahorka, hát érdemes volt elmetszeni annak a nem tudom hova valósi legénynek a nyakát, kérem? Szerényebb érdeklődésemre sem szokott válaszolni, miért is mondana valamit éppen erre? Csippent, a nikkeldőznimből, melyet uraiszabó koromban vásároltam a székesfővárosban a kommün alatt, csak egyet csippent, de akkorát, hogy elég egy cigarettára neki, és tudja kérem, micsoda morbid attrakcióval szeretne dicsekedni? Visszajáról veszi be az égő

szivarkát, nyelvével megforgatja, azután kiengedi az orrán a füstöt, valóságos kémény az a borvirágos orra, kérem. Nem én okoztam, mit ne mondjak, hanem ez a Joó Flórián, aki, ön a megmondhatója, hányadszor fordult a szé-násszekérrel máma, látszik, az unokaöccse nem ér rá, olyan magasra rakták ennek a két gidránynak, vagy nem is tudom, milyen fajta parádés lovaknak a hosszúszekeret, mignem belerokkannak, de Joó Bélának muszáj estére a Rókában kiszolgálni a spricceremet, ha éppen nem kellene most is.

— Vége a tanításnak.

— Pontosan egy óraker tálalva van minálunk, merem remélni, Méri mel-lőzi kedvenc süteményét, a képviselőfánkot, melytől...

Tódor Henrik otthagya sánta Palit, akit csak hivatalos iratokon, vagy címzettként neveztek Lajtha Pálnak. Molnár Sanyi elszökött biciklijével a csoporttól, meg kellett állnia pár száz méterre tőlük a Tódor bácsi mellett, néhány szó után zsebre gyűrte a borfítékot, s meglódította magát egyenest a tanácsra.

Haszonics fölemelte a fedőt.

— Csak nem bablevest főz? Bizony bablevest érzek, a legkedvesebb éte-lemet, Gizus. Nekem jobban tetszene a Gizella, ugye, milyen komoly, de higgye el, mégsem illik magához, Gizike.

— Jaj, csak Gizellának ne tessék hívni, Haszonics elvtárs! Tetszik tudni, nem hallott róla? Van ám a faluban egy szentes Gizella, én nem csúszok-mászok az öspörös úrnak, a szentes Gizella nem is tudam, hány éves, mindig ojjan öreg volt, mint mast, mikor elsődöző voltam, és kaptam emlékbe egy képet, szűz Szent Imre herceget, akkor is lehetett már vagy hetven, de annyi mégse, akkor már százéves lenne vagy több. Szépen kérem Haszonics elvtárs, mongya csak aszt hogy Gizus, valami rosszra gondolnának, pedig a Gizike ojjan kedvessen hangzik.

— Szeretné?

— Ugye a Gizi meg ojjan mind a Tódor Gizi, Pesten volt cselédlány, ott érte a szégyen, haza is hoszta a Pityukát, a Tódor néni nevelte, Haszonics elvtárs nem ismerheti, mert a Gizit elvette valami Aszódi, asztánnék elvitték motron a Pityut.

— Szereti az állatokat, Gizike?

— Látná a Sajó kutyánkat, Haszonics elvtárs! Igen szeretem asztat, a Sajó az meg engem, ha látná, mikor gyüvök a Rókába minden reggel, máma is a falu végirül kellett visszazavarnyi, megdobtam szegént, csak akkor ment haza, asztánnék majd megint vár, csak a vadőr le ne lőjje, mert a határban tilos! Nem egy húséges állat, Haszonics elvtárs? Magának meg úgy örültem, jaj, de örülök, mikor a Béla bátyám Csillaggyát lovagolja, montam is, aki ennyire szereti a lovat, az rossz ember nem lehet, de én a virágot is szeretem persze, láthassa, milyen szép virágokat tettem a vázájába.

— Azám! A nemjóját! Meg se köszöntem, most jut eszembe ugye, olyan sok a munkám, meg se köszöntem. Otthont teremtett ebben az idegenben, fölvirágozott otthont egy agglegénynek.

— Agglegény lenne a Haszonics elvtárs? Ne tessék mondanyi. Egyedül nem jó, azér nem panaszkodok, itt van a Róka, az italbolt, ez a kedves család, a finom koszt, a főztöm.

Haszonics a levesbe kóstol, fújkálja a babszemet a fakanálon.

— Behabarhatjuk.

— Jaj de egyforma a szánk íze, Haszonics elvtárs! Maga is, mint a Béla bátyámék, szegénynek meghalt a felesége, beleesett a kútba. Mi volt itt? Azóta a Béla bátyám ojjan egyedül van, mint az ujjam, e! Ha a Márka itt hagyná a házat, nem is merem elképzelni, de az a szerencse, nem veszik föl a hogyishívgyák polgáriba vagy mibe, mert kulák is lehetne a Béla bátyám, ha nem állítják át dolgozónak, majcsak megleszünk hármasba, Marika már mast is sokat segít nekem, de főzni aszt még nem tud.

— Mi lesz a második fogás, Gizikém?

— Ja, aszt meg kell még melegíteni, a tennapi túrósmácsik. — Színültig merítette a nagykanalat, szürcsölt, és megkínálta a rendőrt. — Mára jobb lesz, mint tennap, Haszonics elvtárs!

— Magának Ferenc, Gizikém, vagyunk mi olyan jóban, aki ilyen finom ebédet főz nekem... túros metélt pirított szalonnával...

— Béla bátyám is úgy szeretné...

— Nincs szalonnájuk?

— Jaj, ne tessék haragudnyi, ojjan nehéz kiejteni, hogy Ferenc, mer tetszik tudnyi, a kéröm is Ferenc volt, köll a fenének, aki esküvő előtt asztat akargya, én rendes böcsületes lány vagyok, még aszt hogy ojjant? Hiába monta, nem láttyák meg rajtam, nem húzzuk-halasztyuk, de a mejjes Pannit is mekkora szégyen érte, amikor hét hólnapra gyűtt a gyerek, monták is, a mejjes Panninak szürke kosztümbe kellett volna eskünni. Aszt ígérte a Ferim, mehetünk a paphoz mihejt kihirdetnek bennünket háromszor, három hét múlva, Gizikém, de addig csak mast az eccer, lehet, az idesanyám megbocsátotta volna, egész idő alatt nem jött be a szobába, de én nem és nem, pedig de szép ember volt, mer nem idevalósi, tuggya, a falusi legények nem teccenek annyira, idesanyám az ides aszt szokja mondanyi idesapámra, azér lehetett annyira szeretnyi, mer nem volt idevalósi, elvitték az oroszok Szibériába.

— Éhesek vagyunk, Gizikém! Tudod mit? Az annyát ennek a vekkernek, hogy szalad az idő? Szóval kérem szépen, a szobámba két poharat tettél, igaz? Azt jelenti, ott a helyed az én szobámban. Ne utasítsál vissza, kérem szépen! El se hiszed, milyen nehezen megy le a falat, ha maga eszik az ember.

— Meg lehet asztat szoknyi, Haszonics elvtárs. Jaj, ne tessék elkeserednyi, de ojjan nehéz aszt nekem kimondanyi, hogy Ferenc. Én mindig állva eszek.

— Csak most mondod, hogy ki lettél zsákmányolva?!

— Hogyan mondhatott ijjent? A Béla bátyámék jól bánnak velem, de hát ez a kocsmá, meg ez a konyha, meg az állatok, mast is egyik szemem az ajtón, a másik meg a sparhejten.

— Hűsz perce értem haza. Ha nem itt lenne a házam, azt hinném, ott lakom, ahol a madár se jár, a világ végén.

— Az igen. Ilyenkor nem szoknak jönnyi, de az nem biztos. Szegény Béla bátyám meg horgya a szénát.

Gizus ágaskodott, hogy a kredenc felső polcán az ünnepi tányérokat elérje, szoknyája térdhajlata fölé húzódott, s mikor a mély- és sikértányérral leereszkedett a székről, Haszonics föllátott addig, ahol a bugyit már észre lehetne venni, olyan holdvilágásapadt volt ott a Gizus bőre, mint a taplónak a fán, ha alulról nézik.

— Várjon még Haszonics elvtárs, vagy inkább aszt ajállom, mennyen ki

a kocsmába, csinyájjon magának fröccsöt vagy igyon valamit, majd asztán szólok.

Nem is csúnya, gondolta a söntéspultnál, poharát a kampós mérővel tele-töltötte, ja, előbb rumot ittam, majd azt, de most ezt, ennyi nem árt meg, sőt. Molnár kutyái! Egészségemre! Nem olyan csúnya, sőt még leginkább, kérem szépen, majd mindjárt nem fecseg annyit, ez azt jelenti, Ferikém, tíz percen belül el lesz véve a szüzessége.

Joóné nászajándékából gőzölgött a bableves, az alpakka merőkanál nyele szétszórta a világosságot, ahogy a delelő nap besütött a szobába. Haszonics kiengedte pisztolyos derékszíját, Gizus szolgálatkészen nézte, sugárzó bizalommal várta a jó étvágyat. S egyszerre hatalmas kéz nyomta hátra a fejét, csipőjét előre toltá, rászorította a feszes nadrágra. — Elkaptalak! Nem menekülsz, tee! Ezt neked... ezt... — Jaaj, nee! Gyűhetnek... ja-jajj-ja-jajj! Ferikém... Feri... nem szabad... nem... jaj nekem... könnyögök. — Csönd! Pofa be! Nesze! Nesze! Ott... az... az... Nem is volt szűz, a kurva anyját! Mért hazudtad Gizus?! Hahaha-ha-haha-hahaha-ha, Gizus! — Mit csinát belül-lem, Haszonics elvtárs? Belém engedte... Nem akarsz mondanyi semmit? Csak aszt Ferikém... csak asztat...

Molnár Sanyi a japánbirs-bokornak döntötte biciklijét, hogy tehenüket elkösse a szilvafától, de odacsábította az érő cseresznye a sűrű bozóton túlrá, hiszen nincs az udvaron senki, Bozókyék a hátsó utcára nyíló kerítéskaput bezögelték, a lakás is csöndes, a bokrok meg azonnal eltakarják.

— Sanyikaa! Ne félj! Nem bánt a néni.

Szaladt volna, de lábai elgyöngültek; nem csak Bozóky Baba álmatag hangja lepte meg bénítóan, hogy most lopáson érte, gyónni való torkoskodáson, még nem is szakított egyetlen szemet sem, még magyarázkodni lehetne, hogy pössenteni kellett, de képtelen szólni, csak állt és nézett, elpirult-e vagy sápadt, maga sem tudta, mit okozott arcán a látvány, milyennek látszik? Biztosan idétlennek, rakás szerencsétlenség minden tagja, bumfordi és esetlen, mintha ő lenne meztelen tetőtől talpig.

— Sanyika! Ne félj! Nem bánt a néni.

Ezt élték át a páasztorgyerekek, mikor Szűz Mária megjelent nekik menyeyei fényességgel? Nagyon távoli az öspörös úr meséje ehhez a mostani jelenéshez, amint a nagylány kihívó pucéran szól rá a barna plédről, ültéből nyújtózkodik feléje.

— Gyere, Sanyikám! Nem bánt a néni.

Kiskorában fölmászott kamrájuk ablakánál a fára, s meglátta anyját a lavór fölött, onnan fehéredett a félhomályban, mint a kelő kenyér, feszes domborúsággal, gyöngéd hajlatokkal, akkor még, kiskorában, gyorsan leugrott, elbújt, sokáig nem ment be a malomba, mert mintha anyja meglátta volna, pedig csak szokásból mászott a kőrifára, csúcsa volt az ő kilátója, mégis a kamrahomályban vette észre a legmesszebbet először, ruhátlan asszonyt, ahogy rejtekben mosdott, s amint egyik lábát fölemelte a vízbe, elváltak törzsétől a keblek; abban a hosszúnak tűnő pillanatban már nem is az ő édesanyja szappanozta az alsótestét, hanem valaki más, minden kívánatos nő egy személyben; akkor csodálkozott el, azóta foglalkoztatja, amit a ruhák takarnak, és megnősül majd, ha nagy lesz, és nem kell véletlenül sem leskelődni és

szégyenkezni. S az se bűn, ahogy most odaviszi a lába Bozóky Babához, s hagyja, amint a kigyózó kar csavarodik feléje, ő meg akaratlan ereszkedik le hozzá, guggol, leül, melléje fordul, már csak a nagylány arca, amit beláthat, pici csóvák villódzanak szeméből, s ibolyaszínű bájja homályosodnak.

— Ne félj, Sanyika! Nem bánt a néni.

Egészen más, mint ha a füledt pajtában képzelődne, ez a csiklandozás inkább ahhoz hasonló, mint mikor fölveszi a frissen vasalt inget, s átjárja egészen a vaslap selyembe áradt forrósága, s ahogy a kora reggeli félálomban ölébe szorítja a dunyhát, olyan, és mégsem, mert szapora lélegzet fújkálja pihéit, s az ujjak már belsejét is kikutatják; tenyér feszül rá, s lehúzódik egyre szorosabb tapadással a hátgerincén.

— Jó neked? Nézd meg!

Baba kihullámszik alóla, nyelvével szívet köröz a homlokára, szája alá homorul a nyak, kipattannak arca alól a mellbimbók, lecsúszik a csípő partjáról. Ismeri, milyen, mikor a sodrás hullámokat sűrít a Hajagosra, s kibukdosnak a vízinövények, most mintha egyetlen nedvdús bíbor levél csillámlana a mélybe vesző bolyhos szárról az áramlásra feszülve, mégis itt ez a legesleges első bőség, ez a még sohasem volt nyirok- és vízililiom-illat, kesernyés dió-gerezd-íz. Ehhez képest idétlen, s nevetséges a lányok szoknyája alá nyúlni, szőrüket huzigálni, röhögni a sivalkodáson, s a bunkó Horváth Karcsi vezényletére kirázni a patkolószínenben.

— Gyere, Sanyika! Ne siess! Így... így... jó a kisfiú... lassan... jó a kisfiú... jó ám...

Mint mikor azt álmodja, belemerül a malomtóba a zsilip előtt, a legmélyebb részen, teljesen elborítja, maga is vízzé változik, olyan ez most is a széternyedő, gyűrűbe fogó húsban, ahogy szívja, szorítja, anyásan csókolgatja.

Akkora gödrök mélyülnek a komondoroknak, akár a temetőben, az egyiket legalább másfél méternél hagyta abba idősebb Molnár Sándor, mikor előbújt a talajvíz, sárossá áztatta az aljat. Ez a Tisza kutyáé, a másikat a Szultánnak kezdi. Kemény, száraz földbe vágja a csákányt a nyírfa alatt, kiméri a nagy téglalapot, lapátol, gyökerestől dobálja rakásra a göröngyöt, száját összeszorítja, ütemre nyög és sóhajt. Felesége szótlán a tetemek fölött, mintha legközelebbi hozzátartozói temetésére várna, de ura kíméletlen hallgatása, vak és süket dolgába feledkezése elparancsolta az útról, fölemelte az elejtett ácszekercét, bement a házba. Mintha ő is elvesztette volna hangját attól a siránkozástól, átkozódástól, melyre már nem mer emlékezni, inkább a félbehagyott takarítást folytatja a malom felső szintjén, letörli a pókhálót a falról, az ácsolatokról, söpréssel és a fölmosóvödör zörgésével oszlatja a csöndöt, ami a kutyák után betöltött mindent. Sándora alig látszott már ki a földből, eltűnt svájcisapkásan, ha a csákány sújtása lehúzta, s kinyújtózott a gödör széle fölé a lapáttal. Alig járnak feljük, ilyenkor ki öröltetne? De ha valaki mégis megkérdezné, mi történt, ki volt az a megátalkodott, nem kapott volna választ, a madarakat is elhallgattatta a hőség. Lejjebb nedvesebbek a hantok, az utolsó csapásra itt is kibuggyan a víz, pocsolyává szélesedik a vékony erekből, fröcsög, cuppog a sár a bakancstól, ásójával takarossá egyengeti az oldalakat, s kidobja szerszámaint a gyöpre. A két kutya olyan egyformán fehér, szemüket fedő csupa bunda, hogy csak a gazdáék tudták megkülönböztetni őket viselkedésük szerint; a Tisza nyugodtabb, mindig a Szultán kezdte az

ugatást, utána erősítette hozzá a hangot, az acsarkodást, mögötte rohant az idegenek felé, s ha megállt a Szultán épp itt a nyírfa határán, mintha valaki láthatatlan pórása rántotta volna vissza, rettentő vicsorgásba váltott, Tisza vadabb lett párjánál, annyira fölmérgesedett. Másoknak csak a molnár kutyái voltak, őrlés idején a bejáratnál zörgették láncukat, s nagyokat tudtak bóbiskolni. Molnár Sándor belemarkolt az egyik nyakán a bundába, aztán a másikat húzta a gödörig, s befordította, megzökkent, mint a ledobott telizsák, alul súlyosan toccsant, belenyekkent a sárba, s szétterült, mint egy mocskos, elnehezült suba, még mocskosabban. Gazdájának már mindegy, melyik a kettő közül, oda se nézett, csak hányta, tiporta a földet, háttal az egész világnak.

Kityöri csoszogott, cammogott hátulról Bozókyék kertjén, ágylepedőre való szénával a végrehajtott tehen felé.

— Egyé! A Jua Fluari küödi, mer aszongya iehes a tehen, na mondok, a Bozuaki mie nem eteti? avvitte ee a rossebb az annyaát, aszongya add esztet nekie, ien küödöm, ien etetem, a Baba asztán majd este huzagattya a tüögyit, uffeji, gyakoruojja a Tompa Elemieren, de csak egy van az Elemiernek, ennek a tehennek meg egy, kettüö, haárom satöbbsi. A rosseb eszt a cseresnyiet, de megierett, ien nem szokok lopnyi abbsiztos, mer az öspörös úr is aszonta, az isten mindenhun ot van, akkua ebbe a bozuatba is it van, küö annekem? nem küö, ugye Ruazsa? Aszt üzenem a Muanár Sanyinak, ien hoztam a szienát a Jua Fluaritú, ammeg a Puak Ilit toszogassa a rekettyiebe, ien ne tunnám, hogy mi lessz ott maáma? süöt. Na mast kimenek a malomba, megmondom a muanaárnak, hogy jualakott a tehiengye. Emmeg a Sanyi biciglijje, ja! Ha tunnyiek bicigliznyi, eemenniek a malomba.

Sanyi könnyűnek érezte magát, mint aki megszabadult minden nyűgjétől, vége az érzelgősségnek, amikor majdnem belecsókolt Joó Mari fehér nyakába a copfnál, akkor volt igazán szerelmes, mert nem merte megcsókolni, csak hosszasan ábrándozott, már nem kell képzelődnie, megtörtént, s következik a többi, a Pók Ili ma este. Meglepődne, ha most találkoznának. Már tudja, miféle nézés, melyik mozdulat csábít, melyik tartózkodó vagy elutasító, már a ruha mögé lát. Bal kezével a kormányt, a jobbal a tehen kötelét fogja, s ahogy az árokperti gazhoz rángatja az állat, olyan részeg nyomot hagy kerékpárja a porban, mint hoffer Lajosé a Rókacsárdából.

— Várgyáá Sanyi! Segíttek — kacsázott, csápolt utána Kityöri Ferkó. — Nem megmontam a Jua Fluari bácsinák, hogy kevies az a sziena, de azér miegis jualakattam. Várgyáá! Segíttek! A rossebgyit! Nem eefelettem hazavinnyi eszt az aágylepedüöt? Evvee mennyek segietenyi a Ruakaába a Gizusnak? Mieg ha a Jua Marika otthunn van, akkor is jual esik neki ekkis seגיעcsíg, mer a Biela baátyám horgya a szienát. Addig fogom a tehenet, te meg fogd a biciglit. Aszt akarom mondanyi a Ruakaáig, hogy a Horvát Karcsi aszonta, loptyunk cseresnyiet maj ha sötiet lessz este, teneked nem szuat, mer usse gyünnié, ien se vagyok lopuas, aszontam, maj figyeesz, aszonta, aki gyün aszt megiesztem, mind a kisiertet evvee a lepödüövee, asztán csak legyek csöndbe ott ahun máá megierett, a rosseb tuggya, iszen máá mind megierett, a Gazsiekié, az a jua ropoguas is. Maj füöteszem e lepödüöt a fejemre, így e! De megiett a Ruazsa! Ne raángass Ruazsa! Ummegied aki gyün, rikácsollok, menek neki kuvikk! kuvikk! a rosseb egyen meg! Ki van a kerbe ienkor? a rablua meg a Tompa Elemier a Bozuaki Babávaa, had toszzanak csak valamit

ee ne loptyanak, mind a Puak Ili is, kivée? aszt nem mondom még, maj meg-
iennenek, összöragannak, mint tavasszuó a Jua Biela kutyaája a Szultántokkaa.
Mien böszme ez a Ruazsa? Ha tunnyiek bicigliznyi odaannám a kötelit, dehát
nem tudak bicigliznyi.

A türelmetlen Sanyi Kityörít se figyelte, 8-asokat hurkolt a porba, el-
hajtott az utolsó házig, szélteben-hosszában egyensúlyozott, „ring a csónak a
tó kék vizén” énekelte töredékesen, szórakozottan a megható slágert. Reme-
gett a levegő az utca fölött a kora délután forróságától. S mintha víz alatt
úszkálnának Babával, s távolodnak, a lány könnyedén hajlong, nyújtózkodik,
hátáról hasára fordul, maga alá húzza a térdét s visszaereszti, lazán ollózik
a lába. Csókbuborékok pattannak, gyűrűzik a becézés, a kérdések, kérések
túvé egyenesednek, a büszkeség és anyáskodás felhangjaiba keverednek a sut-
togások, s a meztelenség áttűnik a vízinövények libegésén arany és ezüst
villanással.

— Ugye, nem szeretsz belém, kedvesem? Ne tegyél ám úgy, mintha sze-
retnél! Puszilj meg! Nem durcás a Sanyika, szót fogad és nem mondja senki-
nek se. A Joó Mari való hozzád, én meg a Tompa Elemérhez, megölné mind
a kettőnket, a Kityörivel megöletne tíz forintért. Ez az új rendőr meg nálunk
volt máma reggel, a Haszonics, olyan falósan nézett, nem kell énnekem, miért
is kellene, de meg ne hallja, hogy a Molnár Sanyi, ez a taknyos kuláckyerek
a Bozóky Babával... jaj lenne az apádnak. A lányok majd meglátják rajtad,
sikered lesz, ezt akarom, ne búsulj! Puszilj meg! Jaj, vigyázz, te mohó kisbika,
ekkorá-mekkorá kincsem! Ott a tehened! Puszilj meg utoljára! Így ni, te kis
csacsi. Csacsi a Sanyika, ezután nem is kellek neked, mi? De azért ne mondd,
milyen nagy kurva a Bozóky Baba, a Baba jó és nagyon szomorú, édes!

Álomnak tetszett egyszerre a közelmúlt, nem sajdult bele egy fuvallatnyi
előérzet sem, hogy mire ér haza nemsokára. Majd emelkedett hangulatából
lerántja a valóság, véres kutyaszórt talál az úton, az üdvözlő nyüzítés, vak-
kantás helyett meglátja a két fekete földhányást oldalt, világvégi csöndben
ketyeg a kredencen az óra, olyan lassan és erősen csetteg a pléhpalástja, hogy
az egész ház is a másodperceket visszhangozza, nyitva az ajtó és minden ab-
lak, de sehol senki. Most nem gondolja még, milyen kibírhatatlan szülei szót-
lansága, s kimenekül a tóhoz, fölengedi a zsilipet, zúdul a víz a keréklapátra,
megindulnak a szíjak, járnak az elevátorok, a szíták, huhog a garat, zúg a
ventillátor, rémületesen örlik a semmit az alkatrészek, széjjelrázkódnak po-
rozva, leterheletlen. S majd apja pofonja, s világgá akar menni. Hajagos,
Marcal, Rába, Duna és Fekete-tenger! Beállni tengerésznek! Itthagyni örökre
mindent!

Éjfél

*Hold ökle dörömböl,
repszti ablakom.
Leccatolt karórám
hever az asztálon.*

*Már nem vitatkozol,
nem dacolsz, nem érvelsz.
Szendereg, álmában
mosolyog egy kész vers.*

*Hamutartód a Hold.
Csupa füst, csupa por.
Vén lírák legénye,
te oda hamuzol.*

*Falióra virraszt
veled: tik-tak, tik-tak.
Már mosolygok rajta,
hogy minden perc itthagya,*

itt hagy:

Szeptember elején

*Csillagászati ős. Vasárnap.
Szelek tornáztatják a fákat.*

*Fel-felnyög egy jegénye: korhan.
Arcán rémület, vád, iszony van.*

*Lépdetek, ősz, öregem, árván
útjaidnak hosszúdad árnyán.*

*Ne göncölödj, hét csillag, értem!
Nem akarok meghalni még, nem.*

*Lüktet, minden sejtem sajog: szeress ma.
Keresztfa vagyok, eleven keresztfa.*

Vágta

Tüzes szél bodorítja a gesztenyék haját,
s a kedvesem is
fodrásznál ül éppen.
A fürtös akácfák most habosra hajtott csikók —
himbálózik lelkem
csikó akácok hősín nyergében.

Hahó — ma vágatunk roncs autónkon,
szikrát hány szinte
a szürke sztráda!
Kushadni otthon? Zászlóját lengeti
felém az útszél
minden fűszála.

Irány a Balaton! Borúsan varjadzó
kedvem csak károгjon
szobába zártan!
Hahó — ma vágatunk ruszki Roys-rosszon,
rezgesse a huzat
aggult szakállam!

Záporokkal az ég nyakon loccsinthat —
hejhó, száll lelkem
csikó akácok hősín nyergében!
Feszül rám fekete bársonypantalló,
de ingem szabadon
lobog s fehérén.

Pillanatkép, este, tavasz

Mit kezdjek ezzel az estével
ebben a nagyvárosban?
Az asztalomon ézernyi lim-lom,
fényképek, könyvek, mappák,
Szokratész-szobor,
az ablakban
a fokföldi ibolya megbolondult,
és csak lilul, lilul, lilul,
az ablak mögött nagy tavasz van,
galambok homálylanak a fákon,
s a fák most préselik ki magukból
a nyömelemhiányos csöpp leveleket,

*buszok húznak el
megfáradt hazaigyekvőkkel,
fél óra múlva itt
mindent villanyfény permete sápaszt —
hát mit kezdjek ezzel az estével
ebben a nagyvárosban?
Itt élek, de lelkem
a 6²⁰-as gyorsvonattal
szabad mezőkön száguldozik,
mint reklámautókon
a választási kampányba bonyolódott
szabad demokraták,
itt élek, s várom,
hogy a nyugati dombság fölött
a Nap tűzgolyója kitegye
ez után a nap után is a pontot.*

VARGA IMRE

Lelet

*Betöltött mindent mikor elment.
Több lett mint azelőtt.
Napfényed. Földed. Levegőd.
Őt lélegzed. Eszed. Őt telsz.*

*Gyermekhangok oda a mélyben.
Képzeled most köztük jár.
Vársz. Vársz. Vársz. Vársz. Vársz. Vársz.
Itt találnak meg majd régen.*

*Mert ebben a rétegben villansz.
Egy-egy óra teléréként.
Kíváncsian rakja a kéz:
kő-hant. Időnkből kihibbant.*

Út vagy

*Minden tapasztalt öröm egyesülés.
Te benne; ő betölt.
Általad tudja magát. Színesül,
szól és formás. A dolgok
mélyébe hatolsz, fény, lüktetve,
feloldódsz, mert már
nincs út; csak ő és te együtt
visszafelé.*

A múltban. Odavagy

Mint átélt testet, vért — belőled szerettelek.
Tisztulva lassan, gazdagodva. Föladtam fokonként
hogy majd, meg: kívárni. Amikor egyszer azt hittük
áldott vagy, el-elgondoltam jövőnket. Biztam és
nem is. Teremthetünk mi bármit párban?
A bibliás kezdet a megbocsátás jelévé
így változik. Az áldozat elől meg ne fuss,
magadra maradsz. Úgy véltem,
már nem kell társ (volt. elegendő), amikor
lettél. Taszítva, vonzva, egy-testként
s szétszavadva próbálgattuk időnket.
Te valaki másra számíthattál (a múltból) (tudattalan),
akiről tudtad viszont, hogy nincs neked. A semmié.
Engem: mint bátyámat (aki meghalt) s apámat
úgy szerettelek. Így jó. De mégsem.
Féltél, hogy ez rossz, erkölcstelen.
Ha volt kopáran érdek és csak-rámgerjedés.
Igen. A múltba készültél. Nincs már jövőd.

SZÉKELY DÁNIEL METSZETE

A vörös gidára várva

FILMNOVELLA

I. rész

A városka még magán viseli a háborús bombázások nyomait.

A két ház közötti kis fal alacsony és lemállott. A nyolcéves Marek egy rögtönzött létra segítségével egy kis kecskét akar a falra felültetni.

— Na gyere, te ügyefogyott.

Az egyemeletes ház verandájánál szülei figyelik Mareket. Csinos, érzéki nő, s egy elhízott negyvenes férfi, cigarettával a szájában. Mindketten könnyűen vannak.

— Ne félj, elvégre fiú — mondja az apa.

Mareknek végül is sikerült a gidát a falra juttatnia. A szomszédos udvaron félig lerombolt házikó áll. Egy idős ember, akinek feltűnően piros orra van, téglákat rak egy talicskába, melyeket házikója falából szed ki. Kissé támolyog. Egy kocsmároskötényes férfi egy üveget vesz elő a táskájából, s elcseréli a téglákkal megrakott talicskáért. Marek anyja és apja egymásra mosolyognak; Mareken s a gidán kívül a cserét egy idősebb nő is figyelemmel kíséri, olyan ruhában, amely szegényes operettből való kosztümre emlékeztet. A támolygó férfi húz egyet az üvegből.

— Ne félj, anyukám, a te szobádhoz nem nyúlok.

Felveszi a kalapácsot, és folytatja a téglák kiszedését a házból.

Marek a gidát dédelgeti.

— Ne félj, Vikike, téged nem adlak senkinek.

A vendéglőben egy gyönyörű keblű fiatal nő támaszkodik a pultra.

— Óhajtanak még valamit, uraim?

S miközben mosolyog, nyelve könnyedén megérint egy szeplőt, mely tudj' isten, miért, az érzéki felső ajka közelében helyezkedik el.

Négy törzsvendég leplezetlen örömmel bámulja a vendéglősnőt, s úgy tűnik, inkább a kebleit nézik, nem pedig a teli szeszesüvegek között megbújó plakátot, amely három éven belüli győzelmet ígér a kolorádóbogár fölöött. A három törzsvendéget egyelőre a foglalkozása alapján nevezzük meg: borbély, fényképész, festő. A negyedik Marek nagypapája.

A törzsvendégek ácsingózva bámulnak és nyalakodnak. A nagypapa élvezettel lehajt egy stamedli rumot.

— Harmincegyben Bécsben járt hozzánk a kabaréba valamilyen nő a Staats Operből. Valamilyen Lulu. Mintha szakasztott Irenka asszony lett volna. Csakhogy mindene nagyobb volt. A szemei mint a teásbögrék, szempillái hosszúak, mint a terhesség, haja a bokájáig ért, s a keblei, uraim, a keblei... Az egész Apokalipszis elfért volna rajtuk. Méghozzá őt nyelven! Mellbimbói olyanok voltak, mint a földimogyoró, s az egyik mellére az volt tetoválva, hogy „Itt húzódj meg, vándor!”

A borbély megint vágyakozva megnyalja a szája szélét.

— Hogy mondják ezt németül?

— Lulu franciául tetováltatta magát — folytatja a nagypapa. — S amikor véget ért a mi programunk, levetette a vállkendőjét, s azokkal a földimogyorókkal megpengette a hárfa húrjait. S tudják mit játszott, uraim? A Lorelai-t.

Az ajtó erőteljesen kivágódik, s a lokálba bejön a vendéglős a téglákkal megrakott talicskával.

— Bekeverted, Irena?

A vendéglősnő habarccsal teli vödört hoz, s a borbély felsóhajt.

— Hát igen, megint egy kicsivel kevesebb.

A vendéglős tempósan körbeépíti a pultot (s nejének kebleit), felrakja a következő sor téglát. Egy óvatlan pillanatban a vendéglősnő négy téglából állványt épít, hogy az aránytalanságot kiegyenlítse.

Marek jön be a vendéglőbe, megrántja a nagypapa kabátujját.

— Nagypapa, azt üzeni az anyu, hogy menj haza, mert megszólnak az emberek.

A nagypapa szomorúan rámosolyog a vendéglősnőre.

— Nem akadna a fiú részére egy darab törökméz, Irenka asszony?

A vendéglősnő kéjesen nyújtózkodik, közszemlére téve nem csak a kebleit, hanem a ravaszágát is.

— Arra várnia kell a búcsúig, Láska úr.

Az állomás a háború óta romokban hever. Az állomás épületét egy jel-szavakkal teli ideiglenes fabódé helyettesíti. Környékén itt is, ott is lebombázott házak éktelenkednek, de a romokat már fű és bozót növi be.

Marek és barátja, Lágya ábrándozva figyelik a távolodó gyorsvonatot. Marek lehajol a gidához.

— Nézd csak, Vikike, az a vonat tíz órát megy majd, s még nem lesz a határnál.

— Én már voltam Jindřichův Hradecben — henceg Lágya.

Az udvaron a mama tobozzal etet egy libát.

— Na, szép kövér vagy, hamarosan tepsibe kerülsz.

Az apa és a nagypapa agyongyűrt aktképeket nézegetnek, a nagypapa most elemében van.

Marek és Lágya izgatottan tanácskoznak egy gazos romnál.

— Nem félsz?

— Cseppet sem.

— Akkor gyerünk.

A fiúk szétnéznek maguk körül, majd ijedt hangon a romok felé kiáltanak.

— Bolond, bolond, bújj elő!

De nem történik semmi.

A fiúk megbátorodnak, s beljebb mennek a romok közé.

— Bolond, bolond, bújj elő!

A romok közül egy dühös, borostás, elhanyagolt külsejű férfi rohan rájuk. A fiúk rémülten menekülnek, utolérnek egy fiákert, amely megáll és felveszi őket.

— De nekünk nincs pénzünk — mondja ijedten Marek.

A fiákerest ez nem izgatja fel.

— Majd az apád megadja.

A mama tüzet rak a fürdőkályhában. Marek már szendereg, de még hallja édesanyja szavait.

— Vedd inkább magadhoz azokat a kulcsokat, mert a nagypapa már megint kiitta a süteményre szánt rum felét.

Marekben feldereng, miként bizta délután a mama a süteményes kis szekrény kulcsát a nagypapára, hogy az apu ne dézsmálja meg az ő csokoládéját.

Marek vonattal utazik, amelyet mozdony helyett fehér gida húz.

— Hová mész, Vikike?

— Egészen a világ végére, Marek. Nyugodtan gyere velem, reggelre visszaérünk.

A mama fürdik, s a papa gyengéden mossa a hátát.

— Belőlem már nem lesz semmi, Anežka.

A mama föláll a kádban, kéjesen nyújtózkodik.

— De valamit még tehetünk, kis gidám.

Marek az iskolából tér vissza. A hosszú, földszintes ház mellett halad el. A küszöbön megtermett cigányasszony ül, pipázik és csirkét kopaszt. A házból gyerekek kiáltozása hallatszik, Marek szeme sarkából a nyitott ablakra pillant, az ott ölelkező cigány párra. A ház másik végén félig nyitva az ajtó. Benn áll a festő, s egy pantográf segítségével Raffaello Madonna gyermekkel című képét másolja át a vászonra. Idősebb, kendős nő érkezik, egy kosárnyi tojással.

— Jó napot, mester, hoztam magának tojást.

— Tegye ide őket.

— Mester, egy nagy kérésem van magához. Festene nekem egy ugyanolyan képet, amelyet Kramolišovánál láttam? Tudja, Maruška két hét múlva férjhez megy, s az a Szűz Mária a kisdeddal nagyon jól illene az ágyuk fölé, a hálószobába.

— Emlékszem is én mindenféle Kramolišovára!

— Mester, olyan szép kép volt az. Csinálja meg nekem, hozok magának még két kosár tojást és egy tyúkocskát.

A festő és az asszony a sarokban összerakott képeket nézegetik. Ezek kivétel nélkül olasz reneszánsz mesterek alkotásainak egyszerű másolatai. Az asszony egy pillanatra megáll Tiziano Vénusz az orgonistával című képe előtt.

— Ezt aztán nem! Szemérmetlen egy perszóna!

A festő hangosan röhög.

— Hiszen ez éppen hitvesi ágy fölé való, jóasszony.

— Ne beszéljen így Maruškáról. De ez megfelelne.

Az asszony Raffaello Madonna gyermekkel című képét mutatja.

— De kisebbre volna szükségem. Körülbelül ekkorára...

— Jól van, jóasszony, a Jézuska is kisebb lesz, meg a Boldogasszony is.

— Eljöhetnék már a jövő héten?

— S a tyúkhöz hozzon még valamilyen kisüstit is!

Az asszony távozik, s az utolsó pillanatban még szemébe tűnik a falhoz támasztott kubista portré egy részlete. Rémülten keresztet vet.

— Uram Isten!

Kirohan az ajtón, s majdnem fellöki a lefelé fordított Mareket.

A festő kidugja a fejét az ajtón.

— Mit báméskodsz itt? Tűnj el!

Marek zsebre dugja a kezét, füttyörészni kezd, és szándékosan lassú léptekkel ballag hazafelé.

A festő a félig kész kubista portrét nézegeti. Elsötétíti az ablakot, és bezárja az ajtót. Az állványról leveszi a Madonnát a kisdeddal.

Az udvaron Marek a gidát keresi. Kiabál, nézelődik, szaladgál, de a gida nincs sehol.

— Anyu, hol van Vikike?

A mama kinéz az ablakon.

— Már visszavittük.

— Hogyan, hiszen az enyém volt!

— De Marek, Jahoda úr csak kölcsön adta neked, amikor beteg voltál. Rendes ember. Vasárnapra ad nekünk tüdőt.

— De én akarom!

— Jahoda úr kérdezte, hogy megy a tanulás? Ha jól tanulsz, ad neked egy másikat. Egy kicsikét.

A csigalépcsőn a fényképész a vendéglősnét vezeti a műtermébe. Gyűrt aktfotókat mutat neki, s igyekszik meggyőzni őt.

— Ez csak a magáé lesz. Senki másnak nem adom oda. Kár lenne egy ilyen szépséget nem megörökíteni.

Megpróbálja levetkőztetni a vendéglősnőt, de Irena védekezik.

— Mi lenne, ha valaki megtudná?

Egy pillanat múlva azonban derékig meztelen. A fényképész fátylat terít az arcára.

— Olyan lesz, mint egy madonna, Irenka asszony. Ne féljen, semmi nem fog látszani. Így csinálják ezt Párizsban, Londonban...

Lehalkítja a hangját.

— Azt beszélük, hogy ez két-három év múlva hozzánk is eljut. Üljön ide. Megpróbálja teljesen levetkőztetni, de a vendéglősnő hajthatatlan.

— A bugyit nem!

— De akkor az már nem akt.

— Nekem mindegy, mi lesz, de a bugyit nem!

— Istenem, istenem, milyen kár.

A mama és Marek hazafelé tartanak. Marek törökmézet nyalogat, a mama mosolyog.

— Talán már vár rád.

A hátsó kapun mennek be a kis udvarra, ahol fehér kisgida görnyed. Marek szaladni kezd feléje, de a mama megállítja.

— Gyere fel, adok neki egy kis tejet.

A gyerekszobából füstfelhő gomolyog és szilaj nótaszó hallatszik. A megremült mama megáll az ajtónál. Az asztalnál két boldog ember ül. A papa csokoládétól maszatos szájjal, s a nagypapa pipával. Az asztalon egy félig üres rumosüveg. A nagypapa pöffeszkedik.

— Azt hiszed, hogy csak közönséges cipész voltam, pedig én művész voltam. Harmincegyben Bécsben kalózt alakítottam a kabaréban. A szememen piros kendő, melyet Lulu adott nekem a Staats Operből, a fülemben hatalmas fülbevaló volt valódi ezüzből.

A papa nevet, és tovább tömi magát a csokoládéval.

— Azt hitte, hogy eldughatja előlem!

A két férfi észreveszi a mamát, s a nevetés az arcukra fagy.

A mama energikus mozdulattal elveszi a csokoládét s a rumot.

— Hogy jutottatok ehhez?

A férfiak hallgatnak. A mama kinyújtja a karját.

— Adjátok ide azokat a kulcsokat! Mi van, Karel, talán nem tudod, hogy a nagypapa nem ihat? Szóval, hogyan jutottatok hozzá?

Marek gyorsan beismeri:

— Én mondtam meg nekik, mert borzasztóan szeretem, ha a nagypapa énekel.

A mama is nevetni kezd.

— Büntetésből elmész a borbélyhoz, Marek!

Marek a falon ül és panaszkodik a gidának.

— Hálátlan a világ, Vikike. Mindenki nevetett, s nekem kell megnyíratkoznom. S ha csak ez lenne. A mama biztosan rám húzza azt a ronda matrózruhát, amiben az ember úgy néz ki, mint egy hülye lány.

A szomszéd udvaron egy támolygó férfi ezüsttálcán fasírozottat visz mustárral. A tálcán van még szalvéta, ezüstvilla s egy halasbicska.

— Mama, enned kell valamit! Finom ez a fasírozott.

A borbély nyírja Marekot, aki egy második világháborús kiszolgált katonai autó üléséből készült fotelban ül. Megpróbál társalogni, de Marek hallgat.

— Mit truccolsz? Úgy nézel ki, mint egy igazi kapitány. Két koronát kapok.

Útban hazafelé Marek kószál. Szégyenkezik a frizurája miatt, ezért inkább a fal mellett somfordál. Természetesen találkozik néhány osztálytársával és osztálytársnőjével. A festő műtermének az ajtaja nyitva van. Marek benéz, de a festőt nem látja. Bátortalanul bemegy, és nézegeti a furcsa kubbista képeket. A festő egy üveg sörral a kezében jön be. Mareket bosszúsán kizavarja, és becsapja az ajtót. Marek lopakodva visszaoson, bekopog az ablakon, és csúfolni kezdi a festőt.

— Vaksi, vaksi, szemet fest a seggre. Vaksi, vaksi...

Mire a festő észbe kap, Marek elszalad. Pont a házuk kapuja előtt elcsúszik, beleesik egy pocsolába, és tetőtől talpig sáros lesz.

Marek a gidát babusgatja.

— Csak nézz rám, Vikike! A fejem olyan, mintha bilivel nyírtak volna körbe, s ráadásul még ez az utálatos ruha is. Ha ezt le tudnád nyalni...

A festő ablakához kendős asszony közeledik, tojást és tyúkot cipel. Megkocogtatja az ablakot. A festő felordít.

— Megállj, te bűdös kölyök, még elkaplak!

Kirohan az ajtón.

A rémült asszony menekül, kosarából egyik tojás a másik után potyog ki. A festő mentegetőzik.

— Bocsásson meg jóasszony, jöjjön csak be, a Raffaello elkészült.

Marek az apja vállán a május elsejei felvonuláson. Minden férfi sapkában menetel, csak a fényképésznek van kalapja. Marek a néptáncsoportokat, az allegórikus kocsikat s a jelszavakat figyeli. Egy pillanatra úgy tűnik neki, hogy a népviseletbe öltözött nők között ott téblábol a bolond is. A tri-bün után apja elkanyarodik a zenekar felé. A helikonosok közül a borbély tisztelettel köszönti. A borbély Marekhez séttenkedik, és a fülébe ordít.

— Gyére, kapitány, bedugunk a trombitába, lásd, ki játszik odabenn!

Délután ismét a törzsvendégek ismerős társasága ül a vendéglőben, ünnepi ruhában. A vendéglősnő, Irena népviseletbe bújtatott keblei még csodálatosabbnak hatnak a magasított söntéspulton. A borbély, a festő s a nagypapa lopva figyel, a fényképész leplezetlenül nézegeti, s a valóságot hasonlítgatja össze egy kis fényképpel.

— Sosem sejtettem, hogy a népviselet ilyen kihívóan hat.

A többiek követelik, hogy mutassa meg nekik a fényképet.

— Nem, nem, uráim, még nem egészen kész.

A nagypapa elábrándozik.

— Ezzel az ember sosincs kész, én például féltékeny vagyok minden nőre, aki nem volt az enyém, és szűznek nevezem az ilyeneket.

A romok között lakó bolond dűnnyögve rumot rendel. A vendéglősnő kissé nevetségessé teszi, háromszor megismétteti vele a rendelését. A bolond a sarokba vonul a poharával, de a nagypapa az asztalhoz hívja.

— Hallottam rólad az unokámtól. Ne haragudj rá, ő egy csibész.

A bolond hálásan elmosolyodik, a fényképész előkelőnek vélt gesztussal odébb ül, jelezve, hogy a bolond büdös. A borbély a belső zsebéből kölnisüveget vesz elő, s meglocsolja a bolond sörtés hajzatát. A bolond ijedten felemelkedik, de a nagypapa egy kézmozdulattal visszaülteti.

— Csak ülj, még nem ittád ki.

A bolond leül, s közben feldönti a rumospoharat, a rum a nadrágjára ömlik. A fényképész felröhög.

— Móst aztán rendesen szagos vagy.

A bolond ijedten mosolyog, a festő gyorsán rajzol valamit a vázlatkönyvébe, s a nagypapa rendel még egy rumot.

Kivágódik az ajtó, a vendéglős ugyancsak ünneplő ruhában jön be a lakáiba, s téglával megrakott talicskát tol.

— Bekeverted, Irena?

A vendéglősnő bólint, a vendéglős feltűrt ingujjal új sort kezd építeni. A vendéglősnő ugyancsak megemeli a saját állványát; közben előrehajol, s a mellette elhaladó borbélynak szép rálátást nyújt nem éppen elhanyagolható fenekére. A vendéglős felnéz a munkából.

— Remélem, hogy maradt még valami öreg, eladatlan fasírozottad.

A matróruhába öltözött Marek érkezik a nagypapáért. A festő felugrik.

— Ez az a fiú!

A nagypapa átöleli Marek vállát.

— Az unokám.

A zsebéből törökmézet húz elő.

— Nesze, Marek, hogy ne kelljen a búcsúba mennünk.

Marek észreveszi a festőt és a bolondot, s görcsösen megmarkolja a nagypapa kezét.

Vasárnapi ebéd. Megterítették, a család az asztalnál ül, s a késlekedő nagypapára vár. A levesestál gőzölög. A papa a mamától a húsvágó deszkán apró kockákra vágott kenyeret kap, a csontból kiüti rá a velőt, megszózza, és szertartásos mozdulattal odaadja a mamának és Mareknek. A bolond kíséretében megérkezik a nagypapa. A mama és a papa ijedt képet vágnak. Marek először megijed, majd elneveti magát. A nagypapa tréfával próbálja feloldani a helyzetet.

— A vendég istenáldás. Mától kezdve minden vasárnap eljön. Neki is szüksége van arra, hogy jóllakjon.

A mama bosszús.

— Hát jó, egyen a konyhában.

A nagypapa feldühödik.

— Akkor én is ott eszem.

Marek hozzáteszi:

— Én is.

A mama egy pillanatig tétovázik, de végül még egy tányért tesz az ünnepi asztalra.

— Tessék, üljön le.

A bolond zavartan dadog.

— Ne haragudjon, nagysasszony... Vágok magának fát... vagy hordok vizet... vagy amit akar.

A nagypapa a helyzet ura.

— És egy üveg rumot az asztalra! Látod, hogy vendégünk van.

A mama hoz egy üveget, aminek olyan a kupakja, mint egy torzonborz fej. A család csak akkor kezd enni, amikor a bolond s a nagypapa már ittak. A bolond rettenetesen szürcsöl és csámcsog. A mama elfordítja a fejét, s Marek gonoszul vigyorog.

A fényképész borítékba teszi Irena aktképét, ráírja a címet és a levelet átköti piros szalaggal.

Marek megy az utcán.

A fényképész határozatlanul ácsorog a kék postaláda előtt. Észreveszi Marekot, magához hívja, és valamit súg a fülébe. Azután gyorsan visszafut a műtermébe.

Fiatallal, nagy mellű lány várja őt az ifjúsági szövetség egyenruhájában.

— Igazolványképre volna szükségem.

A fényképész túláradoan szívélyes.

— Ó, ez semmi, természetesen megcsináljuk, de ha akarná, csinálhatunk egy másikat is. Teljesen ingyen.

A lemállott falon Marek ül a gidával. Amikor a szomszédos udvarba megérkezik a vendéglős a talicskával, megsimogatja a gidát, és villámgyorsan elindul a kocsmá felé. Miközben a támlógó férfi a talicskát telerakja téglával, a kifulladt Marek a pulthoz szalad, és megpróbálja elérni a vendéglősnőt körülvevő téglafalat. De a fal túl magas neki. A piros szalaggal átkötött levellépp csak hozzáér Irena kebleihez. Az ajtóban Marek megfordul.

— Nem kell magának mondanom semmit, állítólag maga már mindent tud.

A vendéglősnő kibontja a szalagot, megnézi a fényképet, s kéjes mozdulattal a keblébe dugja.

A bolond fát aprít az udvaron. Cselekedete voltaképpen értelmetlen. A fészker ugyanis zsúfolásig tele van felaprított fával, s a bolond egy nagy halmot épít a fatuskó mellett. Marek és Lágya a gidát babusgatja. A bolond a fiúkhöz fordul, valamit érthetetlenül mormol, és elinal az udvarból. Alighanem meglátta a mamát, akit Jahoda úr kísér. A mama megmerevedik a halom fa előtt.

— Mi történik itt?

Marek a gidához bújik.

— A bolond csinálta, aki vasárnaponként jár hozzánk.

Mintha a gida is sejtene valamit. Reszket és Marekhez bújik.

— Marek, Jahoda úr ismét eljött a gidát kicserélni.

— Vikikét nem adom.

— De Marek, miket beszélsz, hisz tudod, hogy újat kapsz.

Marek görcsösen fogja a gidát, amelyet Lágya a másik oldalról védelmez.

Jahoda a jó ember álarcát ölti magára.

— Fiúk, hozok nektek szebbet.

— Mi nem akarunk szebbet — tiltakozik Lágya.

— Fiatalabbat.

— Mi nem akarunk fiatalabbat — kiáltja Marek.

Jahoda a gidához közeledik. Marek követ vesz a kezébe.

— Állj! Egy lépést se! Vagy dobok!

A mama rákiált Marekre. Mareknek izzanak a szemei.

— Ez az úr menjen innen!

Jahoda öntudatosan leül a fatuskóra, és egyezkedni kezd.

— Nos, fiúk, ez már hányadik?

Marek elkomorodik.

— Éppen a harmadik!

— És mindegyik fehér volt, igaz, fiúk? Fehér akárkinek van. De ha ezt nekem adjátok, vörös gidát hozok nektek. És olyan nincs senkinek.

A fiúk tétován néznek egymásra. Egy idő múlva Marek megkérdezi:

— Egészen vörös lesz?

— Egészen. A fejétől a farkáig.

Marek még tétovázik.

— Hamar meglesz?

— Hamar.

Marek elengedi a követ, és Jahoda elvezeti a gidát, amelyik szomorúan Marek után fordul. A mama szintén megfordul, és gyorsan bemegy a házba.

A festő műtermében egy elkoszolódott díványon a vendéglősnő fekszik teljesen meztelenül. Arcát azonban fátyol takarja. Odébb az olasz reneszánsz mesterek másolatai állnak. A festő Irena testének körvonalait rajzolja a vászonra.

— Ne féljen semmit, Irenka asszony. Senki nem fogja felismerni. A feje olyan lesz, mint Raffaello Madonnájáé. De valamit valamiért. Beleegyezik abba, hogy a képet csak akkor mutatom meg, amikor az teljesen kész lesz.

A festő a fekvő vendéglősnő fölé hajol és gyengéden megigazítja a comb hajlatát, összehasonlítva Raffaello híres képével. Valaki erősen megzörgeti az ablakot. A festő kinyitja, és megpillantja a menekülő Marekot.

— Vaksi, vaksi, szemet fest a seggre. Vaksi, vaksi...

A festő fejszét ragad, és Marek után lődul. Marek bőszen fut a házak között. Az egyik küszöbön, mint mindig, a természetes cigányasszony ül pipával a szájában, s mint mindig, most is csirkét kopaszt. Egyszer csak feláll, Marek és a festő közé ugrik, hatalmas melleivel elsötétíti a festő előtt a napot, s egyetlen hatalmas ütéssel földre teríti a szerencsétlen kubistát.

— Bántod a kicsit, te törpe!

A festő műtermének nyitott ajtaja előtt a vendéglős halad el, újabb tálcska téglával. A támolygó férfi, mint mindig, most is fasírozottat visz az anyjának a tálcán, csak az ezüstvillát alumínium helyettesíti.

— Valamit enned kell, mama.

Amikor a megvert festő visszatér, a vendéglősnő éppen a testét nézegeti kéjes örömmel, azt hasonlítgatja össze a reneszánsz mesterek alkotásaival.

— Nekem is van egy feltételem. Csak fessen nekem egy olyan pindurka képet, hogy itt elférjen.

A vendéglősnő széthúzza a kebleit.

Kora este van. Fiúk csapata mászkál a város régi erődítésének romjai között a Keresztútnál. Különös folyosókban mászkálnak, Marek egy emberi koponyát talál. Egy kicsit mindannyian félni kezdenek. Sötétedik, a fiúk a sáncokon ülnek, s tanakodnak, kié lehetett a koponya. Egyszer csak nyögés hallatszik. A fiúk elhallgatnak, és szétnéznek, mi történik. A bokrok között fiatal cigány pár szeretkezik. Odébb az Első Stáció kápolnájának sziluettje.

— Mi van? — kérdezi Lágya. — Marek, te látsz valamit?

— Csend. Tűnjünk el. Ha a cigányok elkapnak, elvágják a torkunkat.

Egy idősebb fiú röhögni kezd, Marek és Lágya viszont odébb mászik. Az idősebb fiúk nemsokára futva utólérik őket. A legidősebb provokálni kezd:

— Marek, honnan tudod, hogy cigányok voltak?

— Ezt senki más nem csinálja.

Az idősebb fiúk teli szájjal röhögnek.

— Nézzétek csak a tökmagot, még hogy senki más nem csinálja. Minden felnőtt csinálja, csak a tökmagok nem.

Mareknek sírásra görbül a szája.

— Mi az, hogy minden felnőtt? Azt akarod mondani, hogy az anyukám is?

— Világos. Különben nem lennél a világon, te marha.

Marek sírni kezd.

— De biztosan valahogy másképp csinálják, mint a cigányok.

— A fenét, ugyanúgy ízélnék, mint a cigányok. Nézd meg egyszer.

— Ezt szívd vissza!

— Mit szívjak vissza, hiszen ez az igazság.

Marek a koponyával a kezében dühösen ráveti magát az idősebb fiúra. Verekedés tör ki. Bár Lágya igyekszik Mareknek kicsit segíteni, Mareket csépelik, mint a gabonát. A harctéren a koponya darabjai maradnak. Arra megy a cigány pár, s a fiúkat szétválasztják. Marek bölgve szalad haza. Bőszén csönget, dörömböl, zokog. Az ajtó azonban csak hosszú idő múltán nyílik ki. A boldogságtól sugárzó mama áll ott pongyolában. Marek a nyakába ugrik.

— Mama, mamácska, tudod, mit mondtak rólad azok a hülye fiúk?

A mama megsimogatja Marek haját.

— Na, ne sírj, mi rosszat mondtak?

Az ajtóban föltűnik a boldogságtól sugárzó papa, aki szintén köntösben van. Marek tovább zokog.

— Azt mondták, azt mondták, hogy a papával... a papával ugyanúgy ízéltek, mint a cigányok.

A māmá nevetni kezd.

— Ugye, mama, ez borzasztó?

A törzsvendégek az asztaluknál ülnek a vendéglőben. A vendéglős a téglákat hézagolja, és sört hord a vendégeknek. A nagypapa a bolond válát öleli, és csodálatos történeteinek egyikét meséli.

— Uraim, én mondom, sok nővel volt dolgom, de a legszebb huszonnyolcban Triesztben volt egy tizennyolc éves cigánylánnyal. Az ölemben fe-

küdt, a tenger fölött alkonyodott, s ő egy nagyon szomorú dalt énekelt. Talán még nem felejtettem el.

Énekelni kezd, de néhány taktus után köhögés fogja el. A köhögés egyre erősebb, nyilvánvaló, hogy a nagypapa asztmatikus rohamot kapott.

A nagypapa ágya körül nagy a nyüzsgés. Orvos, oxigénpalack. A mama Lágához küldi Mareket. A nagypapa rosszul van, nem kap levegőt.

Marek és Lágya egy szűk folyosón fociznak Lágya szüleinek házában.

A nagypapa megpróbál mondani valamit. Az orvos rászól.

— Most nem szabad beszélnie, Láska úr.

— Én tudom, hogy most nem szabad, de mindjárt végem lesz, hát akkor mikor lesz szabad?

Az apa igyekszik megnyugtatni a nagypapát.

— Papa, fogadjon szót a doktor úrnak. Egy olyan legény, mint maga, aki összejárta az egész világot.

— Szart jártam össze, csak nagyon szerettem volna. Összesen egyszer voltam Bécsben, mint cipészsegéd. Csak egyszer sikerült összeszednem annyi pénzt, hogy megnézhessem a kabaréban a fülbevalós kalózt.

Marek éppen egy gólt kap Lágától. Lágya boldogan felkiált.

— Három:kettő!

A mama jön kisírt arccal.

— Gyere haza, Marek, meghalt a nagypapa.

Marek elkomorul.

— A fene egye meg, éppen most. Még nem egyenlítettem.

A nagypapa temetési gyászmenete. Halottaskocsi, fekete lovak, a trombiták csillognak a napfényben. A napon még jobban csillog a támolygó férfi orra. A menetben haladva tolószéken maga előtt tolja a mamáját, aki méltósággal eszi a tálcáról a fasírozottat. A zenészek között ott van a borbély is a helikonjával. A menet a temetőhöz közeledik, s Mareknek hirtelen pisilhetnékje támad.

— Mama, már nem bírom tovább.

— Ki kell bírnod!

— Nem bírom, és Lágya sem.

A vendéglősnő kitartóan sír. A vendéglős durván szorongatja a vállát, úgy, hogy Irenán szaporodnak a kék foltok.

— Na, megmondod végre, hol voltál csütörtökön délután?

A fényképész a borbélyhoz hajol.

— Mégis irigylem az életét.

— Én is.

Cigányasszony gyereket visz a karján.

Marek és Lágya már tényleg nem bírják ki, s amint a menet beér a temetőbe, a falnál pisilni kezdenek. Lágya megkérdezi.

— Szeretted a nagypapát?

— Nagyon. De fogadjunk, hogy nem fogunk bógni.

— Rendben, de aki elsőnek bógi el magát, veszít.

A fiúk utolérik a menetet. A papa odasúgja a mamának:

— Te tudtad, hogy az egész életét csak kitalálta?

— Nem.

A szomszédos síron ott ül a bolond, és kitartóan sír. A gyászolók egymás után maréknyi földet dobnak a koporsóra. A sírásó lapáton nyújtja nekik a

földet. A támolygó férfi mamája egy kis földet szór a fasírozottjára. Amikor a fiúkra kerül a sor, Marek tartja magát, de Lágya sirva fakad. A borbély őszinte részvétét nyilvánítja Mareknek, s ajkához emeli a helikont. Marek körbenéz. Töpreng.

— Mit jelent az, hogy valaki meghal? Hogy nem látom holnap, holnapután, egy hét múlva, egy hónap, egy év, 96 év, 97 év, 98 év, 100 év múlva — az istenit, hogyan kell tovább számolni?

Szeméből kicsordulnak a könnyek.

Marek és Lágya a hentesüzletbe mennek, hogy az ígért gidát kicsikarják. Jahoda hátravezeti őket, ahol egy kampón lenyúzott gida lóg, csurom véresen.

— Ha olyan erősek vagytok, fiúk, akkor vigyétek el.

Marek a buldózert figyel, mely elegyengeti az egyik lebombázott ház romjait. Amikor a buldózer mélyebbre hatol, a romok közül kis batyúval a hátán előugrik a bolond, s a „néhány számmal” távolabbi romokba költözik. A bolond „eredeti” romjának helyén panelház fog állni a város lakóinak lakásaival.

II. rész

Nyolc év telt el. Új pályaudvart építenek, s a téren a fiáker mellett Sedan típusú taxi áll. Marek a gimnázium első osztályába jár.

A helybeli mozin feltűnő szőke nőt ábrázoló plakát látható, mely hírül adja a világnak, hogy városkánkban az egész elkövetkező héten az Édes élet című filmet vetítik. A kirakat előtt, melyben a film egyes jeleneteit ábrázoló képek vannak, idegesen, izgatottan és türelmetlenül toporog a borbély, a festő és a fényképész.

— Már évekkkel ezelőtt megmondtam, hogy két-három év múlva hozzánk is eljut.

A vendéglősnő jön kék orkáncabátban a vásárolt holmival.

— Jó napot, uraim.

— Nicsak! Jó napot, Irenka asszony. — Látja, már itt van.

A vendéglősnő benéz a kirakatba, Anita Ekberg extatikusan dagadó kebleit vizsgálgatja, összehasonlítja őket a sajátjával, és öntudatosan elmosolyodik.

— De uraim, fúj.

A borbély bizalmaskodva karon fogja a vendéglősnőt.

— Ha akarja, önnek is szerzek jegyet. Hogy ne féljünk ott egyedül. Ha, ha, ha.

A gimnázium első osztályában éppen történelemóra van. A tanár a magyarázat során éppen a csattanóhoz ér. Egyre hangosabban beszél, s a kis osztályhoz képest a gesztusai is túl nagyok. Mareket és Lágycát az utolsó padban szemmel láthatóan unatkoztatja, s egy kicsit talán zavarja is. Ugyanis összefogdosott aktfotókat nézegetnek, amelyek közül — bármennyire is emlékeztetnek valamire — az a kép a legizgatóbb számukra, amin a vendéglősnőt látni fátyollal letakart arccal.

— Ezért mennyit adtál, Marek?

— Sokat.

— Megérte!

A tanár magyarázata csúcspontjához közeledik.

— S ezzel eljutunk a legfontosabb kérdés megítéléséhez. Ha a jelen priz-máján keresztül tekintünk az ellentmondásos tényekre a történelmi fejlődés kontextusának teljes összetettségében, feltehetjük, sőt, állítom, hogy fel kell tennünk a kérdést: Ki volt haladóbb? Husz János vagy Luther Márton?

A második padban ülő kövér fiú éppen elaludt. A feltupírozott hajú lány pont befejezte azt a mondatot, hogy „Válaszold gyorsan”, s kifestett ajkainak pecsétnyomójával lezárja a szerelmes levelet. Rögön egymás után le- esett a falról két szemléltető kép — a macska anatómiája, s Ausztrália hidro- szférájának vázlata. Miládka, ez a cseppet sem feltűnő lány, akinek a mo- solya tele van az érettség utáni vággyal, a Bajazzók című operából Canio áriáját dúdolja magának.

— Öltsd fel zekédet, / Kend be liszttel a képed! / Pénzt ad a néző s mulatni jól akar! / S ha Arlekinnal Colombina megcsal, / Kacagj Pagliaccio, s kitör a tapsvihar!

Kövér bögöly telepedett a macska anatómiájára, a hasi tájékra.

Lágya, aki a füle mögött is megizzadt, odasúgja Mareknek.

— Több már nincs?

— Nincs, de elmegyünk a moziba.

A tanár izgatottsága tetőfokára hágott.

— Ismét fel kell tennünk a kérdést: Ki volt a haladóbb? Husz vagy Luther?

S mielőtt válaszolhatna, az iskolai hangszóróból a gimnázium igazgató- jának az övénél is izgatottabb hangja szakítja félbe.

— Hurrá, hurrá, hurrá! Az első ember a világűrben! Ma, 1961. április 12-én teljesült az emberiség ősrégi álma. Jurij Gagarin őrnagy, a Szovjetunió polgára átlépte a Föld vonzóerejének határát.

Az osztály spontán tapsban tör ki. Mareknek és Miladának kicsordul- nak a könnyei. A hangszóróból ünnepélyes zene árad. A tanár is meghatódik.

— Mit mondjak, tanulók, ilyen dicső napon...

Mielőtt befejezhetné, újra megszólal a hangszóró.

— Az iskola vezetése tudtul adja, hogy iskolánk tanulóinak erkölcsi okokból tilos az Édes élet című film megtekintése, amelyet mátol vetít a Kozmosz mozi, 17.30 és 19.30 órakor. E tilalom megszegése a magatartásjegy lerontását vonja maga után.

Esti tülekedés a Kozmosz mozi előtt. A városi rádió hangszórója egy né- hány órája keletkezett slágert sugároz: Jónapot, Gagarin őrnagy. A borbély beleütözik a türelmetlenségtől remegő Marekbe.

— Hát te mit keresel itt, kapitány? Ja, nem akarnak benneteket been- gedni? Adok nektek egy tanácsot. Szénnel fessétek feketére a szemetek kör- nyékét, hogy vájártanulónak nézzetek ki.

Mindenki ott van a mozi előtt, aki a városkában számít valakinek. A vendéglősnő, akit a férje kísér, még fátylat is tett fel, a fényképész Gary Cooper módjára viselt kalapot, a festő pedig vadonatúj svájcisapkát.

A bolond és a támolygó férfi hiába kopogtatnak a vendéglő ajtaján, s betűzgetik a feliratot: „Ma műszaki okokból zárva”.

Utolsóként, amikor a tremben már sötét van, a történelemtanár megy be a moziba.

Vasárnap reggel Mareknek nincs kedve felkelni. Az ágyban fekszik, s intenzíven maga elé képzei a félmeztelen Anita Ekberget. Álmodozását a mama határozottan megzavarja.

— Kelj fel, Marek, itt van Miládka.

Marek dühös képet vág, s úgy reagál, mint egy pubertáskorban levő kemény férfi.

— Na és akkor mi van?

— Semmi, Marek. Csak éppen segíthetnél neki elvinni a lábast a pejslivel.

Marek kelleetlenül felkel.

Miládka a konyhában buktákat rakosgat az asztalon.

— Ezek a lekvárosak, ezek a mákosak, s ezek a túrósak.

Marek a fürdőszobában megpróbálja megfésülni rakoncátlan üstökét. Amikor lenyalt hajjal belép a konyhába, mindenki nevetni kezd. A mama, a papa és Milada is. A mama a cekkerben levő lábásra mutat.

— És a mamádnak köszönjük szépen a buktákat.

Marek öltözködik, az apja megállítja.

— Te az új kabátodat veszed fel?

Marek kezébe veszi a cekkert a lábassal.

— Na és akkor mi van?

Az utcán a tavasz illata árad. Marek magánkívül meséli az álmait Miladának: hogyan lesz mérnök, milyen gépeket épít majd, hová repül el, hová hajózik és fut el. Milada szemében csodálatot, elismerést és várakozást lát. Így hát egyáltalán nem veszi észre, hogy új kabátjára egyfolytában csorog a tisztességesen besűrített tejfölös szaft. Az ajtó előtt búcsúzkodik Miládkától, és átadja neki a cekkert a lábassal.

— S ha egyszer el akarsz menni az Édes életre, nekem ez nem jelent semmilyen problémát.

Vagy azt mondta, hogy az édes életbe? De ez most nem fontos, mert a transzformátor melletti kertben virágzik az aranyeső, és Milada jóindulatúan mosolyog. Miért is ne, amikor a tejfölös szaft feltűnő díszet képez Marek fekete kabátján.

— S az opera is összejön majd, Miládka, csak bíznod kell magadban.

Milada elbúcsúzik, Marek ügyetlenül megpróbálja megcsókolni, majd sokáig álmodozva nézi a bezáruló ajtót. Ekkor észreveszi a leöntött kabátot.

— A bestia, egész idő alatt ezt bámulta! És mind ilyen! De se baj...

A vendéglő nem sokat változott. Csak a kolorádóbogár feletti győzelmet ígérő plakát helyén lóg egy Svejket ábrázoló kép, „Fő a nyugalom!” felirattal. A munkától kimerült vendéglős elaludt a pultot körülvevő falacskánál. A vendéglősnő ebédet főz, véletlenül szintén pejslit. A fazékban megmeríti a merőkanalát, s alvó férjét figyeli. Megfújja a szaftot, újjával kipróbálja, nem forró-e, újra megfújja, majd finoman, vékony sugárban leönti a vendéglőst tetőtől talpig.

A vasárnapi ebédnél ismét gőzölög a levesestál. A nagypapa helye üres, de a bolond nem hiányzik az asztaltól. A papa a mamától a húsvágó deszkán apró kockákra vágott kenyeret kap, kiüti rá a velőt, megsózza, és szertartásosan odaadja a mamának, Mareknek és a bolondnak. Marek leejti a velőt, és ráförmed a papára.

— Nem tudnád rögtön a tényéromra tenni?

A bolond tömi magába a velőt, és rettentően csámcsog.

Az ifjúsági szövetség klubjának pincéjében a Költészet Színházának próbája folyik. Néhány fiú és lány van itt fekete trikóban, csak a rendező, a

harmadikos gimnazista Mirek van fekete nadrágban és garbóban. Egy összeállítás próbálnak Villon verseiből. Mirek rendezői utasításokat osztogat.

— Ezt most mozgással kell kifejeznetek. Engedjétek el magatokat, teljesen engedjétek el, igen, igen, még jobban, most egy elnyújtott hang, piros villanás, Miládka, készülj fel, a többiek átéléssel az élet fáját jelentik meg. Fogjátok meg egymás kezét, Miládka, gyөрünk!

Miládka sziluettje meghajlik.

— Ékes vállamat hol keressem?
S karcsú karom, finom kezem,
Izmos derekam s büszke mellem,
Mely valaha oly édesen
Ringott becéző kezeken?
S széles csípőmet s a kemény
Combok között a szerelem
Házát a kis kert közepén?

Mirek megszakítja a szavakat.

— Vágás, változik a fény, most egy tragikus mozdulat, gyerekek, az öregkort játsszuk. Életfa, szél, eső, ősz. Ritmus, Miládka, ritmus! Gyөрünk!

— Ez a véged, emberi szépség!
Kéz és kar sorvad untalan;
Púposra tört a vállam és két
Kiszáradt emlőm oda van,
Ügyszintén csípőm, derekam.
A többi? Pfuuj! Combocska már
A combom és egész magam
Vékonyka, mint pipaszár.

(Szabó Lőrinc fordítása)

A rendező széttárja a karját.

— Most valamennyien! És sürgetően!
— Francia vagyok, csak ez kellett,
Páris szült (Ponthoise mellett);
Róf kötél súgja majd fejemnek,
Hogy mi a súlya fenekemnek.

(Illyés Gyula fordítása)

Az utolsó verssoránál Milada stilizált mozdulattal a földre ereszkedik. Mirek kiabál.

— Nem fenék, hanem segg! Hiszen seggben egyeztünk meg! A francba a hamis morállal! A francba a puritanizmussal!

A fiúk és a lányok megismétlik.

— Hogy mi a súlya a seggemnek.

A rendező kiált.

— Vetítés!

A színpad hátsó részén egy akasztófa sziluettje jelenik meg, valamint egy kereszt és egy csillag. Miládka ismét a földre zuhan, a rendező ezúttal elégedett.

— Kitűnő, Miládka, szünet, mindnyájan a földre!

Marek jön be rózsával, Milada észreveszi, rohanna feléje, de a rendező megállítja.

— Mi van, mi van? Haldoklunk! Legalább három percig!
Marek és Milada az utcán sétálnak. Miládka a kezében levő rózsával játszadozik.

— Eljössz este a textappealre?

— Ott leszek.

— Igen.

— De valamivel készülj, Marek. Ott mindenkinek elő kell adnia valamit. Marekhez odarohan a bolond, és tisztelettel köszönti őt. Marek nem felel, tüntetően másfelé néz.

A borbélyműhelyben új szék van, amelyet pedál segítségével fel lehet emelni és le lehet engedni. A borbély éppen Marekot ülteti bele.

— Nos, kapitány, hogyan csináljuk? Kiborotváljuk a nyakat?

A tánclygó férfi műanyag tálcán faszirozottat hoz az öregasszonynak.

— Valamit enned kell, mamácska.

A rom előtt öltönyös hivatalnok áll pöttyös nyakkendőben.

— Polgártárs, bújjon elő! A tanács lakást adott magának.

A bolond egy kétkerekű kocsira rakja szerény vagyonát: néhány bémocskolt rongyot, két kályhacsövet, sarlót, fejszét, három gombolyag zsineget, telefonkagylót, kopott széket, matracokat, takarót, petróleumlámpát, befüstölt konzervdobozokat, füstfogta cintányérokat és egy üveget, melynek a kupakja egy torzonborz fejre hasonlít.

A bolond tolja az iszonyúan nyikorgó rozoga kétkerekűt. Két lépéssel előtte mélyságteljesen lépked a hivatalnok. A kétkerekű körül kisgyerekek zajonganak.

— Költözik a bolond, költözik a bolond!

Bár meleg tavasz van, a bolondot hideg rázza, a homlokán izzadságcseppek folynak lefelé. Odébb új panelház emelkedik a magasba, a hivatalnok rámutat.

— Erre, kérem.

Az ifjúsági klub zsúfolásig tele van. Rövid rögtönzés a zongorán, majd Mirek lép a pódiumra, fekete garbóban.

— Jó estét. Mint Camus mondta: „Ha filozófus akarsz lenni, írd regényeket.” És verseket, mondom én. Mindnyájunkat, akik itt vagyunk, összeköt az érzékenységünk, mindnyájan tudunk valamit, mindnyájan írtunk valamit, nem kell szégyenkezniük. Mindenki bemutatja, mit tud, mindenki önmagáért, értünk, mindnyájunkért. Kezdem jómagam. Mirek Řihának Miladának:

— A történelem tüzeiben
kovácsolva ördögien
a hegyeket s a tengereket
lábad elé teszem.

A villanyégők karmai
kísérteties ricsajjal
startolnak a keblekből
csúsztatva alattomban.

A szívben a romlás virágai
Jézussal megfeszítve
minden világon általmenni
boldogan mint Ferlinghetti.

Mirek fellépésével frenetikus tapsot arat. Mirek láthatóan örvendezve jelenti be a következő szereplőt.

— Milada, gyere!

Milada Jiří Šlitr Fekete Jessie című dalát énekli.

A termet ismét viharos taps tölti be. Mirek most Mareket jelenti be, de Marek szörnyen lámpalázás.

— Én nagyon igyekeztem, de semmilyen verset nem sikerült összehoznom, ám ezt szeretem. Sova verse: Vidáman játszott a gé húron.

Marek szavalatát füttyszó és gúny fogadja.

Ismét vasárnap van, s a mama lábasban ebédet visz a bolondnak a panelházban levő új lakásába. A bolond beteg, magas láza van, a mama lepedőt cserél az elkoszolt matracokon, a bolond a nagypapát emlegeti, mint a legjobb barátját. Amikor a mama kijön a panelházból, a könnyeit törölgeti.

Marek a Popocatepetl twistet tanulja gitáron, de nem nagyon megy neki. Közben a tükörbe nézeget, és megpróbálja utánözni a popzene bálványait. Talán ötödszörré úgy-ahogy sikerül eljátszania az egyszerű dalt.

Ótói tea a kávéházban. Marek és Lágya bátortalanul közelednek az asztalhoz, amelynél Mirek ül Miladával. A wurlitzer egyfolytában a Popocatepetl twistet játssza, néhány fiatal a parketten táncol, mások teát iszogatnak az asztalnál, és mérhetetlenül szégyenkeznek, hogy még nem tudnak twistelni. A pincér fürgén körbejárja az asztalokat.

— Nos, mit hozzak, mester?

Marek zavarban van.

— Valamilyen szörpöt szeretnék.

— Nekünk csak háromkoronás amerikai juice-unk van vagy „joe” limonádénk.

Mirek fensőbbsegesen veszi ki a joe limonádéból a cseresznyéket, és a magokat hetykén a hamutartóba köpködi. Marek a kacagó Milada fehér fogait nézi, és Nezval verse jár a fejében.

— Érett cseresznye van a szádban, kedvesem...

Mirek magabiztosan a parketre hívja Miladát.

— Rázunk egyet?

Egy pillanat múlva a parketten vonaglanak a twist ritmusában. Marek és Lágya figyelik őket, s Marek idegesen igazgatja keskeny gumis nyakkendőjét, mely kikandikál a téglaszínű zakóból. Lágya szomorúan megjegyzi:

— Úgyis árt az egészségnek. Állítólag a lányok aztán nem tudnak szülni.

A történelemtanár, igen, az, akit egész életében az a kérdés foglalkoztat, hogy Husz volt-e a haladóbb avagy Luther, festőnk kubista képeinek első kiállítását nyitja meg az ifjúsági klubban. A tárlat elején három, pantográffal készült Raffaello-másolat lóg.

— Igen tisztelt megjelentek, ebből kellett mesterünknek a korábbi években megélnie. Ebből! Mialatt a poros műhely félhomályában olyan művek születtek, melyek valamennyiünket arra emlékeztetnek, hogy mi is a világ leghaladóbb tendenciáihoz tartozunk. Igen! Tudomásul kell végre vennünk, hogy a világ szerves része vagyunk. S ilyen körülmények között föl kell tennem a kérdést: Mi volt haladóbb? Az olasz reneszánsz vagy a kubizmus? Raffaello vagy Picasso? Špála vagy a mi Vlčekünk? Magam válaszolok. Mindannyian! Az olasz reneszánsz és a kubizmus, Raffaello és Picasso, Špála és Vlček. De hasonlítsuk csak össze; az egyik oldalon idegen, mit idegen, régi

példák nyomorúságos másolása, a másik oldalon a mi jelenünk, teljes dinamikájában megragadva...

A teljesen részeg festő legkirívóbb vásznára mutat, és a zavart vendéglősnő fülébe súgja:

— Megismeri magát, Irenka?

A kendős öreg nő félszegen szétnéz, mint az állat az állatkertben. Lehet, hogy a tojásokkal teli zacskó kiesik a kezéből.

— Hisz olyan szép volt.

A vendéglősnő a portréját nézi.

— Emiatt ugyan nem kellett volna levetkőznöm.

Marek és Milada egy képről vitatkozik.

— Mit szólna ehhez, Marek?

Mielőtt Marek válaszolhatna, odafordul hozzá a vendéglősnő.

— Ez nem tetszett volna a nagypapádnak. Ő szerette a nőket!

Az időt nem lehet sem eltörölni, sem megállítani, így hát a városban megint húsvét van.

A félig romos házban a támolygó férfi ismét téglával rakja teli a talicskát, a rakományt elcseréli a vendéglőssel, ezúttal azonban egy kis üveg kölnivízre. A tolokocsiban ülő öregasszony gyengéden odatartja ősz fejét. A részeg reszketeg keze azonban inkább a szemét találja el, s az öregasszony fehér szegélyű zsebkendővel törölgeti piros szemét.

— Kellemes húsvéti ünnepeket, mamácska.

Az öregasszony mintha a túlvilágról válaszolna.

— Köszönöm magának fiacskám, s kérem, ne feledkezzék meg a többiekéről sem. Tudja, hogy ebben a városban számítunk valakinek.

Az öregasszony százkoronást húz elő.

— Ma a saját pénzéből ihat, René.

A locsolók, köztük Marek és Lágya keresztül-kasul kóborolnak a városi korzón. A vesszővel megcsapkodott és kölnivel megöntözött lányok visítoznak. Mareknek és Lágynak kis batyuja teli van tojásokkal, némelyik csokoládéból készült. Ha valaki néha pénzt kínál nekik, kínosan érzik magukat. A locsolók között téblábol a támolygó férfi, rozsdás biciklit tol. Nyomja a csengőt, és ő locsol a legtöbbit. A fiúk húsvéti vándorlása a kocsmához vezet.

A kocsmában a festő ül, és egyik féldecit a másik után issza. A vendéglősnő haragosan néz rá. Megjön a fényképész és undok, pókhendi módon lespiricceli a vendéglősnő kebleit egy aranyrojtos flakonból.

— Ez a legjobb márka, Irenka asszony.

A teljesen részeg festő nem tudja magát türtöztetni, s a vendéglősnő keblébe önti a rumot.

Milada hímes tojást nyújt át Mareknek.

— Én magam fújtam ki.

Mareknek eszébe jut a megaláztatás a költészet színházában.

— Csak ezt az egyet?

Milada fennhangon nevet.

— Dehogyan csak egyet, előszörre nem sikerült...

Marek haragos, így hát Milada gyorsan hozzáteszi.

— Vagy tízet elrontottam a mamának.

Marek gyorsan témát változtat.

— Eljössz ma este a sánchoz?

Milada tovább nevet és énekel.

— Ki ismeri a sors útjait,
ki tud neki parancsolni...

Húsvétkor a városban rendszerint van körhinta. A céllövöldében Mirek morcos képpel egyik rózsát a másik után kaszálja le, és szétszórja őket a költészet színházából való lányok között.

— A szívben a romlás virágai
Jézussal megfeszítve
minden világon általmenni
boldogan mint Ferlinghetti.

Marek a bezárt hentesbolt előtt megy el, s egy pillanatra megáll. Lágya udvariasan meglocsolja Marek mamáját kölnivízzel, aki egy tizkoronást nyújt át neki.

— Nem, ne tessék haragudni, ezt nem vehetem el.

A papának jó kedve van.

— S miért ne vehetnéd el? Legalább lősz a lányoknak valamilyen rózsát.

Lágya tétován elveszi a tizkoronást.

— Marek még nem jött vissza?

Lassan sötétedik. Marek a város erődítésénél kóborol.

Lágya a vendéglőben rumot rendel a pultnál, és a locsolásért kapott tizkoronással fizet. A vendéglősnő nevetve mondja:

— Nocsak, nocsak, már tizennyolc éves lennél? — Na, sebj, ma húsvét van.

Marek a város sáncainál Miladát üdvözli.

— Hát mégis eljöttél?

— Immár a sors ismeri utam,
immár a sors vezérli azt.

Marek megöleli Miladát. Az első csók olyan ügyetlen, hogy a szenderedő fecsképart is megriasztja.

Lágya becsönget Miladáék házába. Kissé spicces és csuklik.

— Elnézést, Milada itthon van?

Milada édesanyja tagadóan csóválja a fejét.

— Nem, én azt hittem, hogy magával ment.

Marek erősen fogja Miladát.

— Amikor olyan nyolcéves lehettem, találtam itt egy emberi koponyát. Még aznap összetört, s én annyira akartam tudni, kié lehetett.

Mire Lágya a körhintákhoz ér, a céllövöldét éppen zárják. A felvidult Mirek mindkét kezében borosüveget tart, s a költészet színházából való lányok veszik körül.

— Igyál, s légy mindig részeg a költészettől, hogy ne érezd az idő múlását.

Lágycat azonban nem érdekli Mirek fellépése.

— Hol van Milada?

Mirek széles gesztussal a költészet körülötte álló női híveire mutat.

— Ez neked nem elég? Te isten lumpja!

Lágya dühösen elfordul, és csak magának suttogja:

— Pojácá.

Egy lány azonban meghallja Lágycat megjegyzését, s a távozó fiú után kiált.

— Bolond, úgy mondják, bolond. Az éjszaka bolondja!

Mirekhez fiatal cigány pár lép oda, és a cseh nyelvet törve cigarettát kérnek tőle.

Azon a helyen, ahol évekkal azelőtt a gyerekek a cigány szerelmespárt lesték, ott most Marek immár szenvedélyesen öleli Miladát. S az, ami ebben a pillanatban kezdődik, mindkettejük számára az első tapasztalat. Távobbb az Első Stáció kápolnájának sziluettje. Marek és Milada lélegzése egyre gyorsul, a tücskök szorgosan ciripelnek, Marek fejében pedig film pereg. Gyorsan, egyre gyorsabban. Marek előtt kollázsszerűen megjelennek azok az események, amelyek gyermekkorában itt történtek vele. Látja magát, amint koponyával a kezében rárohan az idősebb fiúra, látja a koponya darabjait a harctéren, rohan, sír, csenget a lakásuk ajtaján, s a mosolygó, pongyolába öltözött mama nyakába ugrik. S Marek végérvényesen férfivá lesz abban a pillanatban, amikor az eltűnt idő mélyéből meghallja saját mondatát.

— Ugye, mama, ez borzasztó?

Marek és Milada boldogan fekszenek egymás mellett.

— Nem okoztam fájdalmat neked, Miládka?

— Nem, Marek. Nem okoztam fájdalmat neked?

— Nem, Miládka.

A támolygó férfi hazatér húsvéti útjáról. Tökrészeget lezuhan a romos ház ajtaja előtt.

— Ne félj, mamácska, voltam mindenütt, nem hoztam szégyent magunkra.

Marek hazakisérte Miladát. Az ajtónál hosszasan csókolóznak. Milada kinyitja a kaput, és fölmegey a lépcsőn. Lakásuk ajtaján krétával írt felirat: „Milada, gyűlöllek, a te Lágyád”.

Marek a boldogságtól megrészeségülve először lép be nagypapája vendéglőjébe érett férfiként.

— Egy deci rumot!

A törzsvendégek szórakoznak. Lábuk előtt a tökrészeg vendéglős fekszik. A legeldugottabb asztalnál a bolond grogot iszik, és rázza a hideg. A vendéglősnő pironkodik.

— Ne olyan hangosan, fiatalúr. Még nem vagy tizennyolc éves.

— De én akarom! Nekem szükségem van rá!

— Gyere a konyhába, hogy senki se lássa.

A nagy platnin gőzölög az étel. A húsvágó deszkán felszeletelt hagyma van, nagy éles kés, egy darab oldalas és egy megnyúzott gida. A deszka fölött kakukkos óra, amely éppen kilencet kakukkol.

— Nos, rumot akar a fiatalúr? És másvalamire nincs szüksége a fiatalúrnak?

A konyhából két ajtó nyílik. Az egyik függönyös. A vendéglősnő tölt Mareknek egy pohár rumot.

— Szóval a fiatalúr már gimnazista? Gyere, mutatok neked valamit.

Kinyitja a függönyös ajtót. A kis szobában, mely eredetileg a cselédeké volt. Raffaello Madonnájának kis másolata lóg, egy elsőáldozó kislány gyermeki fényképe, s egy népviseletbe öltözött fiatal nő fotója. Az asztalkán himézett terítő „Az otthon, az otthon” felirattal. A vendéglősnő kihúzza az asztalkából egy „Trieszt” feliratú gyöngyház szelencét, s kivesz belőle egy fényképet, melyen a nagypapa látható fülbevalós kalózként. A fényképen az alábbi cégjelzés olvasható: König-Hoffbauer 1931, Wien.

— Ez a te nagyapád. Egyszer nekem ajándékozta...

Egy mozdulattal, melyet a legnagyobb jóakarattal sem lehet anyainak nevezni, megsimogatja Marek haját.

— Szeretnél olyan lenni, mint ő?

Nagy mellére helyezi Marek kezét.

— Ő aztán tudott élni.

Kigombolja a blúzát.

— Ne félj, majd én megtanítlak rá. Na, ne félj...

Marek védekezik.

— De nekem már van kedvesem!

A vendéglősnő arcát kimondhatatlan bánat felhőzi el.

— Fiatal?

Marek arca örömtől sugárzik.

— Fiatal! Fiatal.

A vendéglősnő elrejtja a keblét, s a gyöngyház szelencéből kivesz egy megkopott aktképet, melyen a nő arcát fátyol takarja.

— Ő is megöregszik. Nézd csak, ilyen voltam én...

Mareknek beugrik.

— Hiszen én ezt már láttam.

Marek áthalad a lokálon, azon gondolkodik, ami éppen történt, de a tőprengésből kizökkenti a félrebeszélő bolond artikulálatlan mondata.

— Mondd meg a nagypapának, hogy jöjjön el hozzám.

A délutáni napfényben egyetlen trombita sem ragyog. A halottaskocsi sincs túlságosan kifényesítve. A bolond koporsója mögött csak hárman balagnak. A papa, a mama és Marek. Időnként el kell viselniük a városi patriáciát megvető pillantásait. A halottaskocsi a szokottnál is gyorsabban megy. Mintha ez a halott ember neki sem érné meg a motor koptatását. Amikor a miniatűr temetési menet Jahoda et., a példás üzletvezető húsboltja előtt halad el, Mareknek kicsordulnak a könnyei. Az autó körül mindkét oldalról gyereksapat zajong.

— Költözik a bolond, a bolond.

A halottaskocsi elindul a temető felé. A bejáratnál még két nő várakozik. Milada Marekre, s a vendéglősnő, aki félt, hogy szegyenbe hozza férjét, ha részt vesz a menetben; most legfurcsább vendégére vár. Amikor a bolond koporsójára már hullanak a rögök, a vendéglősnő csendesen megkérdezi Mareket:

— Ő az?

— Igen.

— Csinos.

A vendéglő ajtaja fölött felirat lóg: BUÉK 1962. Ugyanilyen felirat takarja el a dísznöfej szemeit a példás üzletvezető, Jahoda et. hentesüzletének kirakatában. Az önkiszolgáló élelmiszerüzlet építési területén ugyanilyen szögű feliratot tart balról a Téralapó, jobbról pedig Mickey Mouse.

Milada szobájában tetőzik a szilveszteri mulatság. Egy csukló lány hasztalanul igyekszik 17 évét elrejtteni a Juliette Greco-féle frizura mögé.

— Azt hiszitek, azt hiszitek, hogy csak a költészethez értek, de akár spárgát is csinálhatok nektek.

S mielőtt a rádióban véget ér az Emlékezés Milánóra (a '60-as évek népszerű olasz slágere), megcsinálja, amit ígért.

A következő költőjelölt lány felsőhajt.

— Hülye.

Marek olyan ember érzésével néz Milada szemébe, mint aki otthon érzi magát. Milada hozzásimul.

— Mégiscsak unalmas ez. El tudod képzelni. A Scala, a Covent Garden. Az egy egészen más világ.

Marek felfigyel.

— Csak nem akarsz elmenni, Miládka?

— Te sem maradhatsz itt, Marek.

Az Emlékezés Milánóra című dal véget ért, s a televízió kicsi képernyőjén egy dadogó bohóc olyan idegen nyelveket parodizál, melyeket sosem tanult. Milada felsőhajt.

— A szerencsétlen!

Nem világos, hogy Milada ítélete a népszerű tévésszemélyiségre vonatkozik-e vagy Mirekre, aki teli szájjal kacag a tévésművészen.

A lány abbahagyja a spárgát, és almabort iszik.

— Szerelmesek!

S tánclépésben hányni megy.

A másik költőjelölt lány e pillanatban alighanem visszagondol anyja fiatalkorára.

— Milada, segítenünk kell neki! Gyere!

És ő is elmegy hányni.

Milada egy Tesla rádió gombját csavargatja. Valahol harangoznak, valahol valaki valami esküt tesz, s máshol csak zene szól. A bohóc a képernyőről még mindig olyan idegen nyelveket parodizál, melyeket nem tud. A fürdőszobából visszatér az elzöldült költőjelölt lány.

— Dögunalmas ez, gyerekek.

Miladának végre sikerült olyan állomást fognia, amelyik érdekli. A Radio Roma, isten tudja, miért, Massenot Manon Lescaut című operájának archív felvételét sugározza. A televízió bohóca éppen a toszkánai nyelvjárást parodizálja, és Renata Tebaldi Manon halálának áriáját énekli. Milada vele énekel.

— Egészen más világ!

Mirek figyelme egy pillanatra Milada felé fordul.

— Persze, minden szenvedélynek megvan a ritmusa.

Milada felkapja a telefont.

— Ha benneteket nem érdekel, majd másoknak énekelek.

Feltárcsáz egy tetszés szerinti számot, Renata Tebaldiként mutatkozik be és énekel a telefonkagylóba. Mirek megdühödik.

— Tiszta szürrealizmus!

Marek megpróbálja megfogni Milada kezét, amely a nagy operai jelenet-hez illő gesztusban merevedett meg.

— Majd együtt megyünk, Miládka...

Milada mamája tálcát hoz szendvicsekkel, tapasztalt szemmel felméri a társaságot, és cinkosan Miladára kacsint.

— Gyerekek, gyerekek, hova siettek?

A fáradtság erősebb, mint a költészet iránti vonzalom, így a beatnikek többsége elalszik. A helyiség sarkában Lágya ül, és bizonytalan térdekkal az elalvófélben levő költőjelölt lányra támaszkodik, akit egész eddigi rövid életében nem kívánt.

Milada hanglemezt mutat Mareknek, mely az operacsillagok azon koncertjének élő felvételét tartalmazza, amelyre Hruscsov és Kennedy bécsi találkozásának alkalmából került sor.

— El tudod képzelni? Mindenki ott volt. Az operettben. Birgitt Nilsson, Gösta Berling, Leontine Price, Tito Gobbi, Mario del Monaco... Hallgasd csak! Mintha azt a Hruscsovot és Kennedyt érdekelné.

Tito Gobbi valóban a Domino, domino című dalt énekli, Birgitt Nilsson valamit a My fair Lady-ből, Gösta Berling pedig a nagyáriát a Mosoly országából. A lemez serceg, Milada pedig álmodozik.

— Ezt szeretném partneremnek.

Marek kissé féltékeny lesz.

Hajnalodik. A támolgó férfi elaludt anyja szobájának maradványai előtt, a vendéglősnő pedig a néhai cselédszobában. Az elalvó fényképész azt álmodja, hogy műterem-tulajdonos a Moulin Rouge közelében. A szundikáló mama megböki az alvó papát.

— Ez a kölyök még mindig nincs itthon.

Ezalatt Miladáék lakásából fiatal emberek csapata távozik a reggeli ködbe, olyanoké, akik mindenben, főleg azonban magukban hisznek.

Az egyik költőjelölt lány egy kicsit tud klarinézolni, Lágyának vannak cintányérjai, Mareknek gitárja, Miladának szájharmonikája, Mireknek nincs semmije. Az első hajnali részek hazatérnek. Társaságunk együtt énekel egy hosszú, fájdalmas blues-t. A téren beülnek egy fiákerbe, és körbejárják Marek gyermekkorának tájait: a város egykori erődítményének sáncait, a támolgó férfi félig ledöntött házát, a példás vezető, Jahoda et. hentesüzletét, a cigányok hosszú házát. A küszöbön, mint mindig, cigányasszony ül pipával a szájában, s mint mindig, csirkét kopaszt. Mareknek egy pillanatra úgy tűnik, hogy a fiákert egy fehér gida húzza. Az állomáson a fiákeres búcsúzik.

— Ma nem fizettek. Mára végeztem.

A városi rádió hangszórójából hangos fúvószena szól, és „Éljen az új év” üdvözlés hallható.

Mindenki iszik az üvegből, s a fiákeres eltűnik a ködben.

III. rész

Ugyanaz a városka, sok-sok évvel később. Marek, a körülbelül negyvenéves, sikeres mérnök külföldi útjáról tér vissza Prágába. A gyorsvonat véletlenül megáll városkánk állomásán. Marek fülkéjébe az állomás hangszórójának közleménye hallatszik.

— Kérjük a Svetlovban átszállni szándékozó utasokat, hogy szíveskedjenek kiszállni és megvárni a forgalomirányító további utasítását.

Marek pillanatnyi ösztönének engedelmessé válik, és kiszáll. Az állomás új panelekből van az egész. Az indulási csarnokot Svolinsky stílusú népies freskók díszítik. Marek egy pillanatig figyel a népviseletbe öltözött ujjongó párokat, de a látvány hamarosan untatni kezdi. Kimegy az állomásépület elé. Ősz van, így nem lehet csodálkozni azon, hogy az állomás előtt egy vállalkozó szellemű néni árul — halottak napja van. Marek érdeklődését felkelti a krétával írott reklámtábla a következő árukínálattal: „Egyszerű, díszítés nélküli koszorú — 12 korona. Félig díszített koszorú — 19 korona. De luxe koszorú — igazi ciklámennel díszítve — 27 korona. Virágföld nincs.”

Marek elindul a városba. Modern panelházak, előkelő, ízléstelen villák utcáin halad. Sem a cigányok háza, sem Marek szüleinek egykori háza már régóta nem áll. A város erősítésének folyosóit megjavították, és beléptidíjat szednek. Mareknek egyszerre borzasztó kicsinek és romantika nélkülinek tűnnek. Csak a támolygó férfi házának maradványai léteznek még, körülvéve a panelházak bástyáival. Három, nem éppen magas fal között szegényes ope-
rettre emlékeztető kosztümben ül az öregasszony, és fasiozottat eszik. A te-
tőt sátorponyva helyettesíti.

Marek megáll a vendéglőben, hogy megnézze, körülveszi-e még a pultot a téglasor, mellyel a féltékeny vendéglős körbeépítette gyönyörű feleségének nagy kebleit. De az egész vendéglő umakart bútorral van berendezve, s a pultot csak egy tőpörödött asszony támasztja.

— Elnézést, Irenka asszony nincs itt véletlenül?

— Ó, maga arra gondol, aki előttem volt itt. Hát az körülbelül egy évvel ezelőtt meghalt. Valami ronda betegsége volt. Állítólag mellrákja.

Marek semmit sem rendel, gyorsan távozik, az utcán a címet és a térkép-
pet nézi, majd elindul a vadonatúj panelház felé. A harmadik emeleti lakás
ajtaján feltűnő, „művészien elkészített” feliratot olvas: Buliček Ladislav és
Milada. Hosszasan csönget, de csak hosszú idő után nyitja ki az ajtót egy ti-
zenöt éves fiú, ám Mareket nemigen örvendezteti meg. A szülők nincsenek
otthon, éppen fellépnek a helybeli kultúrházban.

A kultúrház még viszonylag új. Panelek, túl nagy alumíniumkeretes
üvegablakok, túlságosan is impozáns lépcsőház. A teremben éppen csúcspont-
jához közeledik a házaspárok vetélkedője.

Marek bemegy a csaknem teljesen megtelt terembe. A zenekar éppen be-
fejez egy countryszámot, az első sorban a Minoltákkal teleaggatott fényké-
pész ül, s időről időre fényképez. A mellette ülő attraktív, nagy keblű lány
szemmel láthatóan unatkozik. A teremben levők tapsa fogadja a joviális kon-
feransziét, aki nem más, mint Mirek, a költészet színházának egykori alkotó
szelleme. És a két versenyző házaspár? Milada, ez idő szerint zeneiskolai ta-
nárnő és Lágya, az IKV tisztviselője; Jahoda hentes és neje — egy állatorvos-
nő. Ezt Mirek specifikus, konferansziéhez illő, kedélyes módon árulja el.

— Igen, tisztelt barátaim, körünkben vannak azok, akik gondoskodnak
mindarról, amire szükségünk van: a gyomrunkról — meghajol a hentes felé.

— Fészkeink melegéről —

Hízgelgően Lágýára nevet.

— és fülünkéről, szívünkéről, lelkünkéről is.

Látni, hogy legalább három aranyfoga van.

— Tust kérek.

Egyszer csak felkiált.

— Versenyünk a csúcshoz közeledik. Ideálunk a harmonikus ember. Az
emberek mindig csak azt csinálták, amit tudtak, ami a foglalkozásuk, hiva-
tásuk vagy küldetésük volt. Ahogy például Bell feltalálta a telefont, aztán
fenét se hallott. Mi viszont ma megváltoztatjuk ezt a hagyományt, mindenki
azt fogja csinálni, amihez nem ért: Miládka asszony például énekel — tehát
jó tüdeje van, és kifúj nekünk egy nyers húsvéti tojást, míg Jahoda úr ope-
raáriát énekel, ha lehet, gyengédet, és Lágya lenyúz egy gidát. Jahodáné asz-
szony — igen, köszönjük az asszisztenskedő hölgyeinknek, a téglák és a ha-

barcs is már rendelkezésre állnak —, ő kis falat épít, körülbelül mellmagasságig. Kérem, kezdhetjük.

A publikum kacag, a jerseyruhás Jahodáné ügyesen forgatja a kőműveskanalat, Jahoda úr valamit kornyikál hozzá, ami kísértetiesen hasonlít a „Holdvilágos éjszakán”-hoz. Ezalatt Lágyának a gida epéje mocskolta be az ujjait, Miládka arcát pedig fülíg befröcskölte a tojás sárgája. Marek maga elé képzeletben azt a helyzetet, amikor Lágyával elmentek reklamálni a vörös gidát, a közönség ujjong, Jahoda asszonyra éppen ráesett egy téglá a legfelső sorból, úgyhogy kacéran elmosolyodik.

— Mindannyian megbirkóztunk azzal, amihez nem értünk, mindannyian nyertünk.

Mirek örvendezik, és átadja a díjakat. Egy üveg whiskyt, aminek a kupakja egy torzonborz fejet formáz, egy hamutartóvá alakított guttapercha koponyát, s végül a megnyúzott gidát, melyet Jahoda úrnak ad át.

— Jó étvágyat — mondja ingyenc módjára.

Miládka egy kicsiny kubista képet kap.

— Vajon, ki tudja Önök közül, hogy hívták a festőt, aki ezt az érdekeséget festette? — kérdezi Mirek.

— A földünk volt, egy volt közülünk. Ez természetesen versenyen kívüli kérdés.

Vlček, Vlček úr — mormogja magának Marek.

Marek szüleinek sírjától nem messze egy egészen kicsi, gazos sír látható, rajta felirat: Bolond József. Villanyvonatok száguldoznak a temető mindkét oldalán.

Fordította: KLÁNYI JOZEFINA

Jan Kolář a Prága melletti Kladrubóban született 1948-ban. Társadalomtudományi és publicisztikai tanulmányokat folytatott. Jelenleg újságíróként tevékenykedik. Színházi kritikákat és tanulmányokat egyaránt ír, melyekben elsősorban a csehszlovákiai kisszínházak alkotómunkájával foglalkozik.

Jiří Daněk 1948-ban született Brnóban. Színház- és filmtudományi, szociológiai tanulmányokat folytatott. Beszél magyarul, többek között Örkény István két darabját is fordította.

A vörös gidára várva című filmnovella nem került bemutatásra sem Csehszlovákiában, sem máshol, jöllehet, a politikával nem foglalkozik.

Gyászbeszéd

Pintyónak

Micsoda élet ez, fiam.
Elszámolásra kényszerít
A létezésünk és a rend,
Az enyém is meg a Tied.
Ami közös, nem osztható,
Csupán csak összerakható.
Ha jön az utolsó kanyar,
S a futamot lecsengetik,
Meggérlek, ne figyelj oda,
Ennyi maradjon nekem is.

A többiről a hallgatás
A legemberibb gyászbeszéd.
Elvittek, ők tudják, miért.
Azóta szabadabb vagyok,
Mert leszámolni más dolog,
Ilyen vagy olyan ügyekért.

Volt egy hazám, számoljuk el.
A számtanpélda egyszerű,
Van tartozik és követel,
És szigorú főkönyvelők
Hiányos feljegyzései.
A végeredmény ejthető,
Mert félig-meddig se igaz.
Esti mese a nyusziról,
Az elefántot kergeti,
Ha nem vigyáz, hát megeszi.

Húsz évem bánja a mesét,
A férfikor, a hódító,
De semmiképp a hódolat.
A lista, az fekete volt,
Feketébbek a hódítók,
A listakészítő urak.
Ennyit róluk és semmi mást.
Hallgatásom a büntetés,
Úgyis meztelen a király.

Ne feledjük az esküvőt,
A mosolyba temetkezőt,
A bujkálót, menekülőt,
A végzettel ismerkedőt.

Arcok kivert ablakai
A nászkoszorú gyalázat
A temetők megalázva
A mániákus ideák
A díszkötésű hatalom
Ez a jobbágy-Európa
Költözködési jogzárlat
Cézárbélyeg odaütve
Kincseskékjét viszed hozod
Onnan túlról magunk közé
Maradék sáttortáborba

A sírás: megmérettetés,
A sírás: megszabadulás.
De sohase a feledés,
Egyszer se belenyugovás.

Ne haragudj, fiam, sírok.

1989. szeptember

SZÉKELY DÁNIEL METSZETE

GYERTYASZENTELŐ

Ég a gyertya, ég

*Ég a gyertya, ég,
nézem a lángot.
Ég a gyertya, ég,
át a határon
még Pusztináról
hozta barátom.
Ég a gyertya, ég.*

Gyertyaszentelő

*1986. február 2, vasárnap,
ülök, szemben a lángnak, világnak,
gyertyát gyújtok: mint lenge lány,
mint megtisztult Mária,
ugrál, táncol a láng.
Megolvad, csöppen a viasz.
Kint a rügyeknek már int a tavasz,
egy pástorugrással hosszabb a nap.
De terroristáit küldi a tél:
jeges esőt, leomló hő-falakat,
hogy ne reméljen, hogy féljen, aki él,
motyogja halkán: nincs vigasz.
Ballag az úton egy kicsi mama:
lakótelepi boldog Mária,
ha megsimitod, fölizgul, reszket,
fölfénylik, remeg, mint gyertyán a láng.
Gyönyörűn értetek égeti magát.
Reszket, de nem törik, nem fél,
ráküldheted, tél, a hordáidat.*

*1986. február 2, vasárnap,
gyertyát keresek, meggyújtom:
örülök, ember a lángnak.
Asztalomon fénylik a vendégszöveg:
urat és agarat, unom a rabkenyeret.
Ég a gyertya, ég a lenge gyertya,
megolvad, csöppen a viasz,
hollőfekete kupola a láng.*

*Este lesz lassan, csillag nem ragyog,
hollófekete kupola az ég.
Gyertyát gyújtok: mint lenge lány,
mint megtisztult Mária,
ugrál, táncol a láng,
megolvad, folyik, csöppen a viasz.*

Kint a rügyeknek már int a tavasz.

Future in the Past

*Ég a gyertya, ég, el ne aludjék,
aki lángot látni akar,
mind leguggoljék.
Ég, ég, itt guggolunk, énekelünk a gyertya körül,
gyerekek vagyunk, gyerekek, a világ
szövetébe beleszőtt gyerekek,
a világ redőzetébe belesimult gyerekek.*

*Ég a gyertya, ég, el ne aludjék,
körbeálljuk, fölállunk, vigyázzuk:
el ne aludjék,
el ne fújja, el ne sodorja a lángot a szél.*

*Ég a gyertya, ég, el ne aludjék,
aki lángot látni akar,
mind leguggoljék.
Igen, látni akarjuk a lángot,
igen, itt guggolunk mind,
mindannyian, a kis-csapat,*

de hol is? — kérdezed.

*Büszkén? otthon? otthonosan?
Vagy otthonnál több ez: őrhelyen?
egymásnak is küldve a fényt? kis fényjelet?
Vagy száműzetés ez, ahol a pislá gyertya ég?
az is lehet.*

*Se imám, se átkom.
Ég a gyertya, ég. Nézem a lángot.*

Kör

Füst, köd az égen. Kár-kár,
csapat varjú jár az égnek útján,
a megfagyott hóra, elém, lecsap.
Mint egy Konjovics Milán-képen:
fényes, hideg izzás a Nap.

Ezen a tülekvő planétán,
e lángoló palettán színek.
Állunk a tűz körül:
piros ruhában, fehérben, feketében.
Egyetlen, egyke, mostani élet.
Nézzük, ahogy a régi remény,
a közös szín épp semmivé lett.

Fegyvert a lábhoz? Fegyvert a kézbe?
Tölts! pohárba bort? a fegyvert csőre?
A fényhez akik idegyűlnek,
néznek majd fölrobbant pohárra,
néznek majd a ringó bölcsőre.

Jönnek, kik maguk is lángok, fények,
sugarasak, kik halvány remények,
s jönnek, kik egész sötétek;
lányok: fekete szembogarúak, szüzek,
és jönnek elnyűttek, átszóttek;
és jönnek a röpke lepkék, bogarak:
a lángnak nekiröpülnek;
jönnek a társak, és eljönnek,
kik vesztedre törnek, dörögnek,
jönnek a fénybe, rádköszönnnek.

És jön a holnap, jön, ami lesz,
tapogatózva jön, mint a vak:
ujjbeggyel ér csak arcod bőréhez.
Csontjaid fájnak:
a vak jövőt, a változó időt
csontjaiddal is érted, megérezed.

Körbejár minden s mindenki.
Mint az óra, vagy mint az írás,
mely oda és vissza ugyanaz:
indul a görög aludni.
Körbejár minden s mindenki.

Kezed ökölben:
kiállj a körből?
bedállj a körbe?

Füst, köd az égen. Kár-kár,
csapat varjú jár az égnek útján,
a megfagyott hóra, élém, lecsap.
Mint egy Konjovics Milán-képen:
fényes, hideg izzás a Nap.

SZÉKELY DÁNIEL METSZETE

Ily ránk vert sorssal

Csoóri Sándornak

*Csak nézünk egyre a hősín égre fel
egy magasba irt haza légterébe
mely földerengő madárszívverésre
dérütött fényével legbenn énekel*

*hogy felfogjon lassan eszméletünkre
mert zárlatol már valamennyi átok
mint a belénk metszett országhatárok
ha átvérez a zárt éjfelek tükre*

*és ránk vert sorssal bőrünk alá vésvé
körülni kezd a széltörések örvén
a kék váltóláz kettős keringése*

*s pulzárjai mint hófúvásos lángok
a fagy tüzelő fénykörébe törvén
szítanak csak elevenebb zsarátot*

*hát nézünk egyre a hősín égre fel
egy magasba irt haza légterébe
mely dérütötte madárszárnyverésre
a mélységek felől egykor égre kel*

Kárpátalja, Dercen, 1990. szeptember

Varióla

*Elveszett a fekete bárány
feketedik a szivárvány
szemeinkben fekete rózsá
nyílik a varióla*

*Eltorzulnak lassan a tárgyak
képzetekké köddé válnak
a tengerek felől fekete
halálotat látod-e?*

*Körül ez átkozott határban
kés nyílik minden madárban
kidölt árnyak ébenfa-szobra
révül az ablakokra*

*Dögeivel átiüt a vasban
nehéz ólomsugarakban
mint Krisztus a faragott képet
visel koronás éket*

*Virágaink már térdig gyászban
lobognak eleven lázban
égnek eleven forró mézben
belül észrevétlen*

Levél a gyöngéd forradalom szlovák fiataljaihoz

Nyugdíjas, de az ifjúságot tovább is szerető pedagógusként nagy örömet, élményt jelentett számomra a csehországi és szlovákiai fiatalság novemberi forradalmi fellépése, amely a változást kívánók kínosan hosszú, tespedt várakozását megtörte, és a demokratikus megújulás előtt utat nyitott. Örömeimnek a nyilvánosság előtt is hangot adtam, és a Nap 3. számában az ifjúság nagyszerű tettét: a gyöngéd forradalom elindítását „a kelet-közép-európai változások egészen különleges esetének” neveztem.

Azóta további pozitív vonatkozásban jelentős dolgok történtek. A gyöngéd forradalom megerősödött, de a nyitottság (glasznoszty) szabad lehetőségei között olyan kártékony magatartások, hangok is jelentkeztek, amelyek a demokratizálódás, az Európához való igazodás folyamatára gátlóan, bénítólag hatnak. Különösen a nemzetiségi kérdés viszonylatában, cseh—szlovák és szlovák—magyar relációban szabadultak fel és fajultak el a káros indulatok, pedig éppen a kérdés korszerű megoldása jelenti a demokrácia egyik legfőbb bizonyítékát. Nyugat-európai viszonylatban e téren is korszakos jelentőségű változások történtek: likvidálták a német—francia reváns-eszmét, amely századokon keresztül veszélyeztette az európai békét, és nem csekély szerepe volt mindkét világháború kirobantásában; példászerű demokratizmussal oldották meg két olaszországi kisebbségnek: a dél-tiroli németeknek és a trieszti szlovéneknek a jogi helyzetét stb., stb.

E példákkal ellentétben nálunk ma nacionalista mozgalmak, egyesületek keletkeznek (Szlovák Nemzeti Párt, Štúr Társaság), és magukat demokratikusnak tartó szlovák újságok (Lud, Čas, Práca és a nemzetiségi kérdésben velük azonosuló Pravda) a priori ellenszenvvel, elfogultsággal reagálnak a magyar kisebbség jogi igényeire. Sajnos, az ifjúsági Smena, sőt a bátor nemzetkritikával fellépő egyetemista Zmena is bekapcsolódott ebbe a sorba, és a Verejnost — ez a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom (most már párt is) lapja — hasábjain is megjelentek már helyzettorzító nemzetiségi riportok, beszámolók. A Verejnost esetében ez azért meglepő és bántó, mert 1990. január 23-án ez a lap és a Nap közölte a Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a Független Magyar Kezdeményezés európai színvonalú és eszmeiségű közös elvi nyilatkozatát a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. Úgy tűnik, hogy a pártmozgalommá vált NYEE is alkalmazkodik már a választási taktikához, annak ellenére, hogy a minap a szlovák fővárosban hangsúlyozottan humanista propagandával exkluzív nemzetközi konferenciát szervezett a politika és etika kapcsolatáról.

A szlovák sajtóban, rádióban és televízióban gyakorivá vált tendenciózus nemzetiségi közlemények főleg az ifjabb nemzedékekre veszélyesek, mert az ezekhez tartozók zöme nem ismeri alaposabban a szlovák—magyar viszony történetét és közelmúltját, s hitelesnek fogadja el a torzításokat, hamisításokat is. Ezek egy része a nem szakember szerzők hiányos informáltságából adódik, de nagy számban vannak a sajtóetikával szöges ellentétben álló tudatos torzítások, hamisítások is.

Különös esete ezeknek a tudatos, manipulatív *elhallgatás*, amikor a szerző a tárgyalt témában alapvetően lényeges tényeket nem említ meg, nem tárgyal. Ilyesmi történt azokban a riportokban, beszámolókbán, amelyeket a szlovák rádió, televízió és sajtó a magyarországi szlovákság mai, valóban siralmas helyzetéről közölt. Ezekben a közleményekben többszörösen elhangzott az a panasz, hogy Békéscsabán, Szarvason és Tótkomlóson, ahol egykor a szlovákok nagy tömegben éltek, mára a számuk megdöbbentően megfogyatkozott. Ez az állítás megfelel a valóságnak, de a szerzők tudatosan elhallgatták a nagy megfogyatkozás, széthullás egyik fő okát. Azt, hogy az 1946 és 1948 között végrehajtott csehszlovák—magyar lakosságcsere keretében Magyarországról — s így az említett helységekből is — összesen hetven—hetvenötezer szlovák települt át hozzánk. A teljes képhez tartozik az is, hogy a párisi békeszerződések — és más konferenciákon is — a Szovjetunió által erősen támogatott csehszlovák delegáció a szlovákiai magyar lakosság „kollektív bűnösségét” hangoztatva az egyoldalú kitelepítést javasolta, de ezt a nyugati hatalmak (USA és Nagy-Britannia) megvétőzták, s nagy huzavona után csak a két állam által kötetendő lakosságcserebe egyeztek bele. A kétoldalúnak titulált lakosságcsereügy nagyon is egyoldalú volt: a magyar kitelepítendőket a csehszlovák hatóságok jelölték ki, s a csehszlovák kitelepítési intézmény a Budapesten székelő nagyhatalmú Szövetségi Ellenőrző Bizottságtól teljesen szabad kezet kapott arra, hogy Magyarország területén a szlovákok kitelepítését propagálja.

A tudatos *elhallaatás*nak egy másik tipikus esete többek között egy olyan riportban fordult elő, amely a Komárom közelében fekvő Marcelháza község nemzetiségi nehézségeiről, iskolaügyi súrlódásairól adott képet. A riportban az egyik szlovák tanító olyan kijelentést tesz, hogy valamikor (kedysi) ebben a faluban a nemzetiségi arány fele-fele volt, s lám, mostanra a magyarok főlénybe kerültek. A riportter ezt az állítást szó nélkül hagyja, pedig Marcelháza ilyen „valamikor” sohasem létezett. Ez a község századokon át szinmagyar volt, hangsúlyozottan magyar többségét az első csehszlovák köztársaság idején is megtartotta, s még az 1945—1949 közti nagy elnemzetlenítő akciók (lakosságcsere, reszlovakizáció, csehországi deportálás) után is erősen magyar többségű maradt: az 1961. évi népszámláláskor a 3725 lakosból 3307 (88,77%) magyar volt. A teljes kép kedvéért itt meg kell jegyezni, hogy az első köztársaság utolsó évében: 1938-ban a hangsúlyozottan magyar többségű szlovákiai magyar községek száma 450—500 között volt, de ezt a helyzetet aztán az 1945 utáni magyar jogfosztás idején erőszakos intézkedésekkel alaposan megváltoztatták. Mivel a szlovák fiatalság zömének erről a jogfosztásról nincsenek ismeretei, felsorolom itt az alapvető adatokat: 1945 és 1949 között a kollektív bűnösnek nyilvánított magyar lakosság állampolgári jogait felfüggesztették, a magyar iskolákat bezárták, a magyar nyelvű sajtót teljes mértékben likvidálták, a magyar többségű helységek neveinek zömét sovíniszta módon átkeresztelték, és 9610 magyar családot (a gyermekekkel együtt 41 640 sze-

mélyt) hitleri—sztálini módszerrel Csehországba deportáltak. És ezeket az embertelen intézkedéseket nem egyedül a kommunista párt hajtotta végre, hanem az ő közreműködésével is az akkori teljes koalíciós kormányzás.

Ami a kassai kormányprogramban kimondott „kollektív bűnösség” kérdését illeti, az most nem régen a Havel elnök által kezdeményezett pozsonyi csehszlovák—magyar—lengyel konferencián is felvetődött, s a gyöngéd forradalom kialakulása óta — de néhányszor korábban is — több itteni magyar beadvány követelte ennek az igazságtalan politikai-jogi verdiktnek az eltörlését. Mert a szlovákiai magyar nép semmivel sem bűnösebb, mint a szlovák nép. Az első köztársaság szétverése elsősorban hitlerista német hatalmi ügy volt (másodsorban magyarországi és lengyelországi revíziós ügy), s ebbe a szudétanémet párt mellett a Hlinka Szlovák Néppártja és a csehszlovákiai ellenzéki magyar pártok is besegítettek. Ha ezeket a pártokat azonosítanánk a szlováksággal és a szlovákiai magyarsággal, akkor például a szlovák nép kollektív bűnösségét is ki lehetne mondani mindazért, ami a fasiszta Szlovák Állam idején történt. Erről az időszakról, a szlovák fiatalság nagyon keveset tud, mert a nemzeti történetírás eddig jóformán hallgatott róla. Most sok cikk, eszme-futtatás jelenik meg, de ezek tele vannak manipulatív belemagyarázásokkal.

Én itt az egyik legsúlyosabb vonatkozást: a zsidókérdés megoldását hozom fel. A Szlovák Államban már 1941 őszen törvénybe iktatták a 270 paragrafusból álló kíméletlen zsidótörvényt, zsidókódexet, és 1942 márciusa és októbere között a hét gyűjtőtáborba összeszedett zsidókból gyors egymásutánban állították össze a transzportokat, melyek végállomásai a németországi haláltáborok lettek. A zsidó lakosságból csak azok a kevesek menekültek meg, akiket mint gazdaságilag nélkülözhetetleneket itthon tartottak, vagy akiknek sikerült elrejtőzniük vagy Magyarországra szöknüök. Hogy Magyarországon akkor — és utána is jó ideig — a zsidó polgári lakosság élete fizikailag még nem volt veszélyeztetve, arról a szlovák sajtóból is tudomást szerezhetünk. A Ludové Noviny 1941. évi szept. 21-ei számában ezt olvashatjuk: „A mi zsidótörvényeink olyan alaposak és tökéletesen kidolgozottak, hogy mintául szolgálhatnak egész Európa számára. Bizonyos tekintetben a mi zsidótörvényeink még szigorúbbak, mint a német nürnbergi törvények. (...) Más államokban, pl. Magyarországon a zsidótörvény távolról sincs úgy megoldva, mint nálunk.” Magyarországon a hasonló megoldás csak az 1944 márciusában bekövetkezett német megszállás után kezdődött, s a tetőződése 1944 októberében állt be, amikor a megszálló németek a nyilas Szálasi Ferencet juttatták hatalomra. 1944 márciusáig a magyar parlamentben számottevő ellenzéki erők is voltak (Kisgazda Párt, Szociáldemokrata Párt), s a németekkel szövetséges magyar kormány Teleki Pállal az élén 1939-ben nem engedélyezte a német hadsereg magyarországi területen való felvonulását, s a lengyel hadsereg veresége után százezernél több menekültet fogadott be, akik közül a katonákat továbbengedte Nyugatra, a civileket pedig egzisztenciálisan és kulturálisan is ellátta. Még lengyel gimnáziumot is felállítottak részükre.

Az elmúlt időkben Tiso elnök felelősségének kérdését is többször felvetették a szlovák sajtóban, televízióban, és például azon az előadáson, melyet a Slovenská Národná Strana a Komenský Egyetem aulájában rendezett. 1939 márciusában, amikor Hitler felajánlotta az önálló szlovák állam létrehozásának lehetőségét, Tiso rendkívül nehéz helyzetben volt, hiszen az ajánlat el-

utasítása esetén Szlovákia akár a cseh protektorátushoz hasonló sorsra juthatott volna. Tiso a későbbi években igen sok üldözött zsidót mentesített, de úgy látszik, hogy a végső megoldás idején már együtt úszott az árral. Többek között erre mutat a Milo Urban által szerkesztett Gárdista 1942. augusztus 18-i hangzatos bejelentése, amely kiemelt tipográfiával közvetlenül a lap fejléce alatt volt elhelyezve.

Náš boj je bojom cti slovenského národa!

Slovenská úroda Slovákom! — Jasno o židovskej otázke:

Slovensky národ musel zbaviť svojho večného nepriateľa.

Veľký prejav prezidenta Republiky: Dr. Tisu v. Holiči.

(Magyar fordításban: A mi harcunk a szlovák nép becsületének harca! A szlovák termés a szlovákoké! — Határozottan a zsidó kérdésben: A szlovák nemzetnek le kellett számolnia örök ellenségével. — Dr. Tiso köztársasági elnök nagy beszéde Holičban.)

Ami a Szlovák Államban maradt 60—65 ezernyi magyar lakosságot illeti, azt az új alkotmánytörvény „meghonosodott” (udomácnený) nemzetiségnek ismerte el és a politikai szervezkedését elvileg lehetővé tette. A gyakorlatban az engedélyezett és regisztrált Magyar Párt — a hatalmas politikai aktivitáshoz jutott német Deutsche Partei-jel ellentétben — politikai passzivitásra volt kárhóztatva, s ezért erejét a nemzetiségi társadalom szociális és kulturális megszervezésére fordította. A Párt egyetlen képviselője és elnöke, Esterházy János, már 1939 áprilisában elhatározta magát és pártját a nemzetiszocializmustól. „Hogy mi nem alakultunk át nemzetiszocialista párttá, annak megvan az oka — mondta egyik beszédében. — Ez német produktum, amit mi nem ismerünk el.” Esterházy végig ehhez a krédóhoz tartotta magát, és ennek megfelelően a Magyar Párt sajtóját keresztény szellemű humanizmus jellemezte. A brutális zsidótörvény, zsidókódex ellen a szlovák parlamentben egyedül Esterházy szavazott, s ez egymagában elegendő ok lett volna arra, hogy 1945 után humanúsan bánjanak vele. Ehelyett halálra ítélték, majd nemzetközi intervenciókra az ítéletet életfogytiglani fegyházra változtatták. Esterházy maradék élete orosz ólombányában és szlovákiai és csehországi fegyházakban fogyott el, s az ólombányában sorstársa volt a Magyar Párt néhány vezető funkcionáriusa is.

A cikkem olvasása közben sokan úgy érezhetik, hogy lám, itt még a Horthy-Magyarországot is tisztára mosom. Erről egyáltalán nincs szó. A Horthy-rendszer durván reakciós, antidemokratikus és anakronisztikus volt. Ez idő alatt a felső arisztokrácia feudális politikai előjogokat élvezett, a parasztság nincstelen része: „hárommillió koldus” mélyen a létminimum alatt élt, és „csendjét” kíméletlen csendőri testület őrizte. De a fentebb említett tények alapján — és az alkalmi fasisztoid megnyilvánulások ellenére — a rendszer politikai arculatát nem lehet fasisztának nevezni. Márpedig a mi sajtónk és az iskolai történelmi oktatásunk is az elmúlt évtizedekben (és nagyrészt még most is) tendenciózusan ezt a minősítést használja, s 1918 és 1945 közti vonatkoztatással általában fasiszta Magyarországot emleget. Az ennek ellentmondó politikai tényeket ezért tartottam szükségesnek felemlíteni.

Visszatérve a mostani hazai helyzethez, a szlovák—magyar súrlódásokhoz, először arra a gyakran hangoztatott vádra akarok reagálni, mely szerint a szlovákiai magyarok autonómiát követelnek. Néhány felelőtlen ember szájából elhangzott ilyesmi, de a kisebbségi közvélemény és a szervezett mozgalmak

(Csemadok, FMK, Magyar Diákszövetség stb.) ettől rögtön elhatárolták magukat. A kisebbségi jogrendezés legmagasabb szintje a területi autonómia, de ehhez már nálunk nincsenek meg a területi alapfeltételek. Nyugat-Európában persze erre is van példa: Finnországban a 21 000 főnyi svéd lakosságú Åland-szigetek 1921 óta autonóm területet képeznek, és helyi ügyekben teljes önrendelkezést biztosító helyi parlamentjük van.

Finnországban az Åland-szigetek különleges státuszán kívül is mintaszerű kisebbségi jogrendezés van, s jó, ha erről a szlovák ifjúság is tud, mert a szlovák sajtóban a magyar lakosság természetes jogigényét: a magyar nyelvű iskolai oktatásra és a nemzetiségi kultúrára kiterjedő öngazgatást túlzott követelésnek nevezik. Finnországban az összlakosság 7 százalékát alkotó háromszázezer svéd él, akiknek Turkuban kizárólag svéd nyelvű egyetemük van, s a helsinki egyetem is kétnyelvű. Az alkotmány szerint a svéd nyelv a fennlegyenrangú nemzeti nyelv, s minden olyan helységben, ahol a svédek 10 százalék fölött vannak, a hivatali kétnyelvűség kötelező. A következetes kétnyelvűség a fővárosban, Helsinkiben is érvényesül, ott a svédesség aránya 13-14 százalék között van. A svédeknek önálló politikai pártjuk, bankjuk, kereskedelmi kamarájuk van, s országgyűlési képviselőik száma eléri a parlamenti tagság 10%-át. Mindehhez meg kell jegyezni azt, hogy a finnek és a svédek történelmi viszonya meglepően hasonlít a szlovák—magyar viszonyhoz. A finn nép a 12. század végétől a 19. század elejéig svéd hódoltság alatt élt (utána 1918-ig orosz hódoltság alatt). Ennek ellenére a finnek nem hangoztatják unosuntalan a „hat évszázados elnyomást”. A történelmi sérelmeken túllépve a tényleges egyenrangúság alapján alakították ki a svéd kisebbséggel való együttélést. Tették ezt annak ellenére, hogy a svédországi 40 ezres finnség kisebbségi jogai problematikusak.

A finnországi példákra gondolva igen siralmasnak tarthatjuk azt a helyzetet, amely a komáromi magyar egyetem létesítésének javaslata körül keletkezett. A szlovák sajtó mindmáig elutasító álláspontot tanúsít, pedig a szlovákiai magyarság kétszerese a finnországi svédességnek, s mellesleg nálunk nem is a turkui teljes egyetemhez hasonló intézményről van szó, hanem olyan pedagógiai egyetemről, melynek néhány kisebbségtudományi szakhoz (főleg a néprajzhoz) kötődő tanszéke is lenne. Az iskolaügyi minisztérium először pozitívan viszonyult a javaslathoz, s bizottságot küldött ki a helyi lehetőségek, feltételek megállapítására, de aztán a bizottság pozitív állásfoglalása ellenére beállt az ellenzök közé. Az ügy részleges nyitrai megoldása ezért nem kielégítő, mert Nyitrán teljesen hiányzik és a környéken is csak nagyon hiányosan van meg a gyakorló tanításhoz szükséges alapiskolai és középiskolai keret, ami pedig az egyetemi oktatásnál kulcsproblémának számít. Komáromban viszont ez — és a leendő magyar pedagógusok fejlődéséhez szükséges nemzeti-ségi kulturális háttér — bőségesen rendelkezésre állna.

Fontos, hogy a gyöngéd forradalom megalapozói közé tartozó és a demokratikus megújulás teljességét óhajtó szlovák fiatalság a tisztánlátás érdekében az itteni magyar iskolaügy viszontagságairól és az ellene végrehajtott aknamunkákról is informált legyen. Az 1945—1949 közti teljes tabula rasáról már szóltam, de még három olyan machinációt említek meg, amelyek az előző iskolai minisztérium irányításával történtek: a hetvenes évek végén a nyitrai pedagógiai fakultáson az addig létező és a természettudományi tantárgyakra is kiterjedő magyar tagozatot megszüntették, és a magyar nyelvű oktatást a

magyar irodalmi és nyelvészeti tanszékre korlátozták. 1978 és 1984 között az iskolaügyi minisztériumban két ízben is olyan törvényjavaslatot készítettek elő, amelyeknek érvényesítésével a tantárgyak szlovák nyelvű tanítására való fokozatos áttéréssel 10—15 év alatt a magyar nyelvű oktatás még az alapiskolákon is felszámolódnak volna. Ettől a tervtől aztán a magyar tanítóság és lakosság tiltakozására álltak el. Ismeretes, hogy jelenleg a szlovák sajtóban élesen elítélik azokat a törekvéseket, amelyek magyar részről Füleken, Királyhelmeceken és másutt a közös igazgatású iskolák szétválasztására irányulnak, de a támadó cikkek szerzői tendenciózusan elhallgatják azt, hogy az 1949 után folyamatosan visszaállított magyar iskolák zöme önálló volt, és a nagyméretű összevonásokat csak jóval később foganatosították rendeleti úton.

Szólni kell arról is, hogy a magyar iskolák elleni sorozatos machinációk idején — és 1945 óta szinte naponta — a szlovák kommunikációs fórumokon, történeti művekben és tankönyvekben hevesen pellengéreztek és pellengérezik az egykori szlovákellenes Apponyi-féle iskolatörvényeket. Nagyon furcsa skizofrénikus magatartás ez: a történeti igazságtalanságokat kárhoztatom, s közben hasonló igazságtalanságokat tervezek-csinálok. Ilyesmi a mostani nemzetiségi sűrűlódások idején is sűrűn tapasztalható: a szlovák sajtóban, rádiós és televíziós adásokban a vegyes nemzetiségi területek szlovák iskoláinak szórványos, apró sérelmeit felnagyítják, de az ilyen farizeusi kritikásokat teljesen hidegen hagyja, hogy az alapiskolás korú magyar anyanyelvű gyermekek 30 százaléka szlovák iskolába jár.

A forradalmi szlovák fiatalság nem azonosulhat az ilyen módszerekkel és a nacionalisták olyan abszurd kijelentéseivel, mely szerint a szlovákiai magyarok ellenében meg kell védeni a szlovák nemzeti érdekeket. Egy fiatal szlovák történész a Verejnost-ban „történelmi és politikai anakronizmusnak” nevezte azt, hogy „Közép-Európában a huszadik század végén a nacionalizmus politikai mozgalmak elveként jelentkeznek. Például, amikor a Szlovák Nemzeti Párt keletkezik, és célul tűzi ki a szlovák érdekek védelmét. Mintha nem ismerné el, hogy emancipált nemzetről van szó. Az SNP-nek a 19. században volt értelme” (A propos, nacionalizmus, Verejnost, 20. IV. 1990).

Erősen hiszek abban, hogy a szlovák fiatalság a visszahúzó anakronizmusok helyett a korszerű demokráciát vallja magáénak minden vonatkozásban, így a nemzetiségi kérdésben is. Erre a legszebb, s számunkra szimbolikus erejű nemzetközi példát Finnország nyújthatja. És a nemzetiségi kérdés megoldásának demokratizmusa ősi keresztény elveken alapszik: Szeresd felebarátodat, mint te magadat: Amit nem kívánsz magadnak, ne tedd felebarátoddal!

TURCZEL LAJOS

Turczel Lajos pozsonyi irodalom- és művelődéstörténésznek ez az írása a tavaszi csehszlovákiai választási kampány idején íródott, és csonkított terjedelemben a pozsonyi Nap május 25-i számában jelent meg. Az a törekvés, hogy szlovák lapban is napvilágot lásson, nem valósult meg. Az írásban a szerző konkrét példákön mutatja be azokat a tipikus torzításokat, ferdtítéseket, amelyekkel a szlovák sajtó, rádió-televízió a szlovák—magyar nemzetiségi problémákat tárgyalja. Turczel e torzításokkal szemben higgadt, objektív hangnemben tárja fel a történelmileg hiteles helyzeteket, tényeket.

A közép- és kelet-európai nemzeti és etnikai kisebbségek néhány időszerű problémája

Közép- és Kelet-Európa a megkezdődött demokratikus átalakulási folyamatok ellenére igen nehéz helyzetben van. Nem csupán a földrész és a világ fejlettebb térségeitől való lemaradással, a súlyos gazdasági válsággal kell megküzdenie, hanem — az előbbivel egyenrangú problémaként — szembe kell néznie a megoldatlan nemzeti kérdéssel, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak megsértéséből adódó feszítő gondokkal is.

E kérdés horderejét és bonyolultságát érzékelteti, hogy megoldatlansága immár több ország — a Szovjetunió, Jugoszlávia, sőt, ma már Csehszlovákia — integritását is fenyegeti, és súlyos konfliktusok veszélyforrása más államok kétoldalú kapcsolataiban is. Nem túlzás tehát az a megállapítás, hogy a térség világviszonylatban is a legveszélyesebb feszültséggóccá válhat, ha nem sikerül gátat szabni az indulatoknak, ha a rendszerváltás után létrejött új kormányok sem lesznek képesek megfelelően kezelni a több évtizedes, sőt évszázados nemzeti és nemzeti kisebbségi problémákat.

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS NEMZETKÖZI SZINTŰ KEZELÉSÉNEK SZÜKSÉGESSÉGE

Napjaink egyik legidőszerűbb nemzetközi politikai kérdése, hogy a Nyugat vajon felismerte-e ezt a veszélyt, tisztában van-e annak méreteivel. Továbbmenve: érdekében áll-e, hogy belebonyolódjék egy olyan problémába — nevezetesen a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésébe —, amely sok esetben a nyugati társadalmakon belül is nem kis gondokat okoz? Ha fennáll ez az érdek, és megvan a kellő politikai akarat is a Nyugat részéről arra, hogy segítsen leküzdeni ezt az európai stabilitás egészét fenyegető veszélyt — kellően fölkészült-e a segítségnyújtásra? Rendelkezik-e a szükséges válságkezelő eszközökkel, de legalábbis kiérlelt elképzelésekkel?

Mindezek bizony *szorongató kérdések*, s a válaszok *sem éppen megnyugtatóak*, mert *nem egyértelműek*. A problémafelismerés, a politikai akaratképzés és a gondok kezelési módja, az alkalmas terápia tekintetében egyaránt gyakran a bizonytalanság, a tanácstalanság jelei érzékelhetők a Nyugat részéről, sok tehát az ismeretlen tényező.

Ez annál is inkább nyugtalanító, mert a közép- és kelet-európai kisebbségek problémaköre — minden eddigi tapasztalat bizonyossága szerint — *csakis nemzetközi összefüggésben kezelhető hatásosan*. A megoldáshoz tehát a kisebbségi kérdés nemzetköziesítésére, elsősorban pedig „europaizálására” lenne szükség: a térség országai önerőből nem képesek a konfliktusok kezelésére, a feszültségek enyhítésére, esetleges felszámolására.

A nemzeti és etnikai kisebbségek kérdése európai keretekbe ágyazásának ki kellene terjednie mind az egyes államok belső kisebbségi politikájára, jogrendjére és napi gyakorlatára, mind pedig a két- és sokoldalú államközi kapcsolatokra, együttműködésre.

A TÉRSÉG ÁLLAMAIN BELÜLI TEENDŐK

Az egyes közép- és kelet-európai államokon belül a legfontosabb és leg-sürgetőbb feladat a kisebbségpolitika alapvető átértékelése és a példamutató nyugat-európai normák figyelembevételén alapuló alakítása (van, ahol egyenesen kialakítása) lenne. E politikának végre fel kellene ismernie, hogy a passzív kisebbségvédelem nem képes szavatolni a kisebbségek tényleges egyenlőségét, tehát aktív kisebbségvédelemre, pozitív diszkriminációra van szükség és biztosítani kell a kisebbségek kollektív jogait.

A közép- és kelet-európai kormányoknak, politikai erőknak rá kellene végre ébredniük, hogy az államuk területén élő kisebbségek nem külső hatalmak képviselői, nem valamiféle „ötödik hadoszlop” megtestesítői: közösségi kisebbségi jogaik szavatolása esetén — de csak ebben az esetben! — meg-alapozottan elvárható, hogy lojális magatartást tanúsítsanak.

Hasonló egyértelműséggel tisztázni kellene azt is, hogy pusztán amiatt, mert a közép- és kelet-európai államhatárok és az etnikai határok nem esnek egybe, a kisebbségi jogok követelése és a kisebbségi érdekek védelmét célzó fellépés még nem az államhatárok ellen irányuló merénylet: a térség új hatalmi elitjeinek, politikai erőinek meg kellene végre szabadulniok területföltöl reflexeiktől.

A fentiekben vázolt, önmagában is fordulatértékű szemléleti-tudati változások vezethetnek el — s el is kell vezetniök! — ahhoz a döntő fontosságú felismeréshez, hogy az autonómia intézménye nem a kisebbségek elszakadásának előkészítésére, hanem éppen a szeparatista törekvések megelőzésére szolgáló eszköz, amelynek alapvető funkciója a kisebbségek önazonosságának és otthonosságérzésének a fennálló határokon *belül* történő biztosítása.

Közép- és Kelet-Európában a politikai tudat előzőekben körvonalazott gyökeres átformálása mellett — nem utolsósorban ennek az új politikai tudatnak a kialakulásához, hosszú távú érvényesüléséhez, a régi beidegződésekhez való visszakanyarodás megakadályozásához — ösztársadalmi szintű „szociálpszichológiai terápiára”, átfogó szellemi felvilágosító munkára is elengedhetetlenül szükség lenne. Elsőrendű feladat ennek során a későn formálódó nemzetek kisebbségérzésének oldása. Csakis így érhető el, hogy bizonyos népek ne valamiféle ellenségképre, hanem tényleges szellemi, civilizációs, tudományos és a későbbiekben gazdasági teljesítményükre alapozzák önbecsülésüket. Csak ekkor reménykedhetünk abban, hogy nemzetük nagyságát sem négyzetkilométerekben, az állam területével mérik. E terápia azért is nélkülözhetetlen, mert a többségi nemzet önértékelési zavarai megakadályozhatják, de legalábbis alapvetően megnehezíthetik a kisebbségek iránti érzékenység, türelem, beleérző képesség kialakulását. Felix Ermacora osztrák professzor szavaival élve egy „kisebbségbarát környezet” létrejöttét. E kívánatos felvilágosító tevékenységben meghatározó felelősség és feladat. háru! Közép- és Kelet-Európa értelmiségére, a szellem embereire.

A politikai és társadalmi tudatban egyaránt elérendő áttörés mellett a térség egyes államain belül megfelelő jogi kodifikációra is szükség van. A tapasztalatok tanúsága szerint a nemzeti, etnikai, nyelvi (és vallási) kisebbségek jogait célszerű külön törvényben szavatolni.

E törvénynek, megítélésem szerint — anélkül, hogy a felsoroltak a teljesség igényére tartanának számot —, mindenekelőtt tartalmaznia kellene az ön-

azonossághoz való jogot, mint alapvető, elidegeníthetetlen emberi jogot, a kisebbségek kollektív jogait („csoportjogok”), az anyaországgal való akadálymentes kapcsolattartás jogát, a szociális, kulturális kisebbségi önkormányzatok létrehozásának jogát, a parlamenti és helyi önkormányzati képviselőlet jogát, a jogsérelmek orvoslásának, szankcionálásának módozatait. A sor még hosszan folytatható, számomra azonban ezek az elemek tűnnek a legfontosabbaknak.

E belső jogrendszer kimunkálásához az előremutató nyugat-európai szabályozások szolgálhatnának alapul. Ezt nagymértékben elősegítené, ha a kérdésben illetékes nyugat-európai szervezetek megfelelő javaslatokat tennének. Célszerű lenne, ha az INTEREG, a FUEV és más szervezetek mielőbb összeállítanának egy erre a célra alkalmas katalógust, amely ajánlásokat tartalmazna a főbb problémák megoldási módjaira, összehasonlítva, egymás mellé helyezve az egyes országok belső jogrendjében és gyakorlatában főlhalmozódott tapasztalatokat, kiemelve a különböző megoldások előnyeit és hátrányait. Egy ilyen összehasonlító dokumentum szélesebb — a közép- és kelet-európai térségen túlmutató — körben, az EBEE-folyamatban és más nemzetközi fórumokon is igen jól hasznosítható lenne.

A jogi rendezés önmagában természetesen nem jelent elegendő biztosítékot, a törvényi rendelkezések betartásának ellenőrzése — s nem utolsósorban ezek megsértésének lehetőség szerinti megelőzése — megfelelő belső és nemzetközi mechanizmus kiépítését igényli.

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS ÉS AZ ÁLLAMKÖZI KAPCSOLATOK

A kisebbségi kérdés nemzetköziesítésének, európai keretekbe ágyazásának másik vetületével, a probléma két- és sokoldalú államközi kapcsolatrendszerben történő kezelésével összefüggésben mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, szükség van-e valójában az államok közötti jogi rendezésre, két- vagy sokoldalú szándéknyilatkozatok, szerződések aláírására. Akad olyan vélemény, amely szerint kellő biztosítékokat nyújt a kérdéskör rendezéséhez a szokásjog, az államok közötti baráti viszony. Elképzelhető, hogy ez Észak-Európában valóban így van, Közép- és Kelet-Európában azonban bizonyosan más a helyzet, hiszen itt nemigen beszélhetünk baráti viszonyról. Éppen ezért lenne biztosítékként kifejezetten nagy jelentősége a szándéknyilatkozatok, szerződések, megállapodások megkötésének. Ugyanakkor szembe kell néznünk azzal az önmagába záródó körrel, hogy a baráti viszony hiánya nagyon könnyen azt is megakadályozhatja, hogy egyáltalán létrejöjjön a dokumentum aláírására irányuló politikai akarat.

Mégis, az összes nehézség ellenére, minden kívánatos és lehetséges formában szükség lenne a nemzetközi jogi rendezésre. A „lehetséges” köre persze jóval szűkebb, mint a „szükséges”-é, aligha lehet azonban más választásunk, mint a lehetőségek kitartó felkutatására irányuló törekvés.

Mindezt annak tudatában kell tennünk, hogy a kisebbségi kérdés jogi, politikai és szociálpszichológiai rendezése olyan, gyakran a szélmalomharc látogatását keltő apró munkát igényel, amely jó ideig csupán a küzdelem pátoszát, s nem az eredményesség beteljesülését nyújthatja. E munkában sok, kis és még kisebb lépésre, fokozatosságra van szükség.

Két- és sokoldalú alapon egyaránt kisebbségi szerződések, deklarációk, konvenciók kimunkálására és aláírására kell tehát törekednünk. Ehhez az összes elképzelhető formát és nemzetközi fórumot igénybe kell vennünk: a jelenlegi helyzet egyszerűen nem engedi meg, hogy bármely nemzetközi fórumról lemondjunk, legyen bár hatékonysága mégoly csekély s az eredmény esélye mégoly kevés.

A két- és sokoldalú kisebbségvédelmi megállapodások a kötelezettségvállalások mértékétől függően többféle formát ölthetnek. Elképzelhető olyan „puha”, laza, keretjellegű elvi deklarációk, szándéknyilatkozatok, „pactum de contrahendo” típusú kisebbségvédelmi szerződések megkötése, amelyek vagy csupán a kisebbségvédelem elveinek rögzítésére szorítkoznak, vagy a kisebbségvédelmi elveken túl a megoldási módok, tehát a gyakorlat szűkebb vagy tágabb körének harmonizálására is kiterjednek. A legfejlettebb és számunkra legkívánatosabb formát képviselő „kemény” szerződések meghatározó tartalmi elemei a határozott kötelezettségvállalás és a megfelelő ellenőrző mechanizmus. 1990 februárjában az előző kormány Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkársága kidolgozta az előbbi szerződéstípust Kovács Péter miskolci szakértő közreműködésével. A második típust már évekkal ezelőtt kidolgozta Szalayné Sándor Erzsébet Pécsen, egy európai kisebbségvédelmi konvenció formájában. Az áprilisban Dobogókőn megrendezett nemzetközi kisebbségi tanácskozás mindkét tervezetet megvitatta, s olyan nagyra értékelte, hogy a koppenhágai emberi jogi találkozó előtt minden kormánynak továbbította.

A NEMZETKÖZI JOGI KODIFIKÁLÁS NÉHÁNY MÓDOZATA

A nemzetközi jogi kodifikálás lehetőségeit vizsgálva először is tisztáznunk kell azt a kérdést, hogy elegendő-e a különböző nemzetközi dokumentumokban már rögzített elvek egyfajta szintézisére törekednünk. Meggyőződésem szerint a válasz határozottan nem. Kodifikált nemzetközi dokumentumra van szükség, de nem elégséges az eddig létrejött szerződések, megállapodások elveinek pusztá összegzése, kívánatos lenne új jogi normák (pl. csoportjog) integrálása is. Sajnos a júniusi koppenhágai értekezlet sem hozott fordulatot e kérdésben.

Az alapvető kisebbségvédelmi elveket, az államok kötelezettségeit, az ellenőrzés módozatait egységes európai dokumentumba lenne célszerű összegyűjteni. A csoportjog problémaköréhez pl. fontos tartalmi hozzájárulást jelenthet az Európai Népcsoportok Uniójának (FUEV) 1990 májusában megtartott müncheni kongresszusa.

A kisebbségek helyzetének rendezésére irányuló jogi kodifikálás előreviteléhez a legfőbb nemzetközi keretnek a helsinki (EBEÉ) folyamat tűnik, annak ellenére, hogy a helsinki záróokmány nem tekinthető kötelező érvényűnek. Épp a közelmúltban, áprilisban, Dobogókőn tartott nagy sikerű nemzetközi kisebbségvédelmi szakértői tanácskozáson vetette fel Eva Klotz, dél-tiroli tartományi parlamenti képviselő azt az érdekes javaslatot, hogy a részes államok végrehajtási rendeletként építsék be belső jogrendszerükbe a helsinki záróokmány kisebbségvédelemre vonatkozó részeit. Elengedhetetlenül szükség lett volna arra, hogy még az ez év végén összeülő összeurópai csúcsertekezlet előtt rendezzenek egy rendkívüli szakértői konferenciát a nemzeti és a nemzeti kisebbségi kérdésről.

Eredményes, a kodifikáláshoz jól felhasználható keretnek ítélt az Európa Tanács, amelynek égisze alatt olyan, a kisebbségvédelmet is érintő dokumentumok születtek, mint az Európai Kulturális Konvenció (1954), a Helyi Önkormányzatok Európai Chartája (1985), a Helyi Köztestületek Határokön Átnyúló Együttműködésének Európai Keretegyezménye (1980). Az Európa Tanács szervezeti szempontból is szilárd alapnak tűnik: két olyan intézményt — Emberi Jogok Európai Bizottsága és Bírósága — is működtet, amelynek hatás-, illetve jogköre messzemenően kiterjed a kisebbségi jogok területére is. Célszerű lenne, ha az Európa Tanácson belül külön bizottság foglalkozna a nemzeti, etnikai, nyelvi és vallási kisebbségek kérdésével. Ennek tervezetét ez év tavaszán a Kisebbségi Titkárság kidolgozta.

A kisebbségi kérdés tekintetében a tanács legfontosabb dokumentuma a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartája, amely sajátos megoldással — a kisebbségek közvetlen védelme helyett a kisebbségi nyelvek és nyelvjárások védelmével és a kötelezettségvállalás több változata közötti választás lehetővé tételével — a kulturális autonómia meglehetősen széles körét biztosítja a kisebbségek számára. Gondot jelent, hogy Közép- és Kelet-Európából ma még egyetlen állam, Magyarország tagja az Európa Tanácsnak, s a többiek várhatóan nem is egyszerre nyernek felvételt, így a Tanács az itt jelentkező konfliktusok megvitatásának, legaiábbis egyelőre, csak korlátozott mértékben válhat fórumává.

A kisebbségi problémák kezelésére alkalmas nemzetközi fórumok sorában az ENSZ-ről sem szabad megfeledkezni. Igaz, hogy a Jugoszlávia által a kisebbségek jogainak szavatolására az ENSZ Emberi Jogi Bizottságában benyújtott megállapodástervezet vitája több mint egy évtizede húzódik, s bár a folyamat az utóbbi egy évben felgyorsult, eddig nem sikerült konszenzusra jutni, ami más tapasztalatokkal együtt azt jelzi, hogy a világszervezetben túlságosan sok érdeket kell egyeztetni. Ennek ellenére hiba lenne lemondani arról, hogy az ENSZ a jövőben behatóbban foglalkozzék a kisebbségi kérdéssel. E tekintetben biztató jelként értékelhető, hogy az ENSZ főtitkára a világszervezet részére egy jelentős elkesztésére adott megbízást.

A kisebbségi problémakör sajátos szubregionális fórumává fejlődhet a Pentagonale (Olaszország, Magyarország, Csehszlovákia, Ausztria, Jugoszlávia ötoldalú együttműködése), továbbá az Alpok—Adria Munkaközösség, amelyben Észak-Olaszország, Bajorország, valamint Jugoszlávia, Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia tagköztársaságai, tartományai, illetve megyei folytatnak együttműködést. E szervezetben az ez irányú munka egyik fontos állomása volt a koppenhágai emberi jogi értekezletre benyújtott ötoldalú javaslat a nemzeti kisebbségek jogairól.

A TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYEK ÉS TÁRSADALMI SZERVEZETEK SZEREPE A KISEBBSÉGI KÉRDÉS NEMZETKÖZI JOGI KODIFIKÁLÁSÁBAN

A nemzetközi jogi kodifikálás területén a tudományos intézetekre és a társadalmi szervezetekre napjainkban és a jövőben kulcsszerep hárul. Ezt indokolja, hogy a kisebbségi kérdéssel összefüggő feszültségek és konfliktusok enyhítése érdekében a nemzetköziesítés, az európai keretekbe ágyazás mel-

lett a szakértelem fokozásában fogalmazható meg a legfőbb tennivaló. Ma ugyanis túlságosan sok érzelmi tényező jut érvényre a kisebbségi kérdésben, ez pedig — bár érthető jelenség — korántsem segíti elő a rendezést. Ugyanakkor a kormányok egy részében is hiányzik a kellő szakmai felkészültség, illetve a problémakör bonyolult volta miatt túlzott óvatosságot tanúsítanak. E szakértelem iránti igény kielégítésében tölthetnek be rendkívül fontos szerepet a tudományos intézmények és a nem kormányzati szervezetek, egyrészt szakértői tanácskozások megrendezésével, másrészt a kormányzatok, nemzetközi fórumok elé terjesztett ajánlásokkal. Példaként említhetők erre az IN-TEREG és a FUEV már érintett dokumentumai vagy akár a dobogókői tanácskozás közleményének ajánlásai.

A kisebbségi kérdés megnyugtató kezelése szempontjából fontos feladat a megfelelő társadalmi ellenőrző mechanizmus kialakítása, a nyilvánosság mint nyomásgyakorló eszköz igénybevétele. A kétoldalú kapcsolatokban jelenleg folyik egy olyan kormányzati szintű magyar—csehszlovák vegyes bizottság létrehozása, amely időközönként áttekintené a két országban a kisebbségek helyzetét. Az ez év márciusában, Koppenhágában megrendezett balkáni kisebbségi konferencia fontos kezdeményezést fogadott el: javaslatot tett a kisebbségi jogsértéseket ellenőrizni hivatott monitoring csoport felállítására. További komoly előrelépést jelentene Európában Csoóri Sándor javaslatára a Russel Bizottság mintájára egy, a kisebbségeket ért sérelmek ad hoc alapon történő kivizsgálásával foglalkozó bizottság létrehozása. Célszerű lenne az Amnesty International figyelmét felhívni arra, hogy behatóbban vizsgálja meg a kisebbségeket sújtó jogsértéseket, jelentései ne csak a kisebbséghez tartozó egyének, de a kisebbségek, mint népcsoportok helyzetére is térjenek ki.

A széles körű nyilvánosság, mint sajátos ellenőrző mechanizmus hatékonyságát tovább fokozná, ha a kisebbségi kérdésben nem csupán politikusok és szakértők, hanem maguk az érintett kisebbségek is hallathatnák hangjukat. Az e.m.u.t évben Magyarország kezdeményezést tett két tagországban, két „kamarában” működő kisebbségi fórum hazánkban történő megrendezésére: az egyik kamarában az európai kisebbségek képviselői, a másikban pedig a 35 ország szakértői és politikusi tanácskoztak volna. Javaslatunkat sok kormány hűvösen, sőt elutasítóan fogadta (ismét csak jelezve a kisebbségi kérdés kapcsán Nyugaton is gyakran érzékelhető bizonytalanságot), így ez év áprilisában csak szakértői tanácskozást tudtunk megszervezni.

Az elutasítás ellenére sem mondtunk azonban le eredeti kezdeményezésünk hosszú távú megvalósításáról. Epp a dobogókői tanácskozáson tett javaslatot Szokai Imre magyar külügyminiszter-helyettes az európai kisebbségek parlamentjének újbóli létrehozására, hiszen az első világháború után működött egy ilyen jellegű nemzetközi fórum. Ez a tanácskozó fórum kezdeményező fellépésekre vállalkozhatna, politikai és erkölcsi nyomást fejthetne ki a kisebbségi jogok tiszteletben tartása céljából, egyik fóruma lehetne a kisebbségi jogok érvényesülését ellenőrző mechanizmusnak. Magyarország a kisebbségi kérdésre való szakosodásra irányuló változatlan, sőt erősödő törekvése jegyében ugyanakkor készséggel biztosítana székhelyet a kisebbségi parlamentnek Budapesten is. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárság májusban elkészítette a parlament működési alapszabályának tervezetét.

A magyar politika egészének, diplomáciánknak fő feladata a fentiekben néhány vonatkozásban említett eddigi magyar kisebbségi kezdeményezések

további ápolása, elfogadtatása, új javaslatok megtétele, s valamennyi — a nemzeti kisebbségek ügyét előrevívő — nemzetközi kezdeményezéshez való csatlakozás. A Közép- és Kelet-Európában jelentkező szájaló, sőt tettlegességig fajuló nacionalizmusok, s a magyarországi piros-fehér-zöld melldőngetések, „erdélykedések” idején csupán a szakértelem, a szívós tárgyalóképeség, a határozottság és higgadság párosítása viheti előre mind a hazai kisebbségek, mind a szomszédos államokban élő magyarság jogainak tényleges érvényesülését, s általában a kisebbségek ügyét.

A hódító

MAI SZLOVÉN DRÁMÁK

Bizonyára rossznéven venném, ha valaki három elolvasott dráma alapján általánosságokat próbálna megfogalmazni a mai magyar drámairolalomról. Utóbbi rossz szokásunk szerint kárhoztathatjuk, szomoronghatunk színház és szerző esetleges és nem túl intenzív kapcsolata felett, mégis, az igenis létező művek sokfélesége kizárja az általánosítást. Ki venné a bátorságot, hogy e folytatható névsorból — Nádas, Csurka, Kornis, Sütő, Spiró, Székely János, Schwajda, Páskándi, Eörsi... — kiválasszon három nevet és egy-egy művüket, mondván: íme, a mai magyar drámairolalom.

Bármennyire csábító és praktikus lenne tehát egyetlen közös fonálra felűzni Andrej Hieng, Dušan Jovanović és Drago Jančar, szlovén drámaírók egy-egy frissen megjelent művét — nem teszem. Erőszakos egymáshoz prése-lésükkel, egymáshoz illeszteni-m-kerekíteni-m mondandójukat — még akkor is, ha elfogadom azt, amit Gállos Orsolya az utószóban ír: „Kötetünk mindhárom darabja érzékeltet valamit a szlovén drámairolalom fő témájából. Ez a téma pedig az egyén, valamint a közösség szabadsága és annak határai. A szüntelen sóvárgás a szabadság után.” Mindez általában is igaz, minden alkotási folyamat titokzatos frigy a szabadsággal. Persze, tudom én, fogalmazásának „helyi értéke” is van, Európának (?) ezen a részén az egyén szabadságvágya akarva-akaratlan mindig összefonódott az itt élő kis népek megmaradási, léte-zésbizonyítási törekvéseivel. Ez a törekvés — ideértve a leginkább formai kísérletnek tetsző Jovanović-drámát is — valóban a nem látható gyökerek mélységeiben összeköti e három művet egymással, sőt az olyannyira külön-böző felsorolt magyar írók darabjaival is.

A kötet címadó darabja — *A hódító* — gazdag jelentésű, költői mű. (E költőiséget úgy tolmácsolja Gállos Orsolya fordítása, hogy közben a szöveg mindvégig mondható — ami nem mellékes a színpadon.) Andrej Hieng el-kerüli azokat a csapdákat, amikbe a történelmi drámák szerzői oly gyakran lépnek. Nem a sztori szintjén rekedő illusztratív képeskönyvet rajzol, és nem is metaforának álcázott, múlttal becsomagolt, átlátszó, megfejthető, lefordít-ható üzenetet próbál a színpadra csempészni. Nála összefonódik a folyton to-vábbgördülő történelem kereke által földbe préselt ideiglenes hitek, illúziók sorsa és az egyes emberi élet mulandósága. A mindenkori hódítók szemszögé-ől fogalmaz, nem tagadja az egyén és a történelem egyszerűlt méltóságteli

pillanatait, legalábbis azt, hogy ezt ilyennek éli meg a hódító. Az író azonban a *méltóság utáni* pillanatok érdeklik. „A nagy idők után jönnek a törpe esztendők” — mondja az egyik szereplő. E törpe esztendők felől nézve megkérdőjeleződik az értük hozott áldozat, megkérdőjeleződik a hit nevében karóba húzott, felnégyelt, fákra aggatott indiánok feláldozásának joga, a spanyol birodalom érdekében — mert hogy Hieng Dél-Amerika meghódításának idejére teszi a történetet — hozott kíméletlen küzdelem.

Don Felipe, a konzvisztádor vértől lucskos, diadalmas múltjába ragadva még sorsfordító korról, boldogító jövőről, Spanyolország és az egyház dicsőséges útjáról tud nyolc évvel a győzedelmes hódítás után, ám a fellobogózt diszteremben lustán vakaródzó szolgák már pusztulásról, rohadásról beszélnek, Felipe fia, e saját múlttól fosztott, az időben gyökértelenül lebegő, „beleszületett” nemzedék képviselője pedig koravén cinizmussal tekint a világra és benne önmagára. Felesége már gyermekét hordja szive alatt, de ő csak egyre hajtogatja: „megrekedtem a gyerekkoromban”. Férfivá érése pedig nem tud más lenni e süllyedő világban, mint pusztítás és önpusztítás. Langyos komfortban üldögélő apja pedig, mint Ionesco haldokló királya, reszketegen kapaszkodik az életbe és imádkozik, az asztalfőn már ágyasa, az indián asszony ül. Igaz, a többi indián, a meghódítottak meghaltak vagy elszöktek, akik maradtak, azok az udvaron vedelik a pálinkát. Az apa imádságot motyog, a fiú kiterítve, felesége teszi asszonyi dolgát, szoptatja a gyermeket. A földeken nő a gaz.

Meglehetősen magabiztosság szükségeltetnék ahhoz, hogy valaki e rövidke ismertetésben Dušan Jovanović drámájának üzenetét, vagy akár csak címét is megfejtse (fordító: Szilágyi Károly). A cím így hangzik: *Játsszunk agydaganatot és légszennyezést* (alcím: *Játék három részben a csótányirtók emlékezetére*). Az említettekre fogódzót találunk a darabban: a legnagyobb és legrejtőbb szlovén színházban, a Slavijában botrányos események játszódnak le. Egy rendező, egy dramaturg, egy orvos, egy portás, egy fűtő és néhány színész kisöprik a konzervatívokat a színházból, elfoglalják az épületet, hogy avantgárd kísérleteikkel megváltsák a műfajt, önmagukat és az egész emberiséget. Köztük van Ida is, akinek halálosan aggódó barátja titkon levelet küld. E levél nem szól másról, csak a csótányirtás módozatairól. A majdan madárkalitkában csivitelő, zsinórpadról leereszkedő dramaturgot viszont nem a csótányveszély izgatja. Ő a mennybemenetelre készíti fel színészeit, hogy kiszakadhassanak szennyezett légköri viszonyaink közül. Az agydaganatra nem találtam konkrét utalást, bár Ida panasza talán erre vonatkozik: „Kobald-besugárzással kezel mindenkit...” Ezt az orvosra mondja, aki viszont ki-neveti a lány hirtelen támadt „daganatát”, azt, hogy egyik napról a másikra kilenc hónapos terhesként mászkál a színpadon. Hipnózis az egész — mondja és valószínűleg igaza van, mert az Albee-től kölcsönzött álpojci egykettőre lelohád.

Szóval fogódzókat találunk — de vajon egy szemernyit is előbbre vagyunk-e ezzel? Nem valószínű.

Ugyanakkor fölöttébb könnyelmű lépés lenne rálegyinteni a drámára mondván: zavaros. Jovanović szereplői sokszor „értelmetlen” cselekedeteke hajtanak végre, álomszerű kavalkádban léteznek, sokszor halandzsaszövege mondanak — mégis, komolyan kell vennünk, amit színházmegeváltó hevületében egyikük mond: „A színház játék az emberrel, az idővel, az energiával az anyaggal.” Ezzel kísérletezik sikerrel az író: egy teljes felvonáson keresztül

naturalista hétköznapisággal zajlik az élet egy újság szerkesztőségében. Mi hiszünk ebben a játékban, és a további két felvonásban magunk sem vesszük észre, becsúszunk a csapdába, s egyszer csak zavarodottan megállapítjuk: szétbogozhatatlanul összegabalyodott játék és valóság. És mikor az egyik örjöngő színész pisztolylövései nyomán holtan csuklanak össze az emberek, úgy érezzük, életre-halálra megy a játék. Pedig csak színházban vagyunk.

Jovanović szereplői maguk zárkóznak be, hogy kiszakadjanak a világból, Drago Jančar hőseit viszont a világ veti ki magából és zárja őket „A Szabadság Szabaddá Tesz” elnevezésű, különleges rendeltetésű intézetbe. Az intézet rendeltetésének vizsgálatakor elég idézni Alekszandr Csurkint, szovjet pszichiátert, aki „hangsúlyozta, hogy ezentúl csak azokat a betegeket veszik nyilvántartásba, akik aktív orvosi kezelést igényelnek, s bővítik az ambuláns kezeltetés hálózatát. Megjegyezte, hogy az intézkedéseknek megfelelően a jövőben másfél—kétmillió ember kerül le az idegbetegek listájáról”. Az idézet a veszprémi Petőfi Színház műsorfüzetéből való, vagyis az a ritka eset fordult elő, hogy hamarabb megismerhettük az előadást. — Paál István kiváló rendezésében —, mintsem kézbevehettük volna Gállos Orsolya fordítását. Az intézetben hasonló dolog történik, mint Jovanović színpadán: főhősünk sorsában valóság és képzelet fonala egyetlen hurokban végérvényesen összekapcsolódik, Simon Veber történész azonosul kutatása tárgyával, Drohojowski lengyel felkelővel, sőt hétfői nap lévén, amikor is az új betegek érkeznek, maga Chopin lép be 1830-ból, leül a zongorához, és játszani kezdi a Nagy Brilliáns Valcert — ez a dráma címe is.

Jančar nagyszerű darabja ugyanazt a modellhelyzetet ábrázolja, amit Weiss Marat-Sade-jából ismerünk, és ugyanazt a folyamatot rajzolja meg, amit Mrozek a Tangóban: ott Edeknek, itt Volodja elvtársnak hívják azt a primitív, ám ravasz karmestert, aki kezébe veszi e kelet-európai fasiszta—bolsevik táncrend vezényletét. Különbség azért van. Edek gyilkos tangóját Volodja nem járja végig, Fryderyk Chopin keringőjét ő mozdulatlanul hallgatja, akárcsak társai. E forradalmi valcer futamai összezárnak gyilkost és áldozatot, végül is közös térbe zárva várjuk szlovének, lengyelek, magyarok a holnapot. „Senki sincs odakintről. Mindnyájan bent vagyunk. Bent.” — foglalja össze sorsunkat Drago Jančar. Bent van e három szlovén író, és bent vannak a felsorolt magyar drámaírók. Értjük egymást. Itt, bent, Európa keleti felében.

BÉRCZES LÁSZLÓ

GREZSA FERENC

„A legbűnösebb magyar egyfelvonásos”

NÉMETH LÁSZLÓ: PETŐFI MEZŐBERÉNYBEN

Tisztázzuk az elején: a „legbűnösebb” jelző Németh Lászlótól származik, ironikus ítélet darabja fogadtatásáról, mely egy vásárhelyi tanártársnak, Sipka Sándornak szóló dedikációban olvasható a folyóiratközlés élén. Az 1954 májusában készült történelmi játék metamorfózisára utal benne: az „ártatlan, erkölcsépítő” mű, bekerülve a diktatorikus hatalom és az irodalmi ellenzék küzdelmeinek erőterébe, hirtelen s a maga számára is váratlanul egy koncepció per szenvedő alanyává válik. Amikor keletkezik, a magyar szellemi életre is kiterjedően van a Nagy Imre fellépésével kibontakozó reform: a dráma, mely a némaság évei után Németh László első írói megszólalása a nyilvánosság előtt, sőt — az 1946-os vásárhelyi *Villámfénynél*-felújítást nem számítva — első abban is, hogy 1945 után a *Papírszínház* tetszhalott létformájából valódi közönség elé kerül — szerves része a magyar irodalom megújulási folyamatának, szellemisségében méltó párja oly alkotásoknak, mint Illyés *Kézfogásokja* vagy Juhász Ferenc *Dózsa*-eposza, Déry *Talpsimogatója* vagy az *Emberavatás* antológiája. A kultúrpolitika képzeletbeli „lobogójára” tűzött sematikus Petőfi-portrét vonja revízió alá, s hozzá emberi közelbe, akárcsak a képzőművészetben a jóbarát Ferenczy Béni, aki — szakítva a hírhedten romantikus olajnyomat hagyományával, melyen Petőfi önvérébe mártott karddal írja a segesvári csatatér porába, hogy „Hazám”, megalkotja a maga szikárságában, törékenységében és gondolkodói vívódásában hiteles alaklátomását. Őzre azonban, amikor megindul a Rákosi-féle visszarendeződési folyamat, s Darvasnak *A túllicitalásról* írott Szabad Nép-beli vezércikkével a szellemi életben elkezdődik a rendcsinálás, kiderül, hogy Németh egyfelvonásosa a „szocialista realizmus” emberképének, történelemszemléletének és esztétikájának alapvető normáit kérdőjelezte meg: az átpolitizált hős kliséjét, a forradalmi romantika hamis pátozát, a dráma konfliktusmentességének elvét. Igaz, a *Galilei* korfordító szerepéhez képest a *Petőfi Mezőberényben* — önértékét és hatását tekintve — az életmű második vonalába szorult, mégis hiba volna megfeledkeznünk, hogy hozzá hasonlóképp kettőződik a dráma-drámájává, sőt a Nemzeti Színház műhelyében négy esztendőn át kálváriázó nagy mű helyett végül is e vázaltszerűbb darab válik Németh László és a kortárs magyar irodalom ideológiai „tévelygéseinek” modelljévé, s lesz az irodalompolitika s -kritika céltáblája. Amikor az író Rákosi — 1955. júl. 3-án — kihallgatásra magához rendeli, mulasztásairól is tájékoztatja: a „nagyobb bűn”, amiért a *Széchenyi* Madách Színház-beli előkészületeit letiltották, nem a *Galilei* volt, hanem a *Petőfi*-színmű.

A dráma drámájának előjátéka a télen fogant írói tervet megvalósító 1954. júl. 29-i rádiószínházi bemutató, „egy kis jóakarató kör” (Cserés Miklós szerkesztő, Bozó László dramaturg, Török Tamás rendező) puccszerű vállalkozása. Illyés bevezetője, noha Németh László attól tartott, hogy véleménye objektív elemzés helyett jobbra csak „irgalomalamizsna” egy „halálba menő öreg barát” számára, amit a rádiós fiatalok „kizsarolnak” a költőből, hogy bátorságuk egy részével a „háta mögé bújjanak” — egyelőre elegendő a darab védelmére. A kritika méltányos, sőt jóindulatú. „Németh László darabja nagyigényű, művészi alkotás. Alakjai kitűnően jellemzettek. Petőfi lángoló heve, mélyről fakadó öntudatossága, nagyszerű emberi tisztasága és becsületessége magával ragadja a hallgatót. A higgadtabb Egressy és az üreslelkű Júlia történelmileg hiteles, élő figurák” — állapítja meg Kárpáti Aurél. Ellenvetése is inkább a szerző iránti régi ellenszenvét bizonyítja, semmint a kultúrpolitika sugalmazását. Szerinte az írói ábrázolás „történelmietlen”, mert Németh a saiat, mai gondolatait erőszakolja rá a száz év előtti dialógusokra. s a szereplők mintha előre sejténék jövőjüket, eleve tudatában vannak elkövetkező sorsuknak. Sebestyén György a drámát Illyés *Fáklyalángjával* és *Ady Petőfi-tanulmányával* vonja párhuzamba, dicséri őszinteségét, s Kárpáti ellenében — az „események szabadabb írói megjelenítését”. „Németh László a nehéz, tán lehangoló élet mellett dönt a könnyű és felemelő tragédiával szemben... Az élethez ragaszkodó Petőfivel az igazi népforradalmár költő alakját emeli föl” — szögezi le. Tán csak az előadás értékelésében mutatkoznak nézetkülönbségek: Némethnek tetszik a rendezés, Kárpátinak is, Sebestyén viszont kissé „fantáziátlanak” találja; az író színtelennek tartja a színészi játékot, Kárpáti a fő-, Sebestyén viszont a mellékszereplőket méltatja.

A történet fordulópontja a *Petőfi Mezőberényben* folyóiratbeli megjelenése. Rossz ómennek bizonyul, hogy a rádiójáték szövegét egyetlen irodalmi orgánus se vállalja: a debreceni *Építünk*, ahol Koczog Ákos a szerkesztő. közölné, de a helybeli korifeusok nehezményezik, hogy Petőfi az oroszok elől menekül. A *Csillagtól* — fanyalgást tapasztalva — maga Németh kéri vissza a kéziratot, a *Színjatszók Könyvtára* pedig mint kiadhatatlant utasítja vissza. Végül is az olvasószerkesztő, Varga Imre csempészi be a drámát a Népművelési Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa kiadásában megjelenő *Népművelés* 1954. okt.—nov. összevont számába. A dráma publikálása egybeesik a hazai dogmatizmus, a Rákosi-féle politika megerősödésével, s mintegy ürügyként kínálkozik a „revizionista” irodalom elleni támadások megindítására.

A kritikai offenzíva nyitánya Bóka László cikke a *Szabad Nép* 1954. dec. 19-i számában. A szerző Németh drámáját a sematikus forradalmárábrázolás látópontjáról utasítja el: kétségbe vonja a konfliktus, az alkotó élet vagy a becsületből vállalt halál közti választás hitelét; szerinte Petőfi „nem meghalni, hanem élni, győzni” rohan vissza Bemhez. Mintha álomvilágban élne, pályáján a „fordított Bánk” lehetősége legfeljebb pillanatokra ígéri: az igazi költő „nem csak hősként szól, hanem hősként él is, ha kell, a hősi halálig”. Németh darabja innen nézve — mint fejtegeti — „kínos és sajnálatos eltévelyedés, görbe tükör, melyben minden és mindenki eltorzulva villan fel”, Petőfi alakja például „kiábrándult, tétovázó, botcsinálta” antihősként, „szánandó, majdnem ellenszenvs figuraként”. Az irodalmi gondolatmenetbe álcázott eszmefuttatásból végül is kilóg a politikai lóláb: „Helyes az, hogy a Ma-

gyar Rádió, a Népművelési Minisztérium és a SZOT fémjelével egy meghamisított Petőfi-kép íródjék a dolgozó milliók szívébe? Ma, az imperializmus hadkeverő illúziója idején?” Bóka pamfletje ellenében Illyés Németh László mellé áll, s a *Petőfi Mezőberényben*-t „lélegzetfojtó alkotásként” jellemzi. Egyetért a dráma lényegével, a hős lelki vívódásának ábrázolásával: „Petőfit az ösztön, a józan ész, az alkotó művész sóvárgása: az élet, a munka felé hajlitaná. De ráébred — a környezete ébreszti rá —, hogy van pillanat és helyzet, amikor nem a mű és az élet, hanem a példa és a becsület a fontosabb. Így választja a csatateret.” E kettősségből származtatja a hatás ambivalens voltát: „Főllelkesít bennünket, hogy Petőfi az önfeláldozást választja. De lever és elkeserít hennünket, hogy ettől őt — szellemiségünk legnagyobb kincsét, korának legkitűnőbb magyarját — senki sem tartotta vissza. Sőt.” Elismerően szól a „zord és kegyetlen képről”, mely „annyi giccs és séma után” Németh egyfelvonásosát elvlasztja az „ifjúsági” irodalomtól, s szerzőjét a „férfi Petőfi” drámájának úttörő ábrázolójává avatja. Bóka tilalmazó gesztusára pedig megjegyzi: erre „sem oka, sem joga”. A kritikái hadjárathoz Ulysses (Márai Sándor) is csatlakozik: a szerző „behódolásra tanítja a magyarságot” — állapítja meg a Szabad Európa Rádióban. Gellért Oszkár óv attól, hogy az akkor zajló szovjet ifókongresszus állásfoglalását, miszerint az írónak joga van a témát „egyéni képzelete, vérmérséklete, ízlése szerint” feldolgozni, a kritika Németh László esetére alkalmazza. Vannak ugyanis kivételek: a „nemzet köztudatában élő hősokeket, lángelméket, vértanúkat”, mint például az oroszoknál Lenin, nálunk meg Kossuth vagy Petőfi alakja, senki se formálhatja „saját kénye kedve szerint”, csakis a közfelfogáshoz igazodón. Mintha irodalmat lehetne futószalagon gyártani.

Németh László jól érzi, hogy „a számárpaták rúgása után az elefánttalpak tiprása” szokott következni: a polémiát a *Szabad Nép* újévi számában Horváth Márton zárja le. A politikus szemében a Petőfi-formátumú hőst nem kínozhatja belső dilemma, számára „mű és élet, példa és becsület: egy”. A mű fogadási hibájának tartja, hogy Németh Petőfi alakját megkettőzi; elvlasztja és szembeállítja benne a költőt a forradalmárral, s „a kiábrándultság és magát mentés fáradt vonásait keresi a halál előtti utolsó állomáson”. Tudomást se véve Hatvany Lajos monográfiájának mezőberényi fejezetéről, mely a dráma szövegét minden ponton adatszerűen igazolja, a konfliktust, mely Petőfi alakját emberivé tenné, elbagatellizálja: szerinte nem a „mocsár” vagy a „csatater” a költő dilemmája, hanem hogy hova induljon: Kossuth környezetébe vagy Bem táborába. Ha az ábrázolás „békalencse” perspektívájú, az eszme is eltorzul: a tétel, mely szerint „a nagy költői mű” nagyobb érték a nemzetnek, mint a „példát a végsőkig, ha kell, a halálig követő erkölcsi magatartás”, Horváth Márton okfejtésében a l'art pour l'art irodalomszemléletet igazolja; azokat, akik „költészetükkel nem akarják szolgálni a forradalmi harc és haladás népét”. Németh László „erkölcsi opportunizmusával” szemben a forradalmárrá denaturált Petőfire helyezi a hangsúlyt, aki „a fasiszta háború sötétjében a felszabadulás jelszava” volt, a „világforradalom otthonában, a Szovjetunióban pedig nemzeti költő”.

A dráma utolsó felvonásaként a retorzió következik: az 1955. jan. 5-i rendkívüli szerkesztőségi értekezlet a miniszter élnökletével. A Népművelési Minisztérium állásfoglalását — Horváth Mártonnal egyetértésben — Darvas fogalmazza meg: „Hibát követett el a Népművelés szerkesztősége, amikor Né-

meth László egyfelvonásosát a lap közölte. Ez a darab nem szolgálja népünk, elsősorban az ifjúság nevelését” — így a minisztérium a mű előadását nem javasolja. A SZOT nyilatkozatát Mekis József elnök írja alá: „A munkásosztály azt a Petőfit zárta a szívébe, aki az „Egy gondolat bánt engemet” című költeményt írta, aki nem csak verssel, hanem karddal is kész volt bármikor hazája szent ügyéért harcolni. Németh László nem az igazi Petőfit írta meg drámájában... eltorzította Petőfi igazi lényegét, gondolkodásmódját, elhomályosította olthatatlan hazaszeretét... [műve] nem alkalmas arra, hogy dolgozó népünket, ifjúságunkat igaz hazaszeretetre, hősiességre, bátorságra nevelje.” S hogy az adminisztratív intézkedés se hiányozzék: Vészi János helyébe, akit a *Magyar Nemzethez* helyeztek át, Pesold Ferencet nevezték ki főszerkesztőnek — a minisztérium megbízható gárdájából.

Itt az ideje, hogy a dráma drámája után magára a kompozícióra is figyelmet fordítsunk: elvégre a darabnak nem jellegadó tulajdonsága, hogy polémiák kereszteződési pontjára jutva pusztán a vitairat szerepét töltsse be, továbbá az is kérdéses lehet, vajon az eszmei kritika átvihető-e a formateremtés minőségére. (Még Veres Péter is azt tartotta róla, hogy „külsőleg-belsőleg gyéngén konstruált” munka.)

A *Petőfi Mezőberényben* Németh László 1953—54-es — az „árulás-”, illetve a „veszteségtudat” témaköreibe rendezhető — drámaciklusának öntörvényű darabja. Eredetileg a *Galilei* első változatáról „lepattant szilánk”: hasonlóképp kettőzi meg a „becsület” fogalmát tárgyyszerű, értékmentő eszközre és lehetőségre, illetve önelvű, elvont magatartásmódra, azaz „alkotói” és „színeszi” erkölcsre. „A mérleg egyik tányérjában a lángész terhe, a másikban a magára adó ember becsületérzése a súly” — hangzik az írói vallomás. A két mű megoldása azonban egymást ellenpontozó jellegű. Galilei esküjével a tudományért, az emberekért feláldozza jó hírét, számára a „kockán forgó érdekezéshöz képest a személyes becsület hiúság csak”. Eleinte Petőfi is hajlik Soma (illetve Galilei) igazságára: „Ha a szabadság úgyis elveszett, mért vesszenek el azok, akik visszaszerézhetik.” Később azonban a „hiúság balekja” lesz, aki a Galileiéhez hasonló helyzetben a benne rekedt mű mentése helyett a népet egybetartó példát, a halált választja. A *Galilei* új változata azonban (a negvedik felvonás átdolgozásával) „elnyeli” a *Petőfi Mezőberényben* koncepcióját: a Torricelli-epizód nyilvánvalóvá teszi, hogy a tudomány fejlődése minden emberhez kötve, s így a nagy tudós erkölcsi áldozata feleslegesnek bizonyult. Ekkor épül be (a *Galilei*től való eltávolodás jegyében, de Hatvány dokumentumkötetének sugalmazására is) új problémaként a Petőfi-drámába a „magyar kajánság”, az „erkölcs halálos hátránya”. „Galilei kérdése — mű vagy becsület — mögött ezekben az emlékekből egy másik kérdés bontakozott ki: a kortársak, a környezet felelőssége... milyen kevés emberi gyengeség: irigység, szerepjátszás, számítás vagy éppen csak fáradtság is elég hozzá, hogy egymással kezét fogva, egy nagy ember körül a pokol körtáncává váljanak s pusztulásba vigyék” — emlékezik Németh László. Így formálódik véglegesre a *Petőfi Mezőberényben* központi kérdése, mely a ciklusban önálló helyet biztosít számára — Kéry László pontos definíciója szerint „a nagy alkotó egyéniség felelőssége önmagával és nemzetével meg a környezet és nemzet felelőssége a nagy alkotóval szemben”. A történelmi egyfelvonásosnak van érintkezési pontja a *Görgy*-drámával is: mindkettő a magyarság nemzetkarak-

terológiai hibáit tárja fel — a gondolkodás realizmusa helyett (a vereség vagy diadal magyarázataként) egyfelől az „áruló” Görgey legendáját konstruálja meg, másfelől a „hős” Petőfiét, akinek a halála „tökéletes, tragikailag szükségképeni”. A két főszereplőt a „belátás” hasonló erkölcsében „a hitét el ne veszítse”. A „veszteség”-drámákkal már távolibb a kapcsolat: a *II. Józsefben* is, a *Petőfi*-darabban is tragikai tényező a Halál, amely valódi és virtuális birodalmakat pusztít el.

Ha Németh László a maga drámaírását „lira és matematika frigyeként” határozza meg, a *Petőfi Mezőberényben* keletkezéstörténetében a „lira” és „matematika” szuggesztíóját is tanácsos figyelembe venni. Az író a darabot barátságos és termékenyítő környezetben: Ady-ligeten kezdi el, majd Vásárhelyt fejezi be. Egyik ihlető élménye az idill: „a történelmi események zűrzavarából kiszabadult alkotó ember” állapota, amelyben megindulhat „az elfojtott tervek szénsavgyöngyözése”; az élet „halk tisztásának” megelégedése, ahol „a szellem önmaga próbál törvényt szabni”. Németh felszabadul a fordítói robot „mélynyomása”, „egyoldalú diszciplínája” alól, s a „visszaszorított élet pezsgése” erősebbnek bizonyul, mint a betegség gátlása. Másik — ezzel ellentétes — tapasztalata: az igazságtalanul némaságra ítélt író sorsa iránt jóformán érzéketlen a közeg, a kritika folytonosan inkvizíció elé idézi, a *Galilei* próbáin például a hatalom megszegényítő kompromisszumokat követel tőle. Ez az ambivalens élmény talál rá a maga „matematikáira” Petőfi mezőberényi életében. Mint Hatvany memoárjai tanúsítják: csalódva a politikában, ha pillanatokra is, de a szabadságharc költője újra a „szó generálisa” lehet, terv, gondolat úgy buzog benne, mintha „savanyúkúttá” változott volna, amely „tulajdon pezsgéseitől nem tud megnyugodni”. A „mocsári Orpheusz” álmát azonban szétdúlja benne a környezet, amely nem dalt vár tőle, amely „észrevétlen emeli a nemzet lelkét”, hanem heroikus mutatványt, az *Equ gondolat*...-ban aláírt váltó kifizetését. „Lira” és „matematika” tehát a darabban egymást gazdagítón fedi át egymást; az előbbi — a személyesség erejével — az ábrázolást mélyíti, az utóbbi pedig — tárgyyszerűségével, történelmi hitelével — az eszmét. Az egybeforrás joggal regenerálja Hatvany és Németh barátságát. „Hálás vagyok Németh Lászlónak, hogy ennek a könyvnek ‚anvaza’ és ‚kommentária’ épp az ő Petőfin ihlett dramolettjében tölthette be először azt a sugalló hivatást, melyre szántam” — olvassuk az *Így élt Petőfi* jegyzetében. „Engem megnyugtat, hogy te, aki oly nagy munkát fordítottál Petőfi életének az írott ereklyéire, s az én kis munkám megírását is lehetővé tetted, nem fordulsz szembe velem, sőt beállításomat a döntő ponton (hogy Petőfi nem a hősiesség keljfeljancsija volt, hanem ember, aki érzi hőstette súlyát) igazolod” — találjuk az író egyik levelében.

Tapasztalat, látomás feszültségéből bonyolult, összetett dramaturgiai megoldás születik. Úgy tűnik, mintha Németh László a *Petőfi Mezőberényben* kompozícióját végletekből — magánidillből és életképből — építené meg. A csehovi lélektan árnyalatosságával készült hangulat- és állapotrajz bensősége miatt a darab közepe táján hirtelen váltja fel a történelmi realizmus módszerével ábrázolt tabló mozgalmassága. E kettősség azonban nem szakítja szét a drámát: a konfliktus, mely Petőfit gyötri, a környezet megosztottságában is kifejezésre jut. Egybetartó erő az egyhősű, központképző megformálás is: Petőfi útján az első stáció a *Hegyi beszéd* szituációját idéző alkotói öröm, melyet az *Olafják*

hegyének tragikus magárahagyottsága követ. A cselekmény előrehaladásában kettős mozgást figyelhetünk meg: a főhős egyre hallgatagabbá válik, fokozatosan hatalmába keríti a csönd meditáló lélekállapota, intellektusában a képzelet játékoságát és a gyors reflexek dinamikáját férfias, komor és szigorú gondolkodói magatartással cseréli fel, e belső érlelődést azonban — Egressyék érkezésével — egyre erőteljesebben harsogja túl a vita, láрма és közönységesség. A költő elcsöndesedése elfáradást, a környezet előtti behódolást, önfeladást jelentene? Sokkal inkább önmaga legyőzésének tünete, a dilemmák tisztázásának jele. Igazságát maga küzdi ki, a „tetszést kereső hiúság” érvei nincsenek hatással rá. Átlát Egressy érdek vezérelte színésztermészetén, s rezignáltan veszi tudomásul Júlia precieux izlését, mellyel érzelmeinek felszíneségét pótolja. Elhatározása gondolkodói számvetés, a csönd ajándéka. Érdekes, hogy az író szócsöve a drámában nem a főhős, hanem az emberiséget képviselő, a „gyilkosokat” megnevező, a görög kórus szerepét magára vállaló mellékalak, Orlayné. E szereposztás következménye, hogy a „lírai” vérértömlesztés” elevenségét a darabban kevésbé érezzük. Németh túlonúl ragaszkodik az epikai hitelhez: ez az oka, hogy az ábrázolás „halványabbra” sikerül, a lehetséges változatok kidolgozására nem kerül sor. E tartózkodást próbálja egyensúlyozni a műfaji kísérlet bátorsága: miképp lehet egyfelvonásosba tömöríteni egy nagyobb formára elegendő drámai anyagot. E fogvatkozás azonban nem tarthat vissza attól, hogy Kéry László értékeléséhez csatlakozzunk: *A Petőfi Mezőberényben* „mesteri kompozíció és nem mindennapi stílárís és dramaturgiai teljesítmény”. Méltó arra, hogy az utókor rehabilitálja.

JEGYZET

Petőfi Mezőberényben: megj. Népművelés, 1954. okt.—nov. 113., NLM Szerettem az igazságot, 2:615. — *Darvas cikke*: A túllicítálásról. Szabad Nép, 1954. nov. 21. — *Rákosi véleményéről*: Homályból homályba, 2:284—285. — *Író a darabjáról*: Homályból homályba, 2:223—234., 249—259.; Jegyzetek a Petőfi Mezőberényben című egyfelvonásosról. Magyar Rádió, 1954. júl. 26.—aug. 1. 4.; és NLM Mementett gondolatok, 233—236.; Szerettem az igazságot, 1:14.; Németh László levelei Hatvany Lajoshoz, 1955. márc., 1955. jan. 16. MTA Kézirattár.; Németh László levelei Illés Endréhez, 1954. jún. 19., 1954. jún. vége, 1954. szept. 9. után. Illés-hagyaték. — *A rádiószínházi bemutató*: A címszerepet Pándi Lajos, Júliát Váradi Hédi, Somát Horváth Ferenc, Orlayné Peéry Piri, Egressyt Bessenyei Ferenc alakította. Képes riport a rádiófelvételtől: Magyar Rádió, 1954. aug. 2—8. 3. — *A kritikai irodalom*: Kárpáti Aurél: Petőfi Mezőberényben. Magyar Rádió, 1954. aug. 9—15. 8—9.; Sebastyén György: Petőfi Mezőberényben. Magyar Nemzet, 1954. aug. 8. 7.; Bóka László: Jelszó: Petőfi! Szabad Nép, 1954. dec. 19. 5.; Illyés Gyula: Petőfi Mezőberényben. Uo. 1954. dec. 28. 3.; Horváth Márton: A Petőfi Mezőberényben vitájához. Uo. 1955. jan. 1. 4—5.; Gellért Oszkár: Egyéni képzelet, vérmérsék, izlés. Esti Budapest, 1955. 6. sz. 1.; Gábor István: Két magyar dráma az Irodalmi Színpadon. Magyar Nemzet, 1966. ápr. 29.; Kéry László színházi levele. Élet és Irodalom, 1966. ápr. 30. 9.; Iglódi István: A költő. Élet és Irodalom, 1969. júl. 26. 6. — *A későbbi előadások*: Irodalmi Színpad, 1966. ápr. 28. Rend. Ádám Ottó. Petőfit Tordy Géza, Júliát Almási Éva, Somát Óze Lajos, Orlayné Petur Ilka és Egressyt Bessenyei Ferenc alakította. A Magyar Televízió 1969. júl. 18-án játszotta: Siklós Olga átdolgozásában, Horvai István rendezésében. Petőfit Iglódi István, Orlayné Bulla Elma alakította. — *A retorzió*: Vö. Németh László Petőfi Mezőberényben című egyfelvonásosáról. Népművelés, 1955. jan. 27—29. és Varga Imre: Vihar egy történeti egyfelvonásos körül. Alföld, 1986. márc. 55—57. — *Márai, Veres Péter véleményéről*: Homályból homályba, 2:274—276. — *Hatvany jegyzete*: Így élt Petőfi, 781—782.

Németh László Tanú-korszaka

GREZSA FERENC MONOGRÁFIÁJÁNAK MARGÓJÁRA

Trilógiává fejlesztette Grezsa Ferenc vizsgálódásait; Németh László életművének rajza kiteljesedőben van. *Műközpontú irodalomtörténet-írás* a Grezsa Ferencé, módszertanilag is igen tanulságos eredményeket gyümölcsözőt az általa megválasztott vizsgálati szempont. Szakítva a XX. század magyar irodalmáról írók többségével, mindenekelőtt *filológiai* ez a megközelítés, a számba vehető anyag teljes ismerete, a lényegtelennek látszó ismertetések, a nyilvánvaló elfogultságról tanúskodó kritikák gondos mérlegelése is jellemzője. Ám érdemes kissé közelebbről szemügyre vennünk a triptichonná kifejlődött könyvnyi értekezéseket, méghozzá abból a szempontból, mi újat hoztak a kutatásban, mennyiben hasznosíthatók eredményei más tárgyról gondolkodva.

Följebbi megállapításainkból indulunk ki. A műközpontúság és a hagyományos értelemben vett irodalomtörténet-írás jó darabig (kiváltképpen a XX. század irodalmáról szólva) egymást kizáró tényezőknek tetszettek. Ugyanis az irodalomtörténet-írást (jó néhányan kételkedtek valódi létében és értelmében, mások René Welleket idézve, bukásáról elmélkedtek némi kajánsággal) azonosították az öncélú (?) filologizálásban kimerülő tényhalmazással, a biográfiai mozzanatok jelentőségének eltúlzásával, önkényes fejlődéskonstrukciókkal, nyíltabban-nyersebben szólva a pozitívizmussal. A műközpontúság pedig részben a kvantitatív módszerek alkalmazását jelentette, továbbá a mű kiemelését mind a biográfiai, mind a történelmi időből, olyan önmagáért való, önmagában is megálló (s többnyire olvasóktól is független) egészet, amely semmiféle más viszonyrendszerbe nem állítható, amely öntörvényű, s amelynek egyetlen értéke és értelme önmaga, ezért ellenáll mindenféle osztályozási, besorolási, a tágabb kontextusba illesztési kísérletnek.

Eppen ezért a XX. század kutatói ritkán vállalkoztak arra, hogy teljes írói életműveket feltárjanak: s ha mégis, inkább kismonográfia lett az eredmény, amelyben népszerűsítés és műelemzés megfelelő aránya lett a közönség megnyerésének eszköze. Ugyanis a XX. század magyar irodalmának elemzését számos gátló tényező hátráltatta.

1. Még sohasem volt olyan tiszta és tárgyyszerű véleményalkotásra ösztönző a tudományos élet, az irodalmi közvélemény, hogy ne kellett volna tekintettel lenni a fölösen burjánzó érzékenységekre. Nem az (volt?) a baj, hogy „iskolák” csatáztak egymással, hiszen módszerek összecsapása segíthet a legcélszerűbbnek tetsző metodológiák kialakulásában. Az (volt?) a baj,

hogy különféle előjelű elfogultságok fészkeltek be magukat a gondolkodásba, mérgezik a levegőt, tulajdonítanak fontosságot elejtett vagy egy mű kontextusából kiragadott mondatoknak.

2. Bizonyos témák, művek hol kiátkozottként tengették életüket az elhallgatás okozta száműzetésükben, hol pedig titokban szerveződő tábor érveivé váltak. S minthogy egyes alkotásokat sokáig nem adtak ki, nem idéztek, vagy csak részleteikben idéztek, ezek mitizálódtak, fantomizálódtak, sosem elemzés, értelmezés tárgyaiként, hanem bibliaként vagy tiltott szóként hivatkoztak rájuk.

3. Minden XX. századi íróra áll: a régi korszakok alkotóival szemben túl sok a feldolgozni való anyag. A korszak teljes sajtója, levéltárak, a rádió arcnívuma, tejegyzések, kiadói iratok: egyszerűen olyan mennyiségű, az átnézést, értelmezést igénylő, többnyire nehezen hozzáférhető dokumentum, amely egyfelől könnyen elretentheti és a rögtönzészzerű ésszé felé irányíthatja a kutatót, másfelől viszont a lényegtelen túlértékelésére csábíthatja.

Mindezek ilyen vagy olyan formában nehezítik (vagy nehezítették?) a Németh László-életmű feldolgozására vállalkozó kutató munkáját. Ráadásul olyan szerzőről van szó, aki szívesen és sűrűn áll műve és olvasója közé, önmagát, élete fordulóit, cselekedeteit nem kevésbé szívesen magyarázza, bőségesen idézi művében korábban szerzett tanulmányait, cikkeit, mintha nem érezné elégnék a szépirodalom Magyarországon messzire hangzó szavait. Nem is szólva arról, hogy — hasonlóan pályatársaihoz — Németh sok műfajú író, ráadásul művei többségében önéletrajzi író (számталanszor tanulmányai-ban, kritikáiban is).

Németh László ritka tudatossággal építette pályáját, szüntelenül, már a készülődés esztendeiben is az *életművön* dolgozott, egyes regényen úgy, hogy annak megvolt a más műfajú megfelelője, miképpen különféle korszakok hőseiről szóló drámái végül is ciklussá szerveződtek. Olyan művész Németh László, akinek műhelygondjai is művekké váltak, kutatási beszámolói olykor szépirodalmi ihletésűek, s mindenképpen igyekezett azon, hogy egy metaforával képilig tegye érzékletessé elvontnak ható gondolatait, rendszerré szerveződni vágyó elképzeléseinek racionalizmusát szemléletesen közvetítse. Ilyen módon a poitikus, a mozgalmi, a szervező, a pedagógus Németh László azért lehetett hívekre (mind a mai napig), mert nem elsősorban fogalmi nyelven, a bölcsélet szükségszerűen szárazabb stílusával fordult olvasóihoz. Viszont az ideológus, a bölcselő, az utópiákat építő Németh Lászlót azért értették olyan sokan félre (mind a mai napig), mert a fogalmi nyelv szikárságát ugyan nem a Lovass Gyula által megnevezett metaforisszal cserélte föl, de legalábbis azon fáradozott, hogy sose merüljön feledésbe az, aki igazán ő, aki a legjobb pillanataiban ő: a *szépiró*. Nem úgy művész, mint a századfordulónak a szó erejében kételkedő, de a szépségtől megbűvölt alkotója, hanem úgy, mint aki felelős a szóért, a kimondott és az elhallgatott gondolatért. Aki nem csak, mert nem lehet, kizárólag önmagáé; akinek személyes köze van „a világ bűnéhez”.

Más írók életművét rétegi a műfaji alakzatok tarkasága, összetettsége, rejtett filozófiai vonatkozások és művészi megoldások bonyolult összefüggése. Németh László a gondolatot igyekszik fölragyogtatni, vagy hogy régi szerzőt idézzünk: ő maga használni és nem ragyogni akar, miközben az irodalom

lehetőségei rabul ejtik. Írhat bármiről, a formába öntés, a megfogalmazás, a műfajválasztás mindig elsősorban megoldandó kétségei közé tartozik. Szabályos keretekbe nem férő, megszokott alakzatokba alig beilleszkeszteni tudó írói egyéniségének keresi a maga által kitűzött cél szerint a lehető legjobb kibontakozási lehetőséget. Németh László állandó harcban áll mélyről feltörő és éppen ezért gátlástalan áradással fenyegető lírájával, amelyet hol tárgyiasítani igyekszik, hol még szigorúbban megfegyvelmezni, ám teljesen semlegesítenie sohasem sikerül. A magam részéről Németh verstani studiumait, verses drámáit, verses drámafordításait is hajlandó volnék a benne sosem nyugvó, de más feladatok, célok érdekében elnyomott lírikus feltörésének (is) tartani. Mindenesetre költőként szintén próbálkozott, de „alkatának” lírai (alanyi költői?) vonásai számára nem a szűkebb poétikai értelemben vett költészet kínálkozott a legmegfelelőbb terepnek, viszont az élmények, a személyes szféra tárgyiasítására, belőle egyetemesebb tanulásokok levonására történő igyekezet nem egy ízben olyan retorikai (stilisztikai?) eszközök segítségével valósult meg, amelyek a modern prózát tanulmányozó Németh epikájába becsempészték a magyar költészet évszázadainak nem egy vívmányát.

S mert a metaforikus fordulatok szinte kizárólag szerzőjük előtt egyértelműek, mind a kortársak, mind pedig az utókor csupán „szoros olvasás” és az ebből következő értelmezés segítségével közelíthette volna meg a képszerűség egyszerre nyitott és „poétikailag” zárt világát; az első — filológiai — vizsgálódások kötelessége inkább a *rekonstrukció*, a bonyolultnak ható, mert több diszciplína fogalomvilágát retorikai eszközökkel és a személyes élménytől fűtött líraisággal átítatott írói-gondolkodói életmű alkotásonként, témakörönként való körüljárása, mint az ítékezés, amelyben bőségesen volt része Németh Lászlónak. Más kérdés, hogy fokozatosan kikristályosodó, majd állandósuló különvéleményével kihívta maga ellen pályatársai indulatait. Hiszen úgy volt (ha volt) „népi” író, hogy világirodalmi tájékozódásában terjedelmes helyet foglalt el, és éppen nem a tagadás hevületét tanúsítva, a „nyugati” irodalmak dekadensnek, szecessziósnak, kísérletezőnek minősíthető több íróegyenisége, viszont a hazai „urbánusok” egyfelől nem értékelték ezt a fajta kitekintést, ezt a típusú kiteljesítést az irodalmi műveltségnek, másfelől a metaforákkal kifejeződött politikai-irodalmi diagnózist vitatták. S bár Féja Géza több alkalommal ugyancsak (s nemegyszer értetlenségről tanúskodva) elmarasztalta Németh László álláspontját, irodalomtörténetében jól jelölte ki helyét a magánosok között (Márai Sándor a másik magános), hiszen nem pusztán a jelentős gondolkodó, a nagy író szükségszerűen egyedi és csak rá jellemző magatartása az oka annak, hogy minden táborból, csoporttól elválasztotta valami, hanem irodalom- és műveltségelmé-nye is, a „két kultúra” között tátongó szakadék áthidalásának vágya, ama egykor talán létezett egység visszaállítása ügyében végzett munkálkodása, amelynek megszűnte már csak részgazságok birtokába juttathatja a XX. század emberét. Németh Lászlót nem elégitette ki sem a végletesen esztétizálódottnak gondolt irodalom, amely a művészet társadalmi „küldetésével” szemben a művészi megformálás lehetőségeinek prioritását hirdette, sem az áttételeket mellőző, dokumentáris jellegű és mindinkább kifáradó, modoroságba fúló naturalista módszer, amely a poeta doctusok magas fokú irodalmiságával szemben olykor társadalmi indulatból (is) fakadt. Hiszen Németh-

ről sem mondhatjuk el, hogy ne lett volna poeta doctus. Csakhogy műveltségének más a minősége, mint például Babitsé, Kosztolányié vagy Máraié. Az ő enciklopédikussága a felvilágosodás gondolkodóinak sokirányú érdeklődésére utal vissza, még akkor is, ha elfogadhatjuk, hogy nem jól körülírható bölcséleti rendszerben gondolkodott, s azt, hogy nem volt „szak”-filozófus. De ez megkönnyítette számára, hogy egymáshoz aligha közelíthető írói és gondolkodói életművekből a maga világába hasonlítsa mindazt, amire szükségére lehet anélkül, hogy összetéveszthetetlenül egyéni művészetét, gondolkodását a legkisebb veszély is fenyegetse. Amikor Németh idegen irodalmakban tájékozódik, bölcselek, költők, művészi jelenségek, társadalmi-nemzeti programok sajátosságait keresi, jelentőségüket mérlegeli, a maga kérdéseire akar válaszolni, a maga helyzetét szeretné körülbástyázni, máskor szilárdabb alapokra építeni, vagy elképzeléseinek a megfelelő távlatot adni.

Németh László műveinek alkotója és kommentátora egy személyben: számára másképpen jelent meg Rilke nagy dilemmája. Ő nem az élet és a méltó, a nagy munka között látja az ellentétet feszülni, hanem élet- és munkaterv utópiával érintkező realitása és az értetlenség, a gondolatlanság, a körülmények hatalma között. Valóban „kísérletező” ember Németh László (s ez a megjelölés egyszerre igaz a szó természettudományos és az experimentális művészetet idéző értelmében), tehát Gulyás Pál iróniájával együtt nem egészen jogosulatlan kifejezését kölcsön kérve: „tervhalmazó”, minthogy ezek az irodalmi és az irodalmon túlmutató „tervek” annak az új enciklopédiának megvalósítását célozzák, amelyek a műveltség, „élet” és irodalom, nemzet és haladás egységének létrehozására irányulnak. Helyes az a megfigyelés, amely Németh László írói művészetének és „tudományos” gondolkodásának írói művé alakuló előzményét nem a Claude Bernard kísérleti orvostudományát mintául vevő Zola kísérletiregény-elméletében (és regényciklussá formált gyakorlatában) fedezi föl, hanem Goethe kémiai törvényt példázó alkotásában, a magyarra egészen pontosan le nem fordítható Wahlverwandtschaftban (Vas István valószínűleg optimális megoldása: *Vonzások és választások*).

Nem feledkeztünk meg Greza Ferenc triptichonjáról sem, (ezen belül) frissen-élvezettel olvasott monográfiájáról, a *Tanú*-korszakot bemutató, rekonstruáló könyvéről. A följebb jelzett kérdések és kétségek — kivétel nélkül — a Greza által fölvetett problémákra reagálnak, mint ahogy módszerének rövid jellemzése és elfogadása a továbbiakban újabb érvek és nem annyira vitatkozó, mint inkább medítáló passzusok felsorakoztatására ösztönöznek.

Így Németh László kulcsfogalmainak értelmezésében ott érzem a problémát, hogy számos kritikus, mai magyarázó (vagy félremagyarázó) nem törekszik arra, hogy a Németh Lászlótól nem fogalmi nyelven kibontott jelentést értékelje, mérlegelje, hanem arra, hogy az eredeti jelentéshez hozzáadott magyarázatokat tovább elemezze. Mind a „Kert”, mind a minőség, sőt a szocializmus, illetve a minőségszocializmus olyan fogalmakként használt metaforák, amelyek megfejtésében segíthet az összevetés más szerzők hasonlóképpen használt kifejezéseivel, de amelyet a legcélszerűbb mégis magukból a Németh-művekből kiindulva, „szövegközelben” maradvá értelmezni, s ezáltal megfosztani „misztifikáujuktól”. De ilyennek tartom a „faj”-fogalmat is, amelyet akkoriban (tetszik, nemetszik) sűrűn használtak irodalomtörténészek is, történészek is, antropológusok is, majd újságírók, gondolkodók, írók.

(Ne felejtjük, a pozitivistá irodalomtörténet-írás nagyja, H. Taine az írói életművet magyarázó három tényező között említi a *race*-t, a fajt, amelynek jelentéstartománya jórészt, bár messze nem teljesen fedi Herder *néplélek-fogalmát*.) Természetesen jókora visszaélés történt — már a XIX. században — a valójában darwini eredetű fajfogalommal; s a XX. század „ordas eszméi”-nek egyikévé lett, fajelméletként emberellenes ideává torzult, politikai gyakorlatba került nézet mára diszkreditálta az eredetileg egészen más vonzaskörbe tartozó kifejezést. Éppen ezért kell nagy alaposággal és felelősséggel mindazokat a fogalmakat megvizsgálni, amelyek például az 1930-as esztendőkből vagy akár ma is egymással ellentétes jelentések hordozói lehetnek. Az 1930-as évek gyanakvásoktól és félreértésektől nehéz légkörében Némethnek néhány nem szerencsés megfogalmazása valóban nem könnyítette meg állításainak védelmét, de például a „különítményes”-vitában túlzott, bár magyarázható érzékenységgel reagált az ellentábor. Talán erősebben lehetett volna hangsúlyozni, hogy Németországban megkezdődött a *Mein Kampf*-ban összegződött program végrehajtása, idehaza pedig a gőzös szélsőjobb oldal kezdett egyre hangosabban szervezkedni. A magyar értelmiség messze nem volt egységes; s ha legjobbjait sosem tudta átjárni a szélsőjobb oldali ideológia, a szciáldemokrácia készületlensége, a liberális-polgári ellenzék erőtlensége, a megoldatlan társadalmi kérdések miatt a szociális demagógia felől várható veszély mellett a progresszív erők végzetesnek nevezhető megosztottsága nem eredményezhette az egységes fellépést a mind agresszívabb, Németországból áradó, mérgező eszmével szemben. Jóllehet, Németh nem egy nyilatkozatával határolta el magát attól, amit neki tulajdonítottak a magukat veszélyeztetettnek érzők, és ezért nem egyszer túlzottan érzékenyek félelmeinek eloszlására nem sikerült a megnyugtatónak ígérkező megoldást megtalálni. Ez is hozzátartozik a vitákhoz, amelyeket nyilván nem 1944/45 végkifejlete felől, hanem folyamatukban és főleg az eredeti szövegek ismeretében kell mérlegre tenni. Grezsa Ferenc rekonstrukciós törekvése része annak a rendkívül fontos munkának, amelyet a Németh László-kutatás legjobb darabjai, valamint történészek és irodalomtörténészek más irányú elemzései célul tűztek ki: a Horthy-korszak eszmetörténetének felderítését. Szinte a legutóbbi időkig bénította a kutatást az álszemérmes elhallgatás, de ugyanígy a korszak sajtótörténetének feldolgozatlansága is, s nem használt a megannyi különféle előjelű prekonceptió sem. Veszélyforrás lehet, ha a történelmi igazságszolgáltatás lendületében megfeledekünk a Horthy-korszak igencsak jelentős árnyoldalairól; ha elfelejtjük, hogy népi írók és urbánusok abban azért egyek voltak, hogy küzdöttek a Horthy-rendszer ellen, bírálták a társadalmi igazságtalanságra épített szisztémát, a nemzeties-irredenta frázisok ellenében a kulturális közeledést hirdették, az akár miniszteri szintű provincializmussal szemben Európa és a magyarság gondolatát, őszinte szembenézést igényeltek az országos problémákkal; beszédes mozzanat, hogy József Attila *Hazám* című szonettciklusa szinte tartalmazza mindazt, amit a népi írók szociográfiái teljes részletességgel feltártak (s talán azt sem lenne szabad elfelejtenünk, hogy e József Attila-vers egy szonettjének egyik változatában felbukkan a csendőröktől üldözött Veres Péter alakja!).

Mindez ott érintkezik Németh László *Tanú*-korszakával, hogy a kétségtelenül irodalomalapításra vállalkozó író jó szándékú gesztusai ellenére is követett el mulasztást; ő sem érzékelt minden (az egységre ösztönző) jelet;

nem reagált mindig arra, amire reagálhatott volna. Ez természetesen nem menti azokat, akik jogos vagy túlzott érzékenységből túldimenzionáltak és félreértették Németh gesztusait. Grezsa feltáró munkája nagyon sokat segít a tisztábban látásban, ha még akad továbbra is kutatnivaló.

Nem kevésbé vitatott és sokféleképpen (félre)értelmezett a minőség és a minőségszocializmus fogalma. Előkerül ez rejtetten (ti. a minőség vagy az azal tartalmilag egyenrangú meghatározás) Márainál és majd Thomas Mannnál is. Ez utóbbi kettő öntudatosan vallja magát polgárnak, nem szűkítve le annak fogalmi körét sem a kapitalistára, sem pedig valamilyen semlegesebb jelentésű, körülbelül középosztály értelmű rétegre. Amikor Mann Goethét a polgári korszak reprezentánsának nevezi, amikor a minőség évszázadokon keresztül megmaradó lényegét körvonalazza, amikor Lübecket életformának tudja, akkor a feudális, előjogokon alapuló világot tagadja, a munka, a kereskedelem, a szabad vállalkozás mellett szavaz, a teljesítményorientáltsággal együtt a teljesítményhez való jogot is hangsúlyozza, mint egy Hansa-város gyermeke. Márai hasonlóképpen látja a polgár történelmi szerepét, a hivalkodóan parvenü (bár sosem egészen megtagadott és sosem mindenestül vált) Budapesttel szemben a céhdemokratizmusra épült, mesterséget művészetté fokozó, a mindennapi kultúra letéteményeseként érdemeket szerző vidéki városok, Kassa és Kolozsvár hajdani mestereit idézi Márai, a berendezési tárgyak művésziségeiben, az igényes könyvtaralakitásban jeleskedők hagyományait szembesíti a jelen civilizációs tömegkultúrájának gépies vonásaival, a „ponyva” tömegolvasmány-jellegével.

Némethet olvasmányai — mint Grezsa bemutatja — arra intik, hogy „a kor egyetemes krízise a közgazdaság és társadalom folyamataiban gyökerezik”, és (Máraitól eltérően) „nem a »régii mesterek« kvalitásigényével és a kistulajdonosok vállalkozó kedvével azonosul, hanem — vitáiis és moráiis igényyel — a »tömegekben lappangó egyéni változatnak« akar teret nyitni, a »szolgalelkűség« és »tömegmunka« elszemélytelenítő szűrkeségében a »megalázott egyéniséget« szeretné felszabadítani.” Míg Márai átveszi Spenglertől a civilizációba merevedő kultúra rémképét, majd a „tömegek lázadásá”-t alkalmazza tapasztalatait összegző, kassai inletésu utirajz-eméikedésében, addig Németh Ortega-értelmezése egyrészt mélyebb és megszenvedettebb a Márainál, másrészt elutasítja az Ortega-műnek csupán e központi gondolatát hangoztató nézetet, és egyként érvényesíti Ortega néhány elgondolását kultúraelméletében, és száll vitába „elit-felfogásá”-val. Más kérdés, hogy Ortégánál a „tömeg” nem szociológiai kategória; ugyanakkor aligha vitatható az eltömegesedés jelensége, jóllehet, itt nyilván különbséget kell tenni a szellemi elsőkélyesedés és a népmozgalommá szerveződni kívánó jelenségek között. Ortega a színre lépő fasizmusok, a manipulációs eszközökkel dolgozó tömegmozgalmak ellenében emeli föl szavát, s így Németh mégis találkozik vele akkor, amikor (Grezsa kitűnő érzékkel idézi) az alábbiakat írja:

„Európára mindenestre áldás volna, ha a marxizmussal szemben, mely a jövőtlen fasizmusok fölött óriási elméleti fölényben van, a minőség forradalma lobogna fel Európa másik oldalán.”

Mint ahogy az értelmiség szerepének körvonalazásában is (az eltérő hangsúlyok ellenére) sok közösséget találunk. Németh — többek között — társadalmi drámáiban emel szót a reprezentálásban, a kiüresedett társasági szokások művelésében tetten érhető viselkedésformák ellen, amelyekkel szem-

ben a szolgálat, a kisebb vagy nagyobb közösségért élt élet és vele együtt a magánélet kiegyensúlyozottsága, a kölcsönös megbecsülésen alapuló társas vállalkozás jelzi a kitörés útját. Aligha véletlen egybeesés, hogy Németh a *Villámfénynél*, Márai pedig a *Kaland* című színjátékában orvost választ a drámai demonstráció főszereplőjéül, az egészség—betegség jelképpé növe párosa, illetve az értelmiségi feladatvállalás és a társasági-anyagi siker egymást szinte kizáró két lehetősége lesz a színművek lényege, s így egyfelől tagadják a divatosá vált orvoskarrier-történetek, regények, színművek „sikerdramaturgiáját”, másfelől Némethnél a társadalmi reform igényének hangsúlyozásával, Márainál a nagypolgárivá álcázott kispolgári lét banalitásának szemléltetésével körvonalazzák a „szellem emberé”-nek oly sokszor elmulasztott feladatait. S még tovább: Németh is, majd Márai is a történelmi dráma felé fordul. Németh világtörténeti példázatai között fel fog majd tűnni Husz János, II. József, a magyar történelemből Széchenyi István, Márai szülővárosának históriájából választ magának tárgyat, a polgári és a művészi helytállást, a jog és a szabadság eszméit magasra tartva. Németh minőségeszményének forrásait értelmezve jut el az alábbi megállapításokhoz:

„A kapitalizmus, főleg a kései kartell-kapitalizmus, az elvont diadala volt a konkrét felett. Számok srófjaiból, a hivatalnokrend közömbös kerekeivel a termelés bonyolult gépezetét építették fel... A nemzeti állam központosította a közigazgatást, az oktatást, a pénzügyet. Beledarált a államgépbe az egyént, bekapta a sokszínű vidékit, s egy átlag franciát, átlag németet dobott ki. A marxizmus folytatja ezt a munkát. Tovább központosít, s egyre kevesebb embernek engedi meg az ízlést és a kezdeményezést.”

Márai már az 1920-as évek végén kesereg az egyes ember kiszolgáltatottságán, az állami centralizáción, a „független nyugalom” ellehetetlenülésén. Egy rendelet ürügyén publicisztikus eszközökkel mutat rá a polgári létre leselkedő veszélyekre. Arról van szó, hogy a rendőrség behatolhat a lakásba, ha gyanúperrel él:

„Ez a szinylődött, elgyávult, történelemtől és mindennapoktól molesztált polgári élet már régen visszamászott az utolsó mentsvárba, ahol még embernek, függetlennek, jogaiban és kötelességeiben öntudatos lénynek, privát és sebezhetetlen valakinek érezhette magát: a lakásba. Az üzletében sokszor halálra zaklatott, hivatalában megbolygatott, szabad foglalkozásában korlátozott polgár igazán öntudatos lénynek érezte magát a lakásban. [...] Abban a pillanatban, mikor elhomályosodik az emberek megkínzott tudatában utolsó lehetősége is a magánélet elhatároltságának, mikor mindenki minden cselekedetében megfigyelhetőnek, kontrollálhatónak érzi magát, a túlfeszített idegzet automatikusan billen ki valami felé, ami mélyebb lényegében az anarchia egy neme. [...] Semmi kétség, ha egyszer megigérték: be fognak jönni a lakásba.”

E korlátlanra váló, a magánéletet is az átlaghoz súllyesztő, megfigyelni-megfegyelmelni való polgárt alakító államhatalommal szemben az értelmesen szervezett lét legfeljebb utópiának tetszik. Németh fausti látomása a szabad föld szabad népéről nem elsősorban azért utópia (s a Kert-Magyarország sem azért bizonyul annak), mivel a realitásokon messze túlnövő ábránd vezérli, hanem azért, mert a magukat történelminek hirdető erők nem engedik próbájukat. Ugyanez az oka annak, hogy kísérlete a magyarság és a szomszédos népek kultúrájának egymáshoz közelítésére legfeljebb a hivata-

losságtól független, fiatal tudósok körében kaphat értékelhető visszhangot. A hivatalosság sem csupán amiatt néma (vagy ellenséges), mivel a kultúrfőlény és neonacionalizmus talmi fényének igézetében él, hanem politikájának lényegi jegyei közé tartozik az ellenségeskedés tovább éltetése, hiszen a szociális-társadalmi problémák megoldatlanságára nem levén (nem akarván megelni?) az orvosságot, Trianonhoz utasítja az elemzőket. S bár a békediktátum valóban megrendítette a magyarság létfeltételeit, és a kisantant merev és rosszindulatú gazdaságpolitikája is oka a szükséges párbeszéd hiányának, az elmulasztott reformok, a földosztás elmaradása, tények maradnak.

Németh László nem elsőnek, de a leginkább rendszerbe foglaltan igyekszik az olvasói tudatba sulykolni a „történelmi sorsközösségre” ítélt népek fejlődési párhuzamait, a folklórban oly nyilvánvaló érintkezéseket, kölcsönhatásokat, s egzisztenciális kérdésként ő veti föl a kölcsönös ismerkedés nélkülözhetetlenségét. S ha az *Apollo* ifjú szerkesztője nem váltja is be egészen Németh hozzá fűződő reményeit, s a „közép-európai humanizmus”, a „virtuális Közép-Európa” lapjából éppen a kezdeményező, a lelkesítő Németh László hiányzik, Németh alapvetése (együtt Szabó Dezsőével, Bartókéval, Eckhardt Sándoréval) tagadhatatlan, a *Tanú*, a *Válasz*, a *Láthatár*, majd a tudományos jellegű *Archivum Europae Centro-Orientalis* fórumot biztosít a kelet-közép-európai gondolat munkásainak. (Itt egy apró tévedést kell helyesbítenem, egy makacsnak bizonyuló elírást, amely már a magyar lírában is helyet kapott. Nevezetesen Csehszlovákia kulturális attaséjáról, a magyar irodalmi körökkel szívélyes kapcsolatokat ápoló Anton Strakáról van szó. Szabó Lőrinc, megbűvölve a lehetőségtől, hogy Arany János kifejezését alkalmazhatja rá, „hű cseh”-nek nevezte. Straka valóban elkészítette cseh versek nyersfordítását, vállalkozása, a *Cseh és Szlovák költők antológiája* részére. A szlovák költőket nem, mivel azokat az ekkoriban Prágában szerkesztőként tevékenykedő Darvas János tolmácsolta. Mindazonáltal Straka nem cseh, hanem *szlovák* származású volt. S ha már az elírásoknál tartunk: Nem Heródiás, hanem Salomé szeretett bele Keresztelő Szent Jánosba, s követelte a helytartótól, Heródestől annak fejét.)

Mármost visszatérve Németh kezdeményezéséhez, a Gál Istvánon keresztül közvetve, de írásaival közvetlenül is tájékoztató-ösztönző szerepre kell utalnunk. Ugyanis az *Apollo* fiataljai jórészt kisebbségi sorsot próbáltak ki valamiképpen, de legalábbis vegyes nyelvű területről származtak, innen hozták a nyelvtudást és az érzékenységet a más népek irodalmával kapcsolatban. A budapesti egyetemen azonban viszonylag kevés impulzust kaphattak: Eckhardt Sándor a francia irodalomnak volt szakértője, a szlavisztikai tanszék vezetője, Melich János pedig nyelvész volt, akit az irodalom vajmi kevéssé érdekelt (szemben a szintén nyelvész Gombocz Zoltánnal, akinek egyetemes műveltségéből sokat profitáltak az Eötvös Kollégium diákjai). Németh *Tanú*-írásai felszabadítólag hatottak, részint a szomszédos irodalmak kutatásának tervét igazolták, részint az összehasonlító irodalomtudomány módszerének célszerűségét bizonyították az öncélúvá vált, terméketlen és egyoldalú hatáskutatással szemben. Ez a Németh László-i magatartás a Bartók népzenei elemzései felől érkező impulzusokkal találkozott, s irányította rá az alig végzett egyetemisták kutatói kedvét a kapcsolattörténetre és a komparatiztikára. Am Németh pályáján is fordulatot hozott: tágitotta és realisabbá tette az irodalmi műveltséget, új, a magyarság önismerete szempontjából igen fontos

ismeretek megszerzésére buzdított (Krleža Ady-képére, Glembay-ciklusára Németh hívta föl a figyelmet, párhuzamban Fejtő Ferenc „érzékeny” jugoszláviai utazásával). Külön öröm, hogy Grezsa alakulásában mutatja be Németh idevonatkozó nézeteit, az érthetetlenül keveset emlegetett *Nyugat és Bizánc* c. fejtegetésnek kellő teret szentelve.

A rövidre tervezett és hosszúra nyúlt elmélkedések után tehetjük föl a kérdést: Grezsától ösztönözve, vagy könyve ellenében írhattuk le töprengéseinket? Mielőtt a módszerre térnénk vissza, gyorsan és mindenféle félreértést kerülni igyekezvén mondjuk ki: valamennyi probléma megtalálható (természetesen olykor más hangsúllyal, más szövegkörnyezetbe ágyazottan) Grezsa monográfiájában. Mintaszerűnek tartom, amiképpen bő idézetanyaggal, az idézetek helyének pontos megjelölésével (bárki ellenőrizheti: jellemző helyet idéz-e, nem önkényesen ragad-e ki néhány szót, mondatot az összefüggésekből!) ismerteti a Németh-írások gondolatmenetét, ugyancsak igen korrektnek, filológiaiailag példaadónak, amiképpen a pro és contra vélekedésekről beszámol; igaz, általában azok nagyobb igaza mellett voksol, akikben több a megértés, mint a kritikai ellenkezés Némethtel szemben. Grezsa fő feladatának a pályakép fölvázolását tartja, ezért az életrajzból csak annyit ismerünk meg, amennyi a művek ismeretéhez feltétlenül szükséges. (S ez itt így helyes, hiszen fontos életrajzi források még publikálatlanok, a levelezést természetesen erősen válogatva ismerhetjük csak.) Viszont a művek értékeléséhez egyelőre még hiányzik a tágabb és részben a szűkebb kontextus: s ez a kutatás jelenlegi fázisában elkerülhetetlen. Előbb a Németh-életművet vezérlő eszmékkel kell tisztában lennünk, csak azután viszonyíthatjuk a kortárs író-gondolkodókhöz eszméi jellegét, teherbírását. Ezért Grezsa inkább azt a nem csekély szellemi erőfeszítést igénylő munkát végzi el, hogy kibontja Németh metaforáit, megkísérli (s jórészt meggyőzően teszi), hogy a metaforák mögött meghúzódó gondolati rendszert rekonstruálja, s azonnal értekezői és irodalmi megvalósulásával szembeállítsa. Ennek aztán az az eredménye, hogy mindig műközelben kell maradnia, hiszen nem életrajzi monográfiát, nem pusztán eszmetörténetet, nem filológiai esszét írt (jóllehet, ehhez közel került). A pályakép viszont nem az egyes művek kronológiai sora, nem az alkotások matematikai összege, hanem egy gondolkodás, egy, az 1930-as években kibontakozó és Magyarországon élhető szellemi magatartás historikuma. Irodalomtörténet-írás annyiban, hogy alakulásában-fejlődésében kíséri nyomon az írói-művészi pályát, az egyes műfajok szerepét és módosulásait az életmű adott szakaszában. Kutatását feltétlenül nehezítette Németh számos önértelmezése, amelytől eltérni jelentheti a kutató igényét a szuverén álláspont kialakítására, s járhat az önkényes, belemagyarázós előadásmód veszélyével.

Amikor előző monográfiáival kapcsolatban (hol higgadt hangnemben, hol a denúciálás határát suroló módon) felrötták Grezsának, hogy eltűnik Németh László mögött, azonosul Németh olykor vitatható nézeteivel, valójában visszhangozza monográfiája hősenek fejtegetéseit, a kritikusok nagyjában-egészenében úgy jártak, mint a Bovarynét vádoló ügyész, aki Flaubert szemére vetette, helyesli hősnője házasságtörését, sőt ujjong a félrelépő Bovaryné tettén. Azonosította Bovaryné érzéseit az íróéval (ezt tette Lukács György Márai egy regényét ledorongolva, igazolva, hogy csak egyfajta *ügyési* „irodalmi” szemlélet létezik). A kritikusok, jóindulatúan szólva, egy másik iro-

dalmi iskola neveltjei; Grezsa természetesen tudja, hogy egy pályakép rajzában nem érvényesülhet nagyon az elemző személye, nem az a célja, hogy mai tudásunk vélt magasáról ítélkezze az évtizedekkel ezelőtt történekekről-írtakról. Hanem az, hogy felfejteni próbálja a tettek-írások motívumait, értelmezze az egykori szóhasználatot, s ne mentse, hanem magyarázza, érteni segítse azt, ami egykor volt. A monográfusnak-tanulmányírónak tudnia kell, hogy választott hőse és az érdeklődő olvasóközönség szolgálatában áll, egyéniségét előadásmódja szerénységével és pontosságával őrizheti meg. Bartók Béla mondta egyszer egy divatos előadóművész hatásos zongorajátékáról: a szerző érzelmei érdekelnek, nem az előadóművészei. A monográfus is interpretátor, de természetesen nem személytelen közvetítő. Horváth János sem volt az, de még a pozitivista Taine sem. Grezsa sem az. Hogy kit választ a filológus kutatása tárgyául (és melyik korszakot, mely korszakokat?). önmagában állásfoglalás. Természetesen kötelessége az állásfoglalás, de hibája az ítélkezés; pontosan kell fogalmazni, nem „szépen” (mert az szépelgésbe fülhat), egyénien, de nem egyénieskedően; igyekezzék hitelesen beszámolni a műről, fogadtatásáról. A leginkább tárgyilagosságra törekvő előadás sem fogja rejtteni a monográfus pártállását, vérmérsékletét, rokon- és ellenszenvet (Grezsa egy helyütt például azt állítja, hogy Babits *elírta* Németh elől az európai irodalomtörténetet, miután lebeszélte róla. Én másképpen fogalmaztam volna, jöllehet, a lényegben megegyeztünk volna, nevezetesen abban, hogy Babits megírta a maga európai irodalomtörténetét, amelynek anyageelőadása különbözött attól, amit Halász Gábor európai irodalomtörténetnek érzett, s amely Németh tervezett könyvében olvasható lett volna).

Természetesen akad olyan vélemény, miszerint az interpretátor maradjon kívül az anyagán (úgysem tud), meg olyan is, hogy bírálni, esetleg megróni is kell a monográfia alanyát. Azt hiszem, tényszerűnek kell maradni, az anyagot sokféleképpen lehet csoportosítani, de az anyag maga is igényel bizonyos csoportosítást. Erre kell rálelnie a monográfusnak. Úgy vélem, hogy Grezsa az egyik lehetséges és mindenképpen célszerű módra bukkant a Németh-életművet feltérképezve. Rekonstrukciós kísérletét sikeresnek minősíthetjük. Nem egyszerűen többit tudunk meg Némethről, hanem (meg merem kockáztatni) igazabbat, pontosabbat. Kívülről közelítve az életműhöz, általában belülről is megvilágítja. És sosem túloz, nem misztifikál, mert filológus, mert műközelben marad, mert historikus. A kritikai visszhangról szóló beszámolóí korrajzot ígérnek, bár messze nem teljeset; a világirodalmi kontextus, a „tipológiai” elemzés még hátravan. De ezután egyetlen Némethről szóló értekezés sem kerülheti meg — ha vitázva is — Grezsa triptichonját.

FRIED ISTVÁN

Grezsa Ferenc: Németh László Tanú-korszaka

Az utóbbi másfél évtized egyik legfontosabb irodalomtörténeti eredménye a Németh László-reneszánsz. A korábbi elszórt és gátolt kezdeményezések után a legutóbbi időben irodalomtörténészek és kultúrtörténészek egész csoportja érzi a magyar kultúra kikerülhetetlen feladatának, sőt e kultúra épségét biztosító belső igényének, hogy e kiemelkedő értékű és jelentőségű életművel szembenézzon. A magyar szellemi élet alig jövátéhető csonkulása származott abból, hogy egyik legnagyobb formátumú egyéniségét fantomizálta a politikai ördögűzés kényszerében: Németh Lászlót kiiktatni a magyar kultúrából sohasem lehetett, annál nagyobb jelenség ő, de mint köztudott, a mentő, értékeit megbecsülő szándék is szakszerűtlen manipulációkra kényszerült hosszú évtizedeken keresztül: az életmű egy-egy „sterilebb” részével helyettesítette az egészet, szembeállította az ideológussal a szépíróval, s ez utóbbit dicsérve jelentéktelenítette az előbbit, mintha egy életmű így lenne darabolható. Ez mindenképpen nagy szakmai és erkölcsi vétség, s különösképpen az Németh László esetében, hiszen ő éppen a kultúra egészének szervességét vallotta, s egyik legfőbb törekvése a világképteremtő összefüggések megvilágítása, felkutatása volt. A daraboló szemlélet éppen az életmű Németh László által legjelentősebbnek, legfontosabbnak tartott részét — az esszé- és tanulmányíró eredményeit — juttatta a mostohagyerek sorsára. Érthető tehát, hogy az újabb kutatások egyik vonulata — kiváltképpen Lackó Miklós és Sándor Iván munkái — az ideológus Németh Lászlóról igyekezett tárgyilagos és hiteles képet adni. De igen sok eredményt hoztak a poétikai és fogadtatástörténeti szempontú tanulmányok, s a megszapordott műelemzések is.

Az öröndetes Németh László-reneszánsz kibontakoztatásában Grezsa Ferenc kiemelkedő részt vállalt: az életmű szervességét világosan érzékelve a vizsgálat teljességére törekedett. Ez egyszerre kívánt tőle irodalomtörténészi, ideológia- és politikatörténészi, filológiai és poétikai, pszichológiai és társadalomtörténészi kompetenciát, s ő ennek az összetett feladatnak már első Németh László-könyvében — *Németh László vásárhelyi korszaka*, 1979 — megfelelt. Lehetséges, hogy első könyvét részben még szép vásárhelyi patrióta-érzése is ösztönözte, enélkül bizonyára nem a közepén kezdte volna az életmű feltárását. Aztán, munka közben úgy magával ragadta tárgya, hogy azóta Németh László életművének első számú szakértőjévé vált, kutatásainak eredményéről újabb két szintetikus-igényű korszakmonográfiában adott számot — visszafelé haladva az írói pályán (*Németh László háborús korszaka*, 1985; *Németh László Tanú-korszaka*, 1990). Emellett jelentős filológiai munkát végzett az életmű-kiadásban is. Feltehetően első könyvének elismerő visszhangja is bátorította a további kutatásokra, a teljes életmű monografikus bemutatására. Ennek a munkának legfrissebb eredménye a harmadik Németh László-könyve, melyben a *Tanú-korszak* tárgyához méltóan összetett, teljességre törő és szakszerű elemzését adja.

Meggyőzően különíti el az írói pálya mozgástörvényei és a művek elviesztetékai rokonsága alapján a *Tanú-korszakot* az életműben az 1929/30 és az 1937/38 közötti évekre. Nem korlátozza tehát gépiesen Németh László egy személyes folyóiratának megjelenési idejére, hanem mindkét irányban kitolja

valamelyest az időhatárt, mert az életmű belső törvényeiből, jellegéből egyértelművé tudja tenni ezt a korszakolást, valóban ezt diktálja a mű.

Munkájának első részében a *Tanú*-metafora jelentésváltozatait veszi számba, majd további négy nagy fejezetében a *Tanú*-korszak belső dinamikáját követve, az egyes kisebb egységeket elemzi és értékeli. Ezt az általános részre, majd kronológiai rendű fejezetekre bontó struktúrát szintén anyagának természetéből olvasta ki: a Németh László-életmű ugyanis a belső következetesség mellett a dinamikus önépítés, változtatás rendje szerint épül föl. Felülről nézve eszerint különíthetők el az életmű egyes nagy korszakai, s közelebről — különösképpen a *Tanú*-időszak esetében — a korszakon belüli kisebb egységek. A *Tanú*-korszak jellegadó vonásaiként — a korábbi statikusabb önérvényesítés után — a gyors, felfedező szenvedély dinamikájának és az összefoglaló, enciklopédikus hajlamnak az együttes működését jelöli meg, s mindkettőnek szisztematikus és szemléletes jellemzését adja. Ez a két fő alapelv aztán a korszaknak jelleget adó szervezőerőként példaszerűen áll előttünk az egész könyvben. Az előbbi a további belső szakaszolást — a szellem embere; az eszmék laboratóriuma; reform és mozgalom; vissza a szépirodalomba, a szaktudományba — is biztosítja, az utóbbi pedig gazdagon fogja egységbe a *Tanú*-periódust. Éppen e két alapelv dialektikus harmóniájának, feszült egységének a felismerése teszi izgalmassá Grezsa Ferenc könyvét: ugyanannak a nagy törekvésnek a küzdelmét látatja négy drámai „felvonáson” keresztül. Ebben a kitűnő koncepcióban szervesül az aprólékoság egységbe.

Az áttekintő fejezet biztonsággal veszi védelmébe a gondolkodó Németh Lászlót a régebbi és mai ellenvetésekkel szemben. Árnyaltan elemzi enciklopédizmusának modernségét, a reneszánsz és a felvilágosodás kori enciklopédizmustól elkülönítő vonásait. Ez azért fontos, mert midőn kimutatja, hogy Németh László nem az ismeretek halmozására, hanem aktív, összefüggéskereső gondolkodásmód modelljének a megteremtésére törekedett, egyszerre el is hárítja azt a gyakori vádat, hogy az enciklopédikus igény a huszadik században anakronisztikus.

Érdemes — mintegy mintaként — hosszabban idéznem Grezsa Ferenc egyik jellegzetes, tömör összefoglalását, mert könyvének összetett szemléletére és világos gondolatvezetésére egyaránt fényt vet: „A *Tanú* gondolatrendszerének dinamikus eleme, mintegy szervezője az »enciklopédia-tan«; vezéreszméje, világnézeti summája a »minőség forradalma«; terepe és anyaga, ahol és amiből építkezik, a gondolkodás progresszív hazai hagyománya és nyugati modernsége. Egyfelől Ady, Szabó Dezső és Babits eszmei öröksége, másfelől a korai egzisztencialista személyiségelmélet, a freudi—jungai lélektan, a kultúr- és szellemtörténet és a marxizáló szociológia újdonsága, valamint egy — szekularizált teológiaként jellemezhető — etika, melyet az élet felől Tolsztoj és Gandhi, a filozófia felől pedig Kierkegard és Scheler sugalmaz.” A rendkívül alapos, részletes egyéni vizsgálatokra épülő tömör összefoglalások minden egyes fejezetben a koncepció és az értékítélet biztonságáról tanúskodnak.

Az eszmei, gondolkodói útkeresés, örökös kísérlet belső megvilágításában természetszerűleg az önmaga legjobb irodalomtörténézésének bizonyuló Németh László Grezsa Ferenc fő útbaigazítója. Őt azonban csak az irányok megjelölésében követi, a mérlegelés, elhelyezés, minősítés mindig tárgyilagos szakmunka eredménye. Ebben hatalmas szakirodalomra is támaszkodhatott. Lenyűgöző tájékozottságról, alapos filológiai felkészültségről tanúskodik könyve: a teljes

szakirodalommal számot vet, tanulságosan szembesíti az egymásnak oly sokszor gyökeresen ellentmondó nézeteket, s mindig tárgyilagosan, higgadtan, meggyőző érveléssel bontja ki a maga határozott és egyértelmű véleményét. Álláspontja gyakran közel áll valamely korábbi — esetleg a maga idejében megrovással illetett megállapításhoz. Ez a tárgy természetéből, s Grezsa Ferenc tárgyilagos és etikus módszeréből egyaránt következik. Másrészt viszont szembevetendő, hogy elmélyült kutatásai milyen sok, s egyáltalán nem jelentéktelen ponton korrigálják vagy módosítják az eddigi szakmai köztudatot. Ezekben a korrekciót hozó eredményeiben igazolódik a teljes életműre néző szintetikus irodalomtörténeti módszer is. Korrekciói ugyanis lényegük szerint mindig egy irányba mutatnak: Németh László gazdag gyökérből táplálkozó, szerves gondolkodási modell kialakítására törő, s erre képes eredetiségét igazolják és bizonyítják. Ez a hatalmas életmű a kutatóit igen gyakran felületes ítélkezésre készítette: nem tudták áttekinteni az egész pályát, sokszor külső jelekből ítélték, a Németh László által jelzett hatásokat nem a hatás és különbözőzés dialektikájában szemlélték, hanem leegyszerűsítették. Grezsa Ferenc viszont valóban mindennek utánajárt, s így munkájának nem csak a teljességre irányuló szemlélet az újdonságértéke, hanem a szakszerű tisztázás, az új megvilágítás is. Így bontakozik ki előttünk Németh László *Tanú*-korszakának — de ezen keresztül egész gondolkodói-művészi habitusának — minden eddiginél árnyaltabb és dokumentáltan hitelesebb képe. Ez éppúgy nyilvánvaló az enciklopédizmus és a minőségszeme értelmezése, mint az egyes hatások, például az Ortega- vagy Spengler-ösztönzés korrekciós megvilágítása esetében. Bizonyítja, hogy Németh László Ortégának inkább a céljaival azonosult, nem pedig rendező elveivel és eredményeivel, Spenglerből sem lehet levezetni Németh történelmi látásmódját, hiszen Németh László az embert nem csak természetnek, hanem vállalkozásnak is tekintette, s a történelem erőivel szemben az „ellenállva alkalmazkodás” módszerét választotta. A Proust-hatást, ösztönzést viszont az eddigi értelmezéseknél jóval összetettebbnek, mélyebbnek, a gondolkodás-mód egész természetébe behatolótnak mutatja Grezsa Ferenc, s még a *Gyász* kitűnő elemzésében is kamatoztatja, egyenesen kulcsszerepet juttat neki.

A *Tanú*-korszak egyes kisebb periódusait tárgyaló fejezetek is következetesen végigvizik ezt a korrekciós szemléletet az ideológus megítélésében is. Különösen jelentős ebből a szempontból a „Reform és mozgalom” fejezet: az oly sokszor félremagyarázott, félreértett és elítélt „harmadik út” és „minőség-szocializmus” értelmének megtisztítása a gáncsokból rajta maradt sártól. Közben a harmincas évek magyar kultúrtörténetének sok-sok egyéb vitatott kérdéséről mond hasonló eredményű, filológiai alátámasztott, határozott véleményt (a *Válasz* szerepe és megítélése; a népi-urbánus vita; az Új Szellemi Front, stb.). Grezsa Ferenc összetett érvelése azt a véleményt erősíti föl a „harmadik út”-ról, amelyik Magyarországon a legutóbbi időig tilalmas volt. Eszerint Németh László „harmadik út” és „minőség-szocializmus” koncepciója a magyar politikai gondolkodás kimagasló alkotása, mert Németh László „a hitleri nemzetiszocializmus és a sztálini személyi kultusz totalitarizmusát egyaránt szeretné elkerülni”. Azért ítélt ilyen pozitívan és ilyen határozottan Grezsa Ferenc, mert a gondolkodás erkölcsének és minőségének értékét el tudja választani a politikai realitás gyakorlati kényszerlépéseitől, s különösen az úgynevezett „baloldal” ingerült támadásaitól. Könyvében kissé mechanikusan, de fölöttébb tanulságosan ismétlődik minden egyes mű elemzése után a korabeli kritikai visszhang szemléje. Eszmetörténeti szempontból jelentős ez

az áttekintés. Amellett, hogy leleplezi a „baloldal” állandó hisztérikus ellenségeskedését, s a „jobboldal” gyakori kirohanásait Németh László ellen, ismét csak — egy új irányból, a ma is helytálló korabeli értéktanúsítások felől — rámutat Németh László vállalkozásának kivételes igényességére és előremutató jelentőségére, aktualitására is.

Mindemellett nem szabad azt gondolni, hogy Grezsa Ferenc kritikátlanul elfogult Németh László iránt. Gyakran jelzi bíráló észrevételeit, gyakran mutat rá indokolható, mégis bírálatot érdemlő elfogultságaira is. Mindezt azonban a megértés szándékával teszi, s ez azt jelenti, hogy Németh László életművét a maga belső rendje szerint vizsgálja, az utópiát utópiaként, a regényt regényként értelmezi és értékeli... A szándékot megértve sem tesz esztétikai engedményeket, a szépirodalmi művek elemzése az értéktudat hiánytalan és szigorú működését mutatja. Grezsa Ferenc könyve arra is példa, hogy a jelentős életmű elmélyült tanulmányozása magát a kutatót is gazdagítja, képességeit gazdagon kibontakoztatja. *Németh László Tanú-korszaka* nem csak Németh László pályájának, hanem a harmincas évek magyar irodalmának megértéséhez is fontos mű. (*Szépirodalmi*, 1990.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Szegedy-Maszák Mihály: Kemény Zsigmond

Hogy milyen sokat, pótolhatatlanul és jóvátehetetlenül sokat veszíthet a kultúra az irodalom háttérbe szorulásával, iskolai tananyagga zsugorításával, annak számos szemléletes bizonyítékát lehet föllelni még leginkább unalmasnak, „tudákos”-nak, „poros”-nak hitt területén, az irodalomtörténetben is. Ném csak az egykori költői, írói életrajz vonzerejére gondolunk, amely műfaj sajnálatos módon korszerűtlen hírbe keveredett — holott részben a tudományos feldolgozás egyik állomása volt, részben pompás olvasmányul is szolgált —, hanem általában is: az irodalomtörténeti vállalkozásoknak volt (van) valami pátosza, sajátos varázsa. Egy-egy talányos életmű megmentéséért, közkinccsé tételéért szinte kalandregényszerűen izgalmas küzdelmet vívtak irodalmunk, irodalomtörténet-írásunk jelesei. (Kevés érdekesebb, megrendítőbb, tanulságosabb „történetet” ismerünk például Berzsenyi utóéleténél.)

Ilyen szívós, bizonyos szakaszaiban heroikus, sőt egyenesen lélegzetelállító harc folyik több mint egy évszázada Kemény Zsigmondért. Már az 1850—60-as években jól tudták az értők, hogy nem csak korának egyik legpallérozottabb elméje, politikusa, társadalombölcseleje, hanem félelmetes lélekismerő is, aki páratlan elmeélel ítélezik nemzet, egyén, történelem, művészet dolgairól. Ugyanakkor a közönség sosem kedvelte meg, s még az őt becsülő ítések is szóvá tették regényeinek nehézkes nyelvét, kompozíciós hibáit. Korán felismerték kivételes erkölcsi, szellemi, írói értékeit, hiszen Arany is, Gyulai is legtöbbször őt tartotta a kortársi irodalomból. Az utókor

java historikusai (Péterfy Jenő, Németh László, Barta János, Sótér István és mások) pedig (miközben továbbra is egy nagyon szűk réteg olvasmánya maradt) újra és újra megkísérelték, hogy megfejtsék és újraértelmezzék titkát és üzenetét.

Nagymonográfia azonban csak egy született róla, a Papp Ferencné, fél-százada. Máig ez az életmű egyetlen, részletező, szisztematikus bemutatása. Már csak ezért is nagy eseménye mind tudományos életünknek, mind könyvkiadásunknak Szegedy-Maszák Mihály *Kemény Zsigmond* című terjedelmes munkája. Nem Papp Ferenc nyomán jár, nem ad életrajzot, politikai pályaképet. Figyelmét a szépíró Keményre koncentrálja: néhány általánosabb fejezet után, amely Kemény realizmusát, a művek jelentésrétegeit tárgyalja, tüzetes regényelemzéseket ad, amelyek a prózapoétika, az epikaelmélet újabb fogalmainak segítségével igyekeznek megvilágítani ezt a tagadhatatlan szellemi és művészi magaslatocon járó, ám kusza életművet.

Szegedy-Maszák roppant felkészült kutató. Hallatlanul sokat tud Kemény koráról, magyar és külföldi kortársairól, írókról, filozófusokról, politikusokról. Ez arra ösztönzi, hogy a regények gondolati és írói sajátosságait újra és újra összevesse, összefüggésbe hozza, s ily módon jellemezze. Kemény esetében gyümölcsöző módszer ez, hiszen nagy műveltségű, politikáló íróról van szó. (S még hozzá: sokan végtelenen, sőt „végzetesen” magyar jelenségnek tartva őt, szinte elszigetelték nagyon is gazdag vonatkozásrendszerétől.) Szegedy-Maszák Mihály most minden korábbinál többértű viszonylatrendszerbe állítja annak érdekében, hogy minél precízebb meghatározásokhoz jusson. S valóban: miközben rengeteg megállapítással gvarapodunk Kemény elbeszélés-módját illetően (gondosan számba veszi az idősíkok, a helyszínek, a nézőpontváltások funkcióját), azoközben a részletekből egyre inkább egy konzekvens pályakép körvonalai bontakoznak ki.

A korábban sokat emlegetett Walter Scott-i romantikus történelmi regény hagyományairól alig esik szó (erről többet is szívesen olvastunk volna), viszont a nézőpontok és idősíkok változtatásának szokatlanságával a XX. századi magyar epikát előlegező újtóról annál több. Az elbeszélés idő- és térviszonyainak vizsgálata szerzőt annak felfedezésére ösztönzi, hogy „Kemény azon igen kevés magyar írók egyike, kiket igazolt a műfaj történetének későbbi alakulása” (58). A mélylélektaniség, a nem értelem iránvította, patológikus viselkedés iránti fofékonyság okán meg Dosztojevskij rokonának mutatkozik Kemény. (Ez a párhuzam több Kemény-kutatónál felmerült.) Szegedy-Maszák ilven és hasonló megfigyelései fokozzák az olvasói érdeklődést írónk iránt. Gondolatébresztő módon a modernizmus felé mutató vonásokat hangsúlyozzák, anélkül azonban, hogy a regényíró portréját elrajzolttá tennék. (A „haladás”-ba, az irodalomfejlődés célelvű rendjébe vetett kételytelen bizalom szerette úgy beállítani az írói értékeket, mintha azok közül az ún. előremutatók eleve fontosabbak lennének, mint az önmagukban és önmagukért megvalósulók, amelyek nem valamely későbbi fejleményt készítenek elő, inkább lezárnak vagy kiteljesítenek.)

Mindezenközben a monográfia (vagy inkább tanulmánysorozat) csakugyan számos olyan jellemvonást állít előtérbe, melyekről korábban kevés szó esett. A mesétől, illetve általában az egyszerű formáktól készen kölcsönzött alkotóelemeket (pl. az életmentő gyűrű az *Özvegy és leányában*) eddig kevésbé emlegették. Szegedy-Maszák Mihály rámutat, hogy Kemény Zsigmond átlé-

nyegített, az írásbeliség magas fokának megfelelő formában építi ezeket a cselekménybe. Mesei szerepkörrel hozza összefüggésbe a *Zord idő* Komjáthi Elemérét, aki „ismeretlen származású, ezért nevet kell szereznie”. (262) Ehhez kapcsolható, s csak látszólag ennek ellentmondó jegye Kemény epikájának, hogy emberábrázolása nagyon is mentes a mesei egyoldalúságtól. Szerzőnk joggal mutat rá, hogy Eötvöstől és Jókaitól eltérően árnyalt lélekábrázolásra törekszik, például tud „sokoldalúan jellemzett ellenszenves hőst teremteni” (126).

Ismeretes, hogy Szegedy-Maszák Mihály csaknem két évtizede foglalkozik intenzíven Keménnyel. Így aztán egyszerre bizonyítja a Kemény-életmű és a kommentárok időtálló voltát, hogy a könyvet olvasva lépten-nyomon (ahogy mondani szokás) a mának szóló, meghökkentően eleven gondolatok tűnnek szembe. Amikor szerzőnk a *Gyulai Pál* című regény óvását emeli ki (hogy ti. vakbuzgó rajongó az, aki „minden erényt és becsületet pártjában” keres, ahelyett, hogy egyéneken volna képes gondolkodni), napjaink bosszantó korlátoltságára is figyelmeztet. Amikor Keményt idézi, aki szerint „a közép-európai államhatárok végső soron a térségen kívüli nagyhatalmaktól függenek”, megint csak hosszabb távon érvényes észrevételt hangsúlyoz.

Ily módon tehát az olvasó kettős tanulsággal teheti le a könyvet. Kemény Zsigmond regényeinek minden korábbinál alaposabb elemzését kapta (a regényelmélet sokféle vizsgálati módszerével ismerkedve meg egyúttal), s közben egy kivételesen jelentős gondolkodó és író életbölcseletétől, pszichológiai és politikai éleslátásától inspirálva egyre gyakrabban a maga jelenére terelődött figyelme. Mindehhez tapintatos, előzékeny kísérőre talál szerzőben, aki személyesen nem tolakszik előtérbe, sőt időnként szenvtelen tudományosságának, objektivitásának ad nyomatékot. Az oknyomozó tudós analizáló szemléletén, a mondatok fűzésén és logikáján mégis átsüt a nemzeti történelmet, múltat és jelent aggódva faggató irodalomtörténész diszkrét beleélésének heve. (*Szépirodalmi*, 1989.)

IMRE LÁSZLÓ

Baka István: Égtájak célkeresztjén

VÁLOGATOTT ÉS ÚJ VERSEK

A pályaszakaszt záró kötet nyolcvannyolc verset tartalmaz — hatvanhét a három előző kötet hetvenhét verséből válogatás, a többi az utolsó hét esztendő java termése. Néhány közlési hibától eltekintve (a 19. oldalon a *Nem vagy itt* 16. sorában a „begördült” helyett *begörbült*, az 57. oldalon az *Október* 5. sorában „vetköztet” helyett *vetköztetett*, a 92. oldalon a 9. sorban „kanyrog” *kanyarog* olvasandó — *Trauermarsch*), a nyomda munkáját is dicséri a vékony kis könyvecske. A költő módosításaira (tördelés, tagolás, cím-

Baka István költészetéről hamarosan tanulmányt közlünk. (A szerk.)

és kezdőbetű-változtatás, új sorok) nem térek ki, ez részletező értelmezést kívánna.

Változás — változtatás... a korábbi kötetekhez képest jelentős az eltérés. A *Magdolna-zápor* (1975) kötetéből csak egy cikluscím maradt, bontatlan ciklus egy sem. A *Tűzbe vetett evangélium* (1981) cikluscímei egy kivételével megmaradtak ugyan, de a költő átrendezte azok belső rendjét. A *Döbling* (1985) lehetne a legépebben megőrzött, ha nem hiányozna két vers: a Graves-díjas *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban a Mefisztó-kerिंगő*, és a *To be or not be a Halottak napja* című ciklusból. (Az előbbi egy sajnálatos félreértésből, az utóbbi tudatosan maradt ki.)

A ciklusos kompozíció céltudatos elgondoláson nyugszik. Az eddigi variációk (bizonytalanság?) helyébe egyértelmű megoldásként az lépett, hogy a ciklus címadó verse a ciklusban utolsó előtti vagy az utolsó helyen álló vers lett. Ez a szerkezet lekerekíti, zárttá teszi a témákat, amelyeknek közös elemei lánczá formálják az *Egész* verseit. (Adynál, a ciklikus kötet szerkesztés magyar mesterénél ez a megoldás még csak esetleges volt, ciklusainak tizedében sem jelentkeznek.)

Baka István először 1969 februárjában lépett az olvasóközönség elé — Tiszatáj: *Szép fácska, dunna volt...* és *A lombon átszűrt nap*. A húsz évet átívelő kötet verseiből a korábbi kötetek vizsgálatára nem térek ki, a kompozíciós rendezés nem módosítja az egyes versekre vonatkozó kritikák értékelését. Viszont éppen az elrendezés miatt ki kell emelnünk néhány olyan verset, amelyek a jelen kötet új verseivel együtt a pályaszakasz boltozatának oszlopai lehetnek: *Vázlat A vén cigányhoz*, *Bolgárok*, *Tavaszdal*, *Körvadászat*, *Háborús téli éjszaka*, *A Nagy Vadász*, *Isten fűszála*, *Trauermarsch*, *Alkony*, *Szürkület*, *Circumdederunt*, *Döbling*. E minden válogatás próbáját kiálló versekkel már kitűzhetők a Baka-világ határai, megadhatók a legfontosabb koordináták: az Istentől elhagyott, az ember által embertelenné tett világ, amelyben — ennyire még emberek vagyunk — rosszul érezzük magunkat. Ezt próbálja körüljárni, megnevezni a költő, remélve tán, hogy a kimondással megtörik a varázs, és a dolgok fölébe kerekedhetünk.

Az újabb versek első cikluscíme önmagában is félelmetes: *Balcsillagzat*. Nyitóverse szerepjáték a javából, Shakespeare—Hamlet—V. Szosz-nora játszatik egybe, hogy kimondassék a példázat: a hamleti rendbetételre váró „Helsingör örök” (*Helsingör*). A *Tépéscsinálók* mesteri ötvözete a romantikus költői nyelv és az avantgarde kiforrott eszközhasználatának. A refrénbe metszett kép Munkácsy Mihályt idézi elénk. Az *Angyal* és a *Halottak éje* 9 versszakában a lumpenvárosok kulisszavilága tárul elénk, ahonnan nincs megváltás, nincs menekülés. Az egyetlen remény, hogy csak *Átutazóként* vagyunk itt. Baka állomása Bereményi Géza Keleti pályaudvarának a testvére (*Frontátvonulás*) — kapcsolható a *Margit* című kisregényéhez is. A *Balcsillagzat* és a *Szürke felhők* című költeményei Liszt pesszimizmusát forgatják-fordítják át korunkba — ha a sorokat olvasva elgondolkozunk: méltán.

A *Prelúd* ciklus címe előjátékot is jelent, meg szabadon komponált, zongorára illő zenedarabot. Baka azonban nem csak zenei élményeivel ismerteti meg az olvasót, hanem visszanyúl a múlt század költőihez, stílusirányzataihoz is. A kezdő vers, a *Vörösmarty-töredékek* csorba zárásának romantikus iróniája Wagner operáinak világgpusztulásával rokon:

És bár szemében gyászköny ül
A nagyvilág megkönnyebbül
S a sirt hol nemzet süllyed el
Körültáncolja ünnepel

A Vezeklés egzisztencialista Bartók-élményét a Caspar Hauser viszi tovább. Ha egybevetjük a hiányzó *To be or not to be* című művével, akkor látjuk, hogy nem pusztán Horváth János-i szerepjátszásról van szó, hanem a 20. századi ember egyetemes életélményéről. A *Hurok-sonett* ritka formai bravúrját két zongoradarab ihlette vers követi, majd a zeneiséggel legszorosabb kapcsolatban álló *Halál-boleró* rokokós ritmusát skandálva feledkezhetünk el/meg a középkori pokol- és boszorkányhiedelmek viszolyogtató világaról. A ciklus versei azt is bizonyítják, hogy Baka játszhat a formákkal, a jeles műfordítónak kisujjában vannak mestersége szabályai.

A harmadik, utolsó nagy ciklus, a *Tájkép fohással* verseinek többsége 1988-ban keletkezett. Nagobbik része létösszegző filozofikus költemény, néhány hangsúlyozottan ars poetica. A *Post aetatem vestram* a Nobel-díjas Brodskijjt fordító költő játéka — evokatív kezdése Dante Isteni színjátékát is eszünkbe juttatja. A ciklus legszebb alkotása az *Aeneas és Dido*. Noha ezt is Brodskij műve ihlette, de nem őt követi, s nem is Purcell operájának közismert értelmezését (Ovidiusról nem is szólva), hanem más szemszögből láttatja az antik hősöket — erre a címbeli sorrendi változtatás is utal. Lélektani regény vagy dráma helyett triptichonja tükrében csak látszólag szólal meg Vergilius hőse. Az életét mérlegelő költő áll előttünk, akárcsak a *Farkasok órája* című költeményében (Holmi 1990/2.). A *Mágikus szonettek* a középkorvégre rájátszó 18. századi misztikus Lorraine szellemében és a Kosztolányira emlékeztető kompozíció (*Most harminckét éves...*) segítségével a műalkotás létrejöttének egyik lehetséges módját mutatják be — érezhető ironikus kétellyel a zárásban. A *Negyvenedik év szonettje* és a *Szonett és ellenszonett* formai megoldásai, evokatív ereje és filozofikus jelentései nem tudnak kellően érvényesülni — úgy véljük, túl közel vannak egymáshoz. Baka *Thészeusz*ának olvasatát megkönnyítheti az *En, Thészeusz* címmel megjelent kisregénye (Tiszatáj 1990/3.). Elgondolkodtató a mítosz és a misztikum felé fordulás, s emiatt is érdemes lenne a kisregények és drámái vizsgálatával foglalkozni.

A záróvers, a *Tájkép fohással* igazi záróvers. Ars poetica is, létösszegző költemény is, elődökre figyelő Baka-szimbólum — és könyörgés. Összekapcsolódhat a földi és égi teremtmény, a költő és az Isten:

Hozzád foházkodom — nekem
add meg, hogy benne rím legyenek!

Baka István negyvenkét éves, huszonegy éve jelennek meg versei; ez a nyolcvannyolc költeménye nem csupán egy költői pályaszakasz lezárása: 1989-ben új horizontok nyíltak. Nehéz megítélni, merre halad majd a költő — persze, ugyanilyen nehéz helyzetben vannak mások is, hiszen az eddig témát adó politikum a nyilvánosság segítségével visszatért a megfelelő helyére, nem az irodalomnak kell felmutatnia. Egyik versében írja:

E tájba
Volna még visszaút, tudom.
(Vázlat A vén cigányhoz)

Huszzonegy újabb verse azonban mást mutat: nem tagadja ugyan az előzőeket, de más irányba indítja a költőt. Kívánjuk, hogy ne váljon a következő „évad” keresztúti tizen négy stációvá! Baká verseinek világa, a kortársaké, megváltásra várt. Vajon meg tudunk-e újulni — s meg tud-e újulni velünk, általunk a világ? (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.*)

VARGA MAGDOLNA

Sinka István vallomásai

MEZÍTILÁB AZ UTOLSÓ PADBÓL

Sinka István, akinek munkásságát halála után több mint két évtizeddel posztumusz Kossuth-díjjal ismerte el a kormányzat, már régóta helyet kapott a magyar költészet híveinek szívében. S a sok évtizedes méltatlan bánásmód után, különösen az utóbbi években, egymást követve jelentek meg könyvei is: 1977-ben — a Magyar Irodalom Gyöngyszemei című népszerű sorozatban — *Válogatott versei*, 1981-ben — a békéscsabai gimnázium és a vésztői tanács kiadásában — a *Vésztőről indult* című, önéletrajzi írásokat és dokumentumokat tartalmazó kötete, 1984-ben elbeszéléseinek *Tóparti történet* című válogatása, 1987-ben *Lovasok opál mezőkön* című válogatott verseskötete, *Megzendül az erdő* címmel eddig kiadatlan verseinek gyűjteménye és — Püski Sándor New York-i könyvműhelyében — *Fekete bojtár vallomásai* című önéletrajzának új kiadása, végül pedig most — a budapesti Eötvös Kiadó gondozásában — az újságcikkeit és nyilatkozatait összegyűjtő *Mezítláb az utolsó padban* című prózai gyűjtemény. Ez utóbbit, akárcsak korábban az évtizedeken keresztül kiadatlanul maradt költeményeket, a Sinka-filológiában igencsak jártas Medvigy Endre rendezte sajtó alá. Az ő szorgos munkáját dicséri a publicisztikai gyűjtemény kitűnő utószava is, amely számos újonnan feltárt adat segítségével ad képet a nem csak verseivel, hanem újságcikkeivel is népe boldogulásáért hadakozó költő sorsának és munkásságának alakulásáról.

Mit is tartalmaz a *Mezítláb az utolsó padban* című kötet? Önéletrajzi beszámolókat, újságr riportokat, vitacikkeket és interjúkat, ez utóbbiakat főként a harmincas évek második és a negyvenes évek első feléből. Ez az évtized volt Sinka István költői pályájának leginkább mozgalmas szakasza: publicisztikai írásainak igen nagy része is erre a viszonylag rövidebb időszakra esik. Szomorú, hogy a második világháború viharainak elülte után, egészen 1967-ig senki sem kereste fel a költőt azzal a céllal, hogy megkérdezze véleményét. Az utolsó beszélgetéseket, a halálát megelőző néhány esztendő során, Csák Gyula az *Élet és Irodalom*, Makay Miklós a *Reformátusok Lapja* és Possonyi László az *Új Ember* számára jegyezte le.

Az újságcikkek, publicisztikai írások, illetve beszélgetések nagyrészt önéletrajzi jellegűek, nem egyszer a küzdelmes, nehéz munkában telő ifjúságot vagy a költő „beérkezésének” ugyancsak kedvezőtlen körülményeit

világítják meg. Jelentőségük mindazonáltal nem csupán személyes jellegű: a népi mozgalom belső szellemi mozgását, eszmei történetét tekintve is vannak fontos tanulságai. Ezúttal csupán két mozzanatra hivatkozom. A népi mozgalomban fellépő paraszti „östehetségeket” szokás olyannak bemutatni, mint akik eleve szemben álltak a magasabb műveltséggel és a magasabb kulturális igényekkel, s csupán azt a népi kultúrát becsülték, amelyet magukkal hoztak. Sinka kétségtelenül gyanakvással tekintett a társadalmi piramis magasabb szintjén álló rétegekre, így az úgynevezett „középosztályra” is, és abban az írásában, amelyet az „Útam a középosztály felé” címmel meghirdetett pályázatra beadott (és amely most a publicisztikai kötet címadó írásaként szerepel), elutasítja azt a lehetőséget, hogy belőle, a szalontai juhászok ivadékából vala. A is „középosztálybeii” író legyen. „Ha — mondja — a középosztályi fiaként születtem volna is, el kellene hagynom, ha azzá akarok lenni, aki s ami vagyok. Hogy a parasztságból jöttem, s azzá lettem, ami vagyok, el kellett hagynom azt az osztályt is, de ez nem jelenti azt, hogy beleolvadok a középosztályba.” Nem állt szemben a műveltséggel, ellenkezőleg, maga is felismerte annak fontosságát, hogy a parasztság iskolába küldje tehetséges gyermekeit. *A pusztától a városig* című 1941-es vallo-másában olvashatók a következők: „A paraszti nép tehát kezdje el ma: tanuljon és tanuljon, és harmadszor is tanuljon. Mert más út nincs. Az első generáció már olyan családból induljon, ahol tudják, mit jelent a betű, az iskola, a kultúra, hogy mit jelent mérnöknek, orvosnak stb. lenni. Annak a paraszti családnak a fia, aki ilyen környezetben nő fel, az bizonyosan eljut a pusztától a városig.”

A kötet írásainak másik tanulsága Sinka István politikai világlképének minden eddiginél pontosabb rögzítésében van. Tudjuk, hogy a költőt már a harmincas évek végén — a rosszemlékű „népi-urbánus” vita idején —, majd a háború után „jobboldali” nézetekkel vádolták meg. Írásai, különösen azok, amelyekben a hazai fasizmus képviselőivel folytat vitát, most ebben a kérdésben is tisztább helyzetet teremtenek. Sinka István a német nemzetiszocializmust és a szovjet mintájú kommunizmust egyaránt elutasította, mindkettőt történelmi veszedelemnek tartotta a magyarság számára. Tulajdonképpen a „harmadik út”: az önálló magyar politika híve volt, s ebben a fel-fogásban Szabó Dezső követőjének, Németh László és Kodolányi János esz-metársának bizonyult. Különösen a második világháború éveiben, midőn a nemzeti fennmaradás zálogát az „idegen” hatások és eszmék határozott elutasításában jelölte meg, érkezzenek ezek bárhonnán is. Ennek a meggyő-ződésének különben költészetében is helyet adott. *Az angyal bizonyágtétele* című biblikus forrásokból táplálkozó költői látomásában egyaránt elutasította a fasizmust és a bolsevizmust. A jelenés angyala a következő szavakkal fejt meg az apokaliptikus látomások és jóvendölések szimbólumait: „A kürt: idegen koreszme, / sötét angyal trombitája, / hangjának lelke: az este... / Óvjad tőle a népedet.” Idegen koreszmének tekintette a kommunizmust és a fasizmust, semmiféle különbséget sem téve közöttük, az angyal szavaival szorongva óvta tőlük nemzetét: „erősen a népedért állj / s nevesd, hogyha veres lovat / kínálnak vagy mezőszínűt”.

Hasonló elveket hangoztatott *Két kő között* című, a Magyar Életben 1943-ban közreadott nyilatkozatában: „nem értek egyet a párttal — írta a nyilasokról —, annak zöld jegyeivel, szemléletével, vezetőit nem tartom al-

kalmasnak arra, hogy a százabajú magyar problémát megoldhatnák. Szelleme nem magyar ösztönökből táplálkozik, népi szólamai műrostosak, s főleg rémít idegensége [...] nekem nem kell se a nyugati, se a keleti szocializmus, mert mind a kettő odavaló, ahol termett". Sinka úgy látta, hogy mind a fasizmus, mind a bolsevizmus veszélyezteti a magyarság — és egy igazságos magyar társadalom létrehozásának érdekeit, de minthogy a „nemzeti demokrácia” erőit nem érezte elég határozottaknak, rendkívül válságosnak látta a helyzetet. Törvényszerű volt, hogy helyzetmegítélése nemzeti pesszimizmust eredményezett: a sötét politikai erőkkel számot vetve költészetében tovább sokasodtak a magányos és reménytelen siratók, az apokaliptikus jóslatok. A nemzeti magányosság mindent átható szorongásában Sinka egyedül a Duna-táj „paraszt” népei: a szlovákok és románok iránt érzett bizalmat. Sohasem került a szomszédos népek ellen folyó féktelen uszítás hatása alá, ellenkezőleg, Ady Endre eszméi nyomán, megértést, kibékülést és testvériséget hirdetett. „... a Duna-tájak kínja összekovácsol / minket... Hegyek és síkok törvénye: együtt maradni — / Boldogtalan népek, mi így élünk örökre! [...] apám mesélte: oly mindegy: ki honnan jött, / csizmája van vagy bocskora: / búja, öröme egy marad...” — üzenté *Kicsi nép nagy bánattal* című versében a szlovákoknak. „Az Olt mellől jött Ilia / s elsirta népem bánatát [...] A Duna és az Olt fia / így találkoztunk...” — emlékezett *Két folyónak két fia* című versében ifjúságának román pásztortársára.

Tulajdonképpen ebben a minden Duna menti népre kiterjedő plebejus szolidaritásban volt Sinka István népiségének értelme. Ennek a küzdelmes, egyszersmind öntudatos népiségnek adott hangot abban a felszólalásában is, amellyel az 1942 novemberében rendezett lillafüredi írótalálkozón fordult a hatalom jelenlevő képviselőihez. „A nép — mondotta a költő —, amely ezer éven át magába vonult, és megőrizte magát, mint anyagot egy szerencsés — mármint neki szerencsés — történelmi pillanatra, nem tett egyebet, mint szakadatlanul hősi életet élt. A magáramaradottság és tűrés hősi életét. Tűrt — mondom —, marpedig a tűrés taian egyike a legnagyobb hősiességnek. Tűrt azért, hogy majd egyszer szociális igazságot szolgáltatnak neki. De ezt még mindig nem kapta meg. Ha egyszer megkapja, akkor nem kell a bizalom hiányát a szemére vetni, mert a bizalom belső parancsból nyílik majd ki benne. S az író, aki a nép vágyait szólaltatja meg, a legtisztább lelkiismerettel teszi azt, mert hiszen akkor nem kerül ellentétbe sem magával, sem népével.” (*Eötvös Kiadó, 1989.*)

POMOGÁTS BÉLA

Szerkesztői asztal

November 2-án, Illyés Gyula születésnapján került sor a Bethlen-alapítvány idei díjainak ünnepélyes átadására az Országos Széchényi Könyvtár nagytermében. Az alapítvány kuratóriuma Bethlen Gábor-díjjal jutalmazta a könyvkiadó-irodalomszervező Püski Sándort és feleségét, továbbá Jurij Skrobinec ukrán költőt, műfordítót, Sütő András író, valamint megosztott díjat kaptak Szilágyi Júlia és Marius Tabacu kolozsvári szerkesztők. Márton Áron-emlékérmeket adományoztak Kozma Imre zugligeti plébánosnak, a Magyar Baráti Közösségnek (USA), Victor Meier német újságírónak, Kazujuki Tanimoto japán zenetudósna és Zabolai-Csekme Éva kisebbségi szakértőnek (Genf). Az első ízben kiosztásra kerülő Tamási Áron-díjat Tompa Miklós marosvásárhelyi rendezőnek ítelték oda.

A Magyar Művészetért Alapítvány díjait november 8-án, a Nemzeti Színházban rendezett ünnepségen vehették át a kitüntetettek. Az irodalmi élet tisztaságának bátor, következetes megvédéséért a kuratórium a Tiszatáj négy szerkesztőjének, Annus Józsefnek, Ilia Mihálynak, Olasz Sándornak és Vörös Lászlónak ítélte oda az idei díjat. A költők közül Nagy Gáspár, a határon túli magyar irodalomból Herceg János és Gombos Gyula munkásságát ismerték el. A díjazottak között van Gulyás György karmester, Balikó Tamás színházi rendező, Szóts István filmrendező, Tolnay Klári és Eperjes Károly színművész, Imre Zoltán koreográfus, Berecz András énekművész, Csete György építész, Udvardi Erzsébet festőművész és Kő Pál szobrász. Különdíjat osztottak ki Szörényi Leventének és Bródy Jánosnak, valamint a korondi fazekasművészet három képviselőjének, mindenekelőtt Páll Antalnak.

SZÉKELY DÁNIEL METSZETE

Ára: 25 Ft